



Universitat de Girona

**AJUDA HUMANITÀRIA DELS QUÀQUERS ALS
INFANTS DE CATALUNYA DURANT LA
GUERRA CIVIL 1936-1939**

Rosa SERRA SALA

ISBN: 978-84-691-5826-5
Dipòsit legal: GI-I062-2008

**L'ajuda humanitària
dels quàquers
als infants de Catalunya
durant la Guerra Civil,
1936/1939**

Tesi doctoral de Rosa Serra i Sala

Departament de Pedagogia Universitat de Girona

Dirigida per Dr. Salomó Marquès i Sureda

Granollers, 12 de febrer del 2006

A la memòria del meu pare

*“L'histoire est faite de ce que les uns veulent oublier,
et ce que d'autres ne peuvent pas oublier¹”.*

Pierre Vilar

¹ VILAR, Pierre: *Quelques pensées sur 1936*. Universitat de Barcelona. Barcelona, 1986 (pàg. 96)

ÍNDEX

PRÒLEG	15
INTRODUCCIÓ: L'origen de la recerca	19
RECONeixEMENTS	29
PRIMERA PART:	
I. MARC TEÒRIC	
1. Introducció	33
2. Hipòtesi de treball	35
3. Objectius de la investigació	36
3.1 Primer objectiu: Tipus d'ajuda	
3.2 Segon objectiu: Coordinació Comissió Internacional	
3.3 Tercer objectiu: Estructures d'acollida	
3.4 Quart objectiu: Historiografia	
4. Tipus d'investigació i metodologia.	37
5. Fonts documentals emprades	42
5.1 Arxius públics	42
5.1.1 Arxiu Històric Nacional de Catalunya.	
Secció Arxiu de Salamanca	42
5.1.2 Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc de Barcelona (AMDMS)	43
5.1.3 Arxiu Històric i Hemeroteca Municipal Josep Mora de Granollers	43
5.1.4 Biblioteques	43
5.2 Arxius privats	44
5.2.1 Arxiu quàquer de Catalunya	44
5.2.2 Arxiu-Biblioteca de Josep Cardús de Santa Coloma de Marata (Les Franqueses del Vallès)	45

5.2.3 Arxiu de la família Reduà-Sagrera	45
5.3 Fonts orals	45
5.4 Arxius fotogràfics	49
5.4.1 Arxiu quàquer de Catalunya	
5.4.2 Altres fonts fotogràfiques	
6. Algunes dificultats de la recerca	50

SEGONA PART:

I. LA GUERRA CIVIL DE 1936/1939	51
1. Presentació	53
2. El cop d'estat militar, la defensa de la República i la revolta social a Catalunya	53
3. El cost humà de la Guerra Civil	61
4. Catalunya ocupada	65
II. ATENCIÓ ALS REFUGIATS	69
1. L'arribada dels refugiats	71
2. Comitè d'Ajut als Refugiats de la Generalitat	76
2.1 Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats:	78
2.1.1 Projecte de la Comissió Consultiva	80
2.1.2 Situació cultural i hospitalària dels refugiats	82
2.1.3 Visita a la granja-escola Apel·les Mestres	84
2.1.4 Com es valoren les aportacions estrangeres.	86
2.1.5 L'atenció hospitalària	87
2.1.6 Darrera reunió	88
2.1.7 Abast de la Comissió Consultiva	89
3. Grups d'ajut local:	90
3.1 Ajut Infantil a Rereguarda	90
3.2 Assistència Infantil	92

TERCERA PART:

I. ELS QUÀQUERS 95

- 1. Aspectes fundacionals rellevants 97
 - 1.1. Orientació espiritual 98
 - 1.2. Sistema d'organització comunitària 101
- 2. La presència dels quàquers a Catalunya i Espanya 105

II. L'AJUDA DELS QUÀQUERS A CATALUNYA

DURANT LA GUERRA CIVIL 111

- 1. Inici de la col·laboració 113
- 2. Primer període de l'ajuda: setembre 1936-febrer 1937 115
 - 2.1 S'inicien tractes entre els quàquers anglesos (FSC) i americans (AFSC). 115
 - 2.2 Arriben els primers trens de refugiats 117
 - 2.3 Els quàquers anglesos demanen ajuda 117
 - 2.4 S'obre una cantina a l'estació de tren 118
 - 2.5 Es formalitza la petició d'ajuda 118
 - 2.6 S'inaugura la cantina de Sants-Hostafrancs. 119
- 3. L'ajuda es generalitza 119
 - 3.1 Com es sistematitza l'ajuda 120
 - 3.2 Vinculació del projecte d'ajuda quàquer amb els ajuntaments 120
- 4. El centre d'operacions quàquer a Barcelona: Llar Lluís Vives. 123
 - 4.1 El servei de transport 127
 - 4.2 Distribució de l'ajuda a les escoles 128
- 5. Aportació de Domènec Ricart i Grau 131

III. LES CANTINES	. 135
1. Aspectes organitzatius	. 137
1.1 Cantines de Sants	. 139
1.2 Cantina de Sant Andreu	. 142
1.3 Carrer del Carme	. 144
1.4 Altres cantines de Barcelona	. 146
IV. LES COLÒNIES	. 149
1. Aspectes organitzatius:	. 151
1.1 Rubí	. 153
1.2 Soler-Botei, Vic	. 154
V. DADES DE L'AJUDA HUMANITÀRIA A CATALUNYA	. 163
1. Presentació	. 165
2. Mapes de Catalunya per vegueries i comarques de l'atenció a la infància oferta pels quàquers	. 167
3. Dades presentades per municipis, comarques i vegueries:	. 172
3.1 REGIÓ I: Barcelonès	. 172
Baix Llobregat	. 173
Maresme	. 174
Vallès Occidental	. 176
Vallès Oriental	. 177
3.2 REGIÓ II: Alt Empordà i Baix Empordà	. 178
Gironès i La Garrotxa	. 181
La Selva	. 182
3.3 REGIÓ III: Alt Penedès i Garraf	. 183
Tarragonès	. 184
3.4 REGIÓ IV: Baix Camp	. 185
Conca de Barberà	. 186
3.5 REGIÓ VI: Osona	. 187
Ripollès	. 189

3.6 REGIÓ VII: Anoia 190
Bages 191
Berguedà 193
Solsonès 194
3.7 REGIÓ VIII: Segarra 195
Urgell 196
4. Resum global per comarques, persones ateses i percentatges 197
VI. LA COMISSIÓ INTERNACIONAL D'AJUDA ALS INFANTS REFUGIATS A L'ESTAT ESPANYOL 201
1. Procés de creació de la Comissió Internacional 203
CONCLUSIONS 207
BIBLIOGRAFIA 219
1. Llibres 221
2. Documentació 225
2.1 Documentació amb accés des d'internet. 226
3. Revistes i opuscles 226
3.1 Publicacions oficials 227
3.2 Catàleg de fotografies 227
4. Correspondència 228
5. Hemeroteca 228
LLISTAT D'ABREVIATURES 231
DOCUMENTS 237
FOTOGRAFIES 259

TESTIMONIS.	. 275
1. Testimonis de la Guerra Civil	. 279
1.1 Isidre Serra i Carme Sala	. 279
1.2 Artur Dorsé i Esperança López	. 282
1.3 Moisès Broggi	. 285
1.4 Margarita Urrútia	. 288
1.5 Josep Perera	. 289
2. Testimonis de l'obra dels quàquers	. 291
2.1 Com a col·laboradors	. 291
2.1.1 Antonina Riera	. 291
2.1.2 Raquel Casals	. 293
2.1.3 Esther Inglada	. 293
2.1.4 Joaquim Reduà i Lola Sagrera	. 294
2.1.5 Francesc Cortès	. 296
2.2 Infants que van rebre ajuda.	. 299
2.2.1 Eulàlia Viura	. 299
2.2.2 Jordi Sánchez i Bosch	. 301
2.2.3 Hilari Raguer	. 301
2.2.4 Josep M ^a Ainaud de Lasarte	. 303
2.2.5 Josep Salvador Colladoque	. 305
2.2.6 Anselm i Àngel Cartañá	. 306

PRÒLEG

La història de la Guerra Civil a Espanya es va revalidant constantment durant els darrers anys, especialment en vista que cada vegada queden menys testimonis vius d'aquells anys. Crec que ha arribat el moment de revelar una altra història més, a part de les moltes que tracten tant dels abismes com dels cimals de la naturalesa humana que es desprenen d'una guerra fratricida. És la història que explica l'abnegat servei als altres, a les tràgiques víctimes innocents d'aquesta guerra: mares i fills desemparats, famílies desfetes pel trist destí que les va empènyer a marxar a l'estranger, als camps de refugiats de França, Rússia i Anglaterra; i també la fugida d'exiliats cap a Mèxic i altres països llatinoamericans.

Parlem, doncs, d'una història que encara s'ha d'explicar: la del programa d'ajuda als infants a Espanya, patrocinat per la Societat Religiosa dels Amics (quàquers), durant els anys 1936/1939.

Ja fa molts anys que he anat recollint reportatges, documents, fotografies, etc., d'aquell programa d'ajuda, tant aquí com a l'estranger, sempre sabent que algun dia sorgiria algú capaç d'emprendre la tasca de reunir tot aquest material; algú que sentís la necessitat d'explicar la història del treball de molts voluntaris, estrangers i espanyols, i de la desinteressada tasca d'aquests i molts d'altres que regentaven les cantines i centres dedicats als mils de desposseïts ciutadans espanyols que es trobaven en un i altre bàndol del dividit país.

Com a representant de la petita Reunió (Meeting) dels Amics quàquers a Barcelona, vaig rebre una trucada de la Rosa Serra i Sala, professora d'una escola pública de Granollers (Barcelona), que em va informar del projecte de redactar la seva tesi doctoral sobre l'ajuda quàquera als infants durant la Guerra Civil espanyola.

En anys anteriors ja havia rebut altres trucades semblants per a les seves respectives investigacions; però malgrat els meus desitjos de compartir amb ells tota la matèria que havia reunit, això no fou suficient per l'escassetat i falta de dades sorgides de fonts espanyoles. Així, doncs, d'aquestes anteriors investigacions hi va haver pocs resultats positius. No obstant, la Rosa no es va donar fàcilment per vençuda!

A través de la seva meticulosa recerca en els arxius microfilms a Sant Cugat, i més tard en diverses Biblioteques i Arxius, ella va anar descobrint i acumulant més matèria i dades suficients per a la seva tesi. Amb tot la Rosa no va quedar satisfeta, i va voler donar un aspecte més humà i càlid a la seva feina; per això, amb l'aportació de persones que havien rebut l'ajuda quàquera, i fins i tot amb voluntaris espanyols, tots d'avançada edat, ella ha pogut donar vida i profunditat a la seva tesi.

Alguna vegada la Rosa em va preguntar: *"Per què havien vingut a Espanya gent d'altres països per donar aliments a les víctimes de la guerra, sense motius polítics ni cap altre desig?"* Va voler saber el perquè d'aquell treball tan desinteressat. Potser la resposta més senzilla seria que tot havia sorgit del pacifisme dels Amics quàquers, i de la nostra creença que hi ha en tots els homes i dones una espurna divina, una mica de Déu, al qual podem encaixar a través de la compassió i l'amor. La Societat Religiosa dels Amics té una tradició ja molt llarga de les seves ajudes humanitàries als necessitats. Podem dir des del seu inici, en el segle XVII, que inclou l'oposició a l'esclavatge en el segle XVIII i a les víctimes de les altres formes d'explotació en els segles XIX i XX.

L'any 1947 fou atorgat el Premi Nobel de la Pau al Comitè de Servei dels Amics per la seva obra mundial d'ajuda humanitària, que incloïa el reconeixement del seu treball a Espanya durant la Guerra Civil. Se'ls va donar el premi

per la seva *"ajuda silenciosa dels sense nom als sense nom"* (From the nameless to the nameless).

Em sento privilegiada per haver pogut ajudar una mica en la confecció d'aquest treball que, al cap i la fi, s'ha fet per unes petites llavors que la Rosa ha sabut cultivar des del començament de les seves investigacions fins que, finalment, ha pogut portar al final aquesta història que havia de ser explicada. Com va dir William Penn (1644/1718), un dels primers Amics quàquers: *"Anem a veure, doncs, el que podem aconseguir en el nom de l'Amor"* (Let us then see what Love can do).

Nancy K. Negelspach

INTRODUCCIÓ: L'origen de la recerca

La tesi que presento es basa en l'estudi de l'ajuda humanitària que la Societat Religiosa dels Amics, més coneguda amb la denominació de quàquers, va desenvolupar a Catalunya durant el temps de la Guerra Civil (juliol 1936 - febrer 1939). Una ajuda que primer es va concentrar de manera especial en la població infantil i que, posteriorment, es va ampliar a tots tipus de població necessitada.

El meu interès per elaborar la recerca sobre l'ajuda humanitària que van proporcionar els quàquers durant la Guerra Civil 1936/1939, procedeix primordialment de tres fonts.

Per una part hi ha raons familiars. He de dir que els meus pares van viure la Guerra Civil i van tenir la immensa sort de sortir-ne amb vida. En la nostra família, l'experiència de la guerra ha estat un fet present, se n'ha parlat prou com perquè la vivència del sofriment dels infants de la guerra hagi estat important a casa nostra. Isidre, el meu pare, vivia a Sant Julià d'Alfou, prop de Cardedeu a la comarca del Vallès Oriental; era fill d'una casa de pagès i recorda que, si bé ell no va patir directament la situació de fam perquè a casa sempre es collia alguna cosa, sí que recorda la incertesa de les persones, sovint infants que entraven en els camps i robaven aliments dels arbres, dels horts i de nit s'emportaven aviram dels galliners; també passaven ànsia perquè havien d'amagar el menjar que tenien perquè sovint estaven exposats a què els el prenguessin.

Com que vivien en una casa de pagès lluny de Cardedeu, li era molt difícil fer els quatre viatges que representava anar de la casa al poble, sobretot en dies de pluja, calçat amb esclops i a vegades sense ni un paraigua, s'havia de posar un sac per tapar-se el cap i l'esquena. Amb l'estat de guerra va empitjorar la situació i no va poder anar a l'escola per la inseguretat que hi havia pels camins: tant per les persones de tot ordre i en condicions no sempre pacífiques que hi transitaven, com pels avions que solcaven el cel, era un perill i un risc anar gaire lluny de casa. Tot i que durant la guerra i sota els auspicis del CENU es va encarregar la construcció d'una escola a Sant Julià d'Alfou no es va acabar de construir i els infants no van poder ésser escolaritzats.

La Carme, la meva mare va viure la guerra a Granollers, una ciutat industrial del Vallès Oriental. Pertanyia a una família d'obrers, sense terres, i per tant, durant la guerra depenien totalment del repartiment de vitualles del racionament. Quan va esclatar la guerra la meva mare es trobava en unes colònies escolars d'estiu amb els alumnes i mestres de l'escola de primària "Genís Pereanton i Forns". Va viure l'entrada dels milicians a la fonda d'on es van emportar el fill de la casa i ja no el van tornar a veure mai més. Aquests milicians apilaven els fusells al menjador on hi havia la mainada espantada, al costat de les seves mestres. Els participants a la colònia van tornar a finals de juliol cap a casa; després encara n'hi va anar una altra tanda de més petits on hi va anar un seu germà, també s'hi van estar una quinzena de dies. Després, cap més.

Tota la guerra va ser un seguit de restriccions que van patir, sobretot en l'alimentació, però el fet més transcendent que va sofrir la família fou el bombardeig del 31 de maig de 1938 a Granollers. Era dimarts i faltaven cinc minuts per a les nou del matí, la població havia començat la seva vida diària; els adults amb feina, a treballar; la mainada a l'escola. Una gran majoria de la població es trobava als carrers i places on hi havia els punts de repartiment del menjar racionat. Allà es trobava la meva mare demanant torn en una cua i, anant cap a una altra, quan van començar a caure bombes a tot el llarg de la carretera principal, la plaça de la Porxada i la placa de Can Sínia. La meva mare va sortir corrents, fugint de les bombes, va anar passant pels llocs de les cues on feia

poc hi havia estat ella per demanar torn: eren tots morts; fugint d'aquella pluja de foc va entrar en una casa que tenia les portes obertes i es va amagar sota d'un moble. Quan va haver passat tot, va tornar cap a casa: n'havia sortit il·lesa! Va tardar a arribar-hi perquè casa seva es trobava a l'altre costat de la via del tren, lluny del nucli bombardejat de la ciutat. La seva mare, l'àvia Josefina, havia vist caure les bombes on hi havia la seva filla, quan es van retrobar no es van poder dir res. El meu avi Gregori treballava de paleta municipal, després del bombardeig va passar dies al cementiri enterrant les víctimes, la meva mare hi anava cada dia a porta-li una mica de menjar per dinar perquè havien de treballar hores i hores. La meva mare encara recorda l'estesa de víctimes a l'entrada, sota d'una manta hi havia fragments de persones.

Granollers va tornar a tenir un fort bombardeig, va ser durant la retirada, a finals del mes de gener de 1939; també va ocasionar moltes víctimes. Eren uns moments desesperants. La pèrdua de por que van arribar a sentir tots plegats els va portat a no córrer cap al refugi quan sentien els motors dels avions que passaven per sobre de casa, no sabien quan s'acabaria la guerra. Era tan forta la inseguretat, tan constant, tan interminable el turment que van decidir seguir vivint a casa, encara que sentissin les sirenes que avisaven dels bombardeigs, a veure què els podia passar més. Poc després, acabada la guerra, el meu avi va ser despatxat de la seva feina perquè era d'esquerres. Despatxat del seu lloc de treball i sense que cap contractista de Granollers li donés feina. Condemnat a la inactivitat, tancat dintre d'una presó de vidre, és una altra forma de condemna, subtil i no sagnant, amb què el franquisme, sense embrutar-se més les mans, va fer pagar el compromís polític d'un home d'esquerres, culte i bo. No parlaré pas de tot el trasbals que va ocasionar aquest fet a la nostra família, només dir que les dues filles grans van haver d'anar aviat a treballar i l'àvia havia de fer dos torns a la fàbrica tèxtil per sostenir l'economia familiar. Algun contractista que li dolia el que la família passava, facilitava petites reparacions a l'avi, mig d'amagat, per no comprometre's. Fins molts anys després no li van donar feina al blanqueig on s'hi va jubilar. A casa tots sabem el que va passar perquè se n'ha parlat i s'ha explicat però no se'ns ha ensenyat a odiar. Sempre que se n'ha parlat el to és de sofriment pel que van passar: la

por, la gana i la incertesa dels avis que havien de pujar quatre fills; la mare que va sobreviure la pluja del bombardeig. El pare vivint la desolació en el món rural. La meua família va viure de primera mà uns fets ben importants, transcendentals per a la història de Catalunya i per a les nostres vides. A Granollers se n'ha parlat molt del bombardeig, però encara queda per recordar a persones com el meu avi que van enterrar les víctimes. Aquest testimoni que ara explico és la primera vegada que surt fora de l'àmbit de la nostra família.

A casa van viure l'experiència del sofriment humà i van crear la manera de viure amb aquesta condemna de l'avi que, de fet, es va repartir entre tots; a casa es va donar valor al treball, a l'esforç i a suportar en silenci aquest pes de la història. Aquest recurs tan prudent va afavorir que el meu germà i jo mateixa formem part d'una nova generació de persones sense rancor i amb la capacitat d'analitzar els fets i d'estudiar la història. Aquest és el motiu fonamental que m'ha guiat a orientar la tesi a comprendre com l'organització dels quàquers va voler pal·liar el sofriment humà i deslliurar la infància d'una vivència de desatenció, d'oblit i de marginació. Van començar pels aliments però en cada got de llet i llonguet de pa també es repartia la dignitat a un infant que podia passar el dia fent una vida més normal, uns infants que podien anar a l'escola i podien jugar.

Una segona font d'interès pel tema sorgeix en el decurs d'una investigació que vaig realitzar fa uns anys. Durant divuit anys vaig ser cap d'Àrea de Pedagogia del Museu de Granollers. Les mestres que en formàvem part vàrem escriure i publicar el llibre: *Canvi i continuïtat en l'ensenyament a Granollers 1857/1994*². Durant el treball de camp previ a l'elaboració d'aquest llibre ens

² SERRA, R; LLOBET, N; GARCIA, C; CLADELLAS, M^a D. *Canvi i continuïtat en l'ensenyament a Granollers 1857/1994*. Publicat pel Museu Municipal, a la col·lecció Estudis núm. 6, l'any 1995. Aquest llibre es va elaborar en un moment en què a la ciutat es vivia un gran interès per la història més propera. Aquest llibre forma part de la col·lecció local on es tracten els temes prioritaris que a través de la història i de la seva difusió expliquen la trajectòria de la ciutat. Quan el vàrem acabar, el govern iniciava l'aplicació de la Reforma Educativa, de manera que conté la informació i alhora el valor testimonial de l'educació i la distribució del mapa escolar de la ciutat de més d'un segle.

vàrem repartir els testimonis a qui entrevistar; Maria Dolors Cladellas va parlar amb Antonina Riera l'any 1994; quan vàrem fer la posada en comú de les dades obtingudes va ser quan va sorgir el comentari sobre els quàquers. Amb Antonina Riera vam reprendre la conversa a l'octubre del 2005 per explicar-li el valor d'aquell comentari i la recerca posterior que he fet gràcies al relat de la seva experiència.

Aquesta mestra recordava i explicava que³ *“els quàquers donaven pa a totes les escoles de Granollers i que aquest fet va fer tornar molts infants a l'escola, les classes se'ls omplien molt, moguts pel pa que es repartia a diari”*. Durant la conversa amb Antonina Riera⁴, mestra del parvulari Lluís Belló, ens informava de la vida de l'escola; tot parlant es va referir al fet que *“a l'escola els quàquers ens donaven un llonguet de pa”*. Aquest comentari, que podria semblar una anècdota dita com una cosa més, em va semblar plena d'interès. Des d'aquell moment no he deixat de buscar dades sobre els quàquers i la seva ajuda humanitària als infants de Catalunya durant la Guerra Civil de 1936/1939. Vaig sentir d'una manera personal que era el moment per explicar uns fets de vida dintre de la guerra, aquesta investigació havia d'ocupar el seu lloc en la història de Catalunya.

Un tercer aspecte a tenir present és el fet que a partir de 1997 i fins el 2000 vaig seguir els cursos del programa de Doctorat del Departament de Pedagogia Sistemàtica i Social de la UAB. Després, i seguint l'orientació del Dr. Octavi Fullat, inscric el treball de recerca a la Universitat de Girona en el Departament de Pedagogia, en el curs de Doctorat: "Educació, Societat i Cultura". El treball de recerca per obtenir la suficiència investigadora, sota la

³ Antonina fou entrevistada a casa seva a Granollers l'any 1994, quan va oferir la primícia del seu testimoni sobre els quàquers. Després la vaig entrevistar 7 i 14 de novembre del 2005, la vaig tornar a anar a veure per portar-li la seva entrevista a fi que la pogués llegir i autoritzar.

⁴ Antonina Riera i Arrufat va prendre possessió del seu càrrec el 14 de març de 1938 a l'escola Lluís Belló i hi va exercir fins el mes de gener de 1939.

direcció del Doctor Salomó Marquès, es va centrar en l'estudi de l'obra escolar de la II República a Granollers tant en temps de pau com, especialment, en els anys de guerra. Posteriorment va ser publicat amb el títol següent⁵: *L'ensenyament primari a Granollers durant la II República (1931-1939)*. D'aquesta manera m'anava endinsant en treballs de recerca històrico-educativa amb la voluntat d'anar omplint aquells buits que encara hi ha en la nostra història més recent.

Durant l'elaboració del treball de recerca vaig poder parlar en diverses ocasions amb el Sr. Joan Triadú i Font que em va ajudar molt deixant-me material escolar de l'època en què ell va exercir de mestre a Granollers, durant els anys de guerra. En una ocasió em va deixar el seu dietari personal, en aquells moments encara inèdit i que posteriorment va publicar⁶ on relata la seva experiència de mestre jove en el Grup Escolar Ferrer i Guàrdia de Granollers. Allà parla de l'olor de pa que fa tornar els infants a l'escola⁷: "*16 de gener del 1939: Demà a l'escola donaran 200 grams de pa per alumne. També als mestres. Ho faran cada dia*". "*18 de gener: Ha augmentat força l'assistència a l'escola. Tothom sent l'olor de pa*". Amb aquest treball de recerca vaig obtenir la Suficiència Investigadora que em permetia endegar el darrer pas del Doctorat:

⁵ SERRA i SALA, R. *L'ensenyament primari a Granollers durant la II República (1931-1939)*. Editat a Gràfiques Garrell. Granollers, 2003.

⁶ TRIADÚ i FONT, Joan: *Dies de memòria 1938-1940. Diari d'un mestre adolescent*. Editorial Proa, Barcelona, 2001. El Sr. Joan Triadú em va oferir la lectura d'aquest text quan encara era un document exclusivament privat que tenia a casa molt ben guardat perquè contenia noms de persones que, en cas de ser trobat durant el franquisme, podria haver estat un document compromès. Posteriorment es va editar i va guanyar el V Premi Fundació Trias Fargas, 2001. Agraïxo la confiança que em fa oferir el Sr. Triadú per haver-me donat l'oportunitat de tenir davant dels meus ulls un document històric, personal i testimonial de tanta magnitud. Aquest llibre es va presentar a la Biblioteca "Can Pedrals" de Granollers i Joan Triadú em va escriure en la seva dedicatòria "*Per a Rosa Serra que va ser l'esquer d'aquest llibre, afectuós record*" Granollers, 27-2-2002.

⁷ Op. Cit. (pàg. 61).

la tesi inscrita l'11 de juny del 2001 a la UdG, amb el títol: *L'ajuda humanitària dels quàquers als infants de Catalunya durant la Guerra Civil, 1936/1939*, dirigida pel Dr. Salomó Marquès i Sureda. I vaig reprendre el treball sobre les quàquers que havia hagut de deixar per poder fer el treball de recerca.

Cal dir que un altre motiu important que m'ha impulsat a realitzar aquesta investigació és l'interès per la vida de la infància que ja es va manifestar en el treball de recerca i que ara es conclou amb la tesi. Un interès per la infància que arrenca de molt enllà perquè enguany, el juny de 2005, la nostra promoció de magisteri ha celebrat el vint-i-cinquè aniversari a l'Escola Universitària Blanquerna, avui dia Universitat Ramon Llull de Barcelona; una professió a la que m'hi he dedicat la meitat de la meva vida. Inicialment, doncs, la meva formació és de pedagoga, no pas d'historiadora. De totes maneres la formació posterior així com les meves darreres recerques i publicacions tenen a veure molt directament amb el camp de la història educativa i escolar catalanes. És a dir investigo en el camp de la historiografia educativa procedint de la pedagogia. És el cas de força historiadors/es de l'educació.

De manera que, en aquest moment, se suma la intenció de realitzar un treball científic sobre la gestió de l'ajuda dels quàquers, el relleu que adquireix la comprensió d'aquest fet des del pensament i l'experiència familiar i l'interès per la infància amb la meva dedicació a l'escola.

Sobre la Guerra Civil a Catalunya s'ha escrit molt. En aquest moments podem afirmar que ja tenim una visió general del que va passar a casa nostra durant aquells anys i que coneixem les conseqüències polítiques i socials que va comportar així com el drama humà que va representar⁸. De totes maneres considero que encara hi ha algun aspecte que cal conèixer per anar completant una millor comprensió del fet bèl·lic i de les seves conseqüències humanes. És el cas, per exemple, de l'acció que els quàquers varen portar a terme

⁸ Vegeu l'extensa bibliografia que s'ofereix en el llibre SOLÉ SABATÉ, Josep M.; VILLARROYA, Joan (dic), *Breu història de la Guerra Civil a Catalunya*. Edicions 62. Barcelona, 2005.

a Catalunya. En la recent publicació col·lectiva dirigida per Josep M. Solé Sabaté i Joan Villarroya, en el capítol escrit per Joan Serrallonga dedicat a "Refugiats de guerra a Catalunya" quan parla de les organitzacions humanitàries s'afirma⁹: *"D'una forma potser encara més continuada el Comitè Internacional de la Creu Roja i els quàquers: la coneguda Societat dels Amics amb Alfred Jacob a Barcelona"*. M'he apropat a aquest tema amb discreció pel que representa entrar a estudiar la feina i l'organització dels quàquers. Es pot considerar que aquest recerca ajuda a conèixer el treball de la Societat Religiosa dels Amics durant el període bèl·lic i, també, contribueix a completar la visió que es té del tema de l'atenció als infants refugiats a Catalunya durant la Guerra Civil.

Quan vaig iniciar la investigació sobre l'ajuda dels quàquers disposava d'uns primers indicis ben senzills i, contra tot pronòstic, he pogut estructurar la seva ajuda a totes les poblacions de Catalunya.

La recerca s'ha centrat en arxius, biblioteques i l'afany per intentar trobar persones que recordessin el temps de guerra i estiguessin disposades a relatar la seva experiència per poder comptar amb el seu testimoni. Amb aquestes eines vaig iniciar la reconstrucció d'uns fets històrics d'atenció a la infància que em van semblar, i encara em semblen, excepcionals. Els treballadors quàquers van convida amb la població més desatesa, més necessitada, en un ambient hostil i fora del seu país, on es jugaren la vida per la població civil en plena Guerra Civil.

Sento que amb aquest treball he facilitat que els infants i altres testimonis de la guerra puguin explicar i puguin reconèixer la solidaritat rebuda dels grups col·laboradors i dels països que van oferir ajuda i avituallament gratuït. Escric en nom d'aquells infants atesos, perquè es mereixen que la història conegui el que van viure.

⁹ SERRALLONA, Joan *"Refugiats de guerra a Catalunya"* a SOLÉ SABATÉ, Josep M.; VILLARROYA, Joan, *Breu història de la Guerra Civil a Catalunya*. Edicions 62. Barcelona, 2005, (pàg. 677).

La generació de la guerra inclou els infants nascuts durant aquests tres anys de conflicte; però, també tinc present totes les persones que, sota les condicions més adverses, van viure i sobreviure la guerra. En parlar amb els testimonis, sovint s'expressen dient: *"Jo sóc de la generació de la guerra que va anar al front"*, o *"dels que anàvem a l'escola i ens donaven pa"*; *"jo sóc de la generació del racionament, de les cues, dels bombardeigs"*, *"sóc de la lleva del biberó"* o *"dels que van lluitar al costat dels brigadistes"*. És una suma de generacions amb sentiments de pertinença a la Guerra Civil. Aquesta proximitat entre la vida quotidiana i el conflicte bèl·lic fa que molta gent, quan en parla, l'anomeni la nostra guerra.

Tothom la va viure i la va patir; alguns la van sobreviure gràcies a l'esforç i la generositat de grups de persones com els quàquers que van organitzar el proveïment a la població civil refugiada. Més endavant, i fruit de la necessitat, van atendre la població local. Primer, l'ajuda es va adreçar a infants i mares que alletaven els seus fills; després, l'alimentació va anar dirigida a infants més grans fins i tot a adults perquè el seu estat vital era precari i, sovint, les condicions de vida molt lamentables, ho veurem amb més detall al llarg de la recerca. La majoria dels testimonis quan exposen la seva situació expressen l'agraïment en favor d'unes persones anònimes i desconegudes, mercès a l'ajuda de les quals, avui encara molts són vius.

Rellegint un fragment del pròleg que ha escrit l'Amiga quàquera Nancy K. Negelspach: *"L'any 1947 fou atorgat el Premi Nobel de la Pau al Comitè de Servei dels Amics per la seva obra mundial d'ajuda humanitària, que incloïa el reconeixement del seu treball a Espanya durant la Guerra Civil"*, se'ls va donar el premi per la seva *"ajuda silenciosa dels sense nom als sense nom"* (From the nameless to the nameless).

Durant els anys que ha durat la recerca, he de dir que he treballat amb interès per trobar informació clara i objectiva, des del punt de vista històric i pedagògic; per comprendre com els quàquers van acompanyar tantes persones per garantir la seva qualitat de vida. El document que ara presento correspon a la concreció d'aquesta ajuda amb dades, gràfics, mapes; he fet servir les eines més directes d'exposició, amb un relat proper i senzill, perquè destaquï sobretot la veu dels testimonis.

Presento aquest document amb humilitat perquè al seu davant sento que és immensa l'envergadura de la seva obra. L'ajuda dels quàquers es concreta en el detall més petit i en el gest, potser, més insignificant: donar un llonguet de pa i un got de llet; sovint és aquest petit gest, sàviament donat, on es troba el sentit més elevat i magnífic de l'ésser humà.

Aquesta recerca presenta la reconstrucció d'uns fets que atenyen la infància d'una comunitat social, que va ser atesa per un grup de persones que compartien una mateixa manera d'entendre l'ajuda humanitària. Es tractava d'un model d'ajuda civil, mixt i cooperatiu, de gran eficàcia i modernitat.

Vaig iniciar el treball aplicant models d'estudi objectius i tècnicament elaborats; però a mesura que la recerca avançava, m'hi anava implicant més personalment, en veure la confiança amb què els testimonis s'expressaven i recordaven amb afecte l'ajuda rebuda. Al marge dels models d'estudi, sento que comparteixo amb els testimonis l'experiència de les seves vides, la intimitat de la seva infància. És la força d'una confiança davant la qual no es pot retrocedir. Escric aquest text després d'un meticulós periple de recerca amb el que he aprofundit també en el pensament humà.

Espero no haver traït la confiança que els testimonis han dipositat en el meu saber fer; desitjo que aquest document expliqui l'experiència humana de qui anònimament va rebre, cosa que avui recorda agraït; i de qui generosament va donar i va sostenir les diverses generacions de la nostra guerra.

RECONeixEMENTS

Aquest apartat que es presenta al començament de la investigació està escrit ben bé quan sóc al final, miro enrere i veig un llarg camí fet des de l'esbós d'una il·lusió.

Diuen que els cinquanta anys ja són més de la meitat de la vida, al pas que anem penso que és una sort arribar-hi i ja m'està bé. En aquest moment de maduresa de la meva vida personal i professional acabo d'escriure la meva tesi i tanco un procés d'estudi tan viu, tan interessant i tan ple que m'omple de goig.

Els records de tot el que he viscut durant aquesta recerca emergeixen i em sento tan diferent de quan vaig començar; perquè gràcies a la tenacitat de la recerca he conegut moltes persones que han omplert la meva vida de saviesa i de gratitud. Veig totes aquestes persones grans que remouen la seva vida per explicar-me com es van sentir quan eren uns infants. Sento les seves veus encara dins del meu cap i ressonen aquells dubtes de, com els ho preguntaré? Es trasbalsaran? Estaran contents? Veig en els seus ulls, com miren la seva vida, com recorden aquell pa, aquell tresor que els va mantenir vius. La calidesa de la seva infància en temps difícils. La majoria dels qui he parlat no van conèixer els quàquers personalment però saben que el seu gest generós els va sostenir la seva vida; coincideixen en dir: van fer molt bé! Aquesta frase senzilla que parla del bé, és el bé comú, el bé universal. Però un bé dintre d'una guerra, d'una Guerra Civil entre germans.

Anomeno aquest apartat: reconeixements perquè estic convençuda que amb aquest treball surten a la llum bones voluntats. A la meua família: pares i avis perquè em van ensenyar a escoltar sense rancor. Al professorat: Octavi Fullat per la seva saviesa, Joan Carles Mèlich perquè ha elaborat el sofriment en ètica. A Salomó Marquès, el director de la tesi, per les seves orientacions i els seu ampli coneixement sobre els testimonis en la investigació.

He conegut el grup dels quàquers que viuen a Catalunya, destaquen la Nancy i en Gerard amb qui tant hi he parlat i he sentit la força del seu silenci, de la seva aprovació, del seu suport incondicional perquè veuen com algú s'ha entestat en explicar la vida i obra dels quàquers durant la Guerra Civil; eren unes persones que es van jugar la vida perquè entenien que un ésser humà és igual a un altre ésser humà i se n'havia de garantir la dignitat.

A tots els testimonis: l'Antonina Riera, l'Eulàlia Viura, en Jordi Sánchez i l'Anselm Cartañá; en Francesc Cortès, l'Hilari Ragner, en Moisès Broggi; en Josep M^e Ainaud, l'Esperança López i l'Artur Dorsé; en Josep Perera i la Margarita Urrútia; en Josep Reduà i la Lola Sagrera; la Raquel Casals, l'Esther Inglada i en Josep Salvador Colladoque a qui no conec personalment però el sento a prop.

A altres persones que m'han portat als testimonis: en Joan Botam per la seva sensibilitat en l'ecumenisme que el va fer conèixer els quàquers i em va facilitar trobar el nucli fonamental per a la meua tesi. Agraeixo la intuïció de la Carme Garcia pel seu suport incondicional, a l'Antoni, el meu germà, per estar sempre atent. A la Maria Carme Pujol per la seva voluntat històrica. Als traductors d'alguns textos de l'anglès: Gerard Negelspach, Mercè Puigdueta, Rafel Pi i Dolors Boleda. I a moltes altres persones que han estat al meu costat durant aquest temps.

M'agrada pensar en tot aquest recorregut i en totes aquestes persones que formen part de la meua vida. A partir d'ara aquest treball ja surt de mi i es pot llegir; estarà sota els ulls de moltes altres persones, espero que la immensa gratitud que he sentit en escriure'l us arribi, es doni a conèixer l'obra dels quàquers a la nostra societat i ocupi un lloc dintre de la reconstrucció de la història de Catalunya.

PRIMERA PART

I. MARC TEÒRIC

1. Introducció

En aquesta primera part es formalitza el **marc teòric**. Consta de quatre capítols on es planteja **la hipòtesi** i **els objectius** de la recerca que em proposo realitzar, **el tipus d'investigació** i **la metodologia** emprades; l'apartat on s'expliquen les **fonts documentals consultades** i s'especifiquen els tipus d'arxius i biblioteques on he treballat; també s'esmenten les fonts orals i les persones entrevistades; per acabar es parla de les fonts fotogràfiques.

A la segona part presento un **marc general de la Guerra Civil**, partint de la base que la meua recerca no és sobre la Guerra Civil sinó que només hi destaco els fets més rellevants per poder explicar després l'acció de l'ajuda humanitària dels quàquers. S'explica a grans trets el cop d'estat militar, la defensa de la República i la revolta social desfermada a Catalunya a causa de l'aixecament contra el govern republicà. També destaco la creació, per part de la Generalitat, del Comitè de premsa i explico la seva actuació a nivell nacional i internacional per tal de donar a conèixer l'abast de la revolució que es vivia a Catalunya, les conseqüències de la guerra i l'acció que es feia a favor de la infància i dels refugiats. La infància va tenir una dimensió política, no només de prevenció i d'acolliment, i es va crear la imatge d'un infant: *El més petit de tots*, amb la finalitat d'explicar aquesta nova Catalunya que naixia de la revolució.

A més, faig una referència al cost humà de la Guerra Civil que va provocar una gran quantitat de morts i ferits i va tenir unes enormes conseqüències de desestructuració social: exiliats, evacuats, refugiats, separats, etc. Aquest

capítol és fonamental perquè permet entendre el motiu pel qual els quàquers es van desplaçar i van desplegar la seva ajuda a casa nostra.

Amb la pèrdua del territori republicà a mans de l'exèrcit franquista, Catalunya es va anar convertint en un passadís abocat cap al nord, cap a França, cap a l'exili. El país es va anar omplint de refugiats. El govern de la Generalitat va endegar un pla d'acció per acollir-los. Tota la legislació que en parla resulta posterior a l'inici de l'ajuda dels quàquers, és per això que destaca la seva iniciativa i el desenvolupament de la seva ajuda. S'exposa el treball que es va fer des del govern català en matèria d'atenció als refugiats amb la creació del Comitè d'Ajut als Refugiats de la Generalitat i la posterior Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats, des d'on es va valorar la situació cultural i hospitalària dels refugiats. Una acció concreta serà a la granja-escola Apelles Mestres. Ho veurem amb més detall en el seu moment. És molt interessant la valoració que es fa de l'ajuda internacional. També es fa una valoració de l'abast d'aquesta Comissió, al final de la Guerra Civil.

La tercera part fa referència al desenvolupament pròpiament dit de la investigació. S'inicia explicant qui són els quàquers, com es la seva orientació espiritual i el seu sistema d'organització comunitària. Després es presenten els fonaments de la institució i ja s'entra a parlar de les visites que varen realitzar a l'Espanya republicana i de com reorienten la seva ajuda amb l'esclat de la Guerra Civil. Els quàquers van crear una Comissió Internacional d'ajuda als refugiats, en parlo per posar de costat ambdues iniciatives, la local i la internacional, per no menystenir-ne cap i contextualitzar encara més l'ajuda dels quàquers a Catalunya durant aquest període.

S'explica el desenvolupament de l'ajuda que els quàquers realitzaran a Catalunya durant el temps de guerra. Destacant l'inici de la col·laboració i el primer període de l'ajuda. Després davant la magnitud del conflicte s'inicien tractes entre quàquers anglesos i americans, mentrestant s'han d'atendre els primers trens de refugiats que arriben a Catalunya procedents de Madrid. Després es sistematitza l'ajuda amb la inauguració de la cantina Sants-Hostafrancs. S'explica, també, com aquest projecte d'ajuda dels quàquers es vincula als ajuntaments i la xarxa d'escoles del Consell de l'Escola Nova

Unificada (CENU) de la Generalitat i, per tant, s'atenen inicialment els infants refugiats però a partir d'aquest moment s'atendran també els infants de la població local. Tot aquest projecte que va creixent en envergadura es dirigeix des de Barcelona, el centre d'operacions és conegut com Llar Lluís Vives.

El servei de transport quàquer facilitarà que es pugui fer arribar els aliments a escoles, cantines i colònies a poblacions llunyanes de Catalunya. Les dades d'aquesta ajuda humanitària a Catalunya es presenten amb mapes distribuïts per vegueries, comarques i municipis especificant els diferents tipus d'atenció que s'ofereix a la infància necessitada. En aquest apartat s'ofereix una panoràmica de l'àmbit geogràfic de l'ajuda a Catalunya.

Finalment es presenten les conclusions de la recerca que es complementa amb una bibliografia i un annex amb les veus dels testimonis; documentació original així com amb fotografies de l'època que serveixen per reforçar la investigació que presento.

2. Hipòtesi de treball

La hipòtesi que es planteja a la tesi és l'ajuda que els quàquers, enmig de la multiplicitat de grups que funcionaven durant aquest període, va oferir a la població infantil (i posteriorment també als adults), refugiats a Catalunya va tenir prou suport social i material per consolidar-se com una estructura d'acollida, sense afany de lucre, ni practicar proselitisme entre els beneficiaris de l'ajuda.

Una ajuda que s'inicia poc després de l'esclat de la sublevació militar i inici de la Guerra Civil. Ajuda que inicialment s'adreça a la mainada refugiada a Catalunya i que, amb el pas del temps, s'adreçarà també als altres infants i a les persones adultes.

Per comprovar-ho estudiarem les dues funcions que van exercir els quàquers anglesos i americans durant la Guerra Civil a Catalunya. Una va ser l'ajuda material directa. L'altra va ser la funció de coordinar i consolidar la Comissió Internacional que aplegava grups de quàquers d'altres països d'Europa així com l'ajuda humanitària de diversos països que es va distribuir entre la població civil i refugiada de Catalunya.

Per a la primera part d'aquesta hipòtesi, és convenient parlar de la geografia de l'ajuda. A mesura que la Guerra Civil avançava amb resultats negatius per a la república un allau de refugiats arribaran a Catalunya fugint de la línia del foc i de les zones més atacades. Moltes poblacions catalanes, petites i grans, acolliran refugiats. Així, doncs, s'ha d'estudiar l'ajuda dels quàquers per municipis, comarques i vegueries. S'ha de conèixer el nombre d'infants atesos i s'ha d'elaborar aquesta documentació amb quadres d'anàlisi dels tipus d'ajuda, mapes i gràfics.

Després, es fa indispensable per a la recerca localitzar testimonis de persones que havien rebut l'ajuda directa dels quàquers, el pa i la llet a les escoles o els aliments a les cantines. Ells ofereixen la imatge exacta de la vida quotidiana i la realització concreta del projecte d'ajuda dels quàquers a Catalunya portada a la pràctica.

3. Objectius de la investigació

Els objectius d'aquesta investigació s'estructuren en diversos blocs, cadascun trobarà el seu plantejament i la seva resposta en el desenvolupament de la investigació:

3.1 Primer objectiu: Traçar les característiques que van utilitzar els quàquers per a tramitar l'ajuda directa a la població refugiada, especialment els infants. Desglossar els àmbits d'acció, el perfil humà i el tipus d'ajuda a Catalunya.

3.2 El segon objectiu: Explicar el procés de coordinació que van tenir els quàquers per facilitar que l'ajuda internacional arribés de manera estructurada i eficaç als refugiats establerts a Catalunya.

3.3 Tercer objectiu: Aprofundir en el significat de les estructures d'acollida que els quàquers van oferir per alleugerir els estralls de la guerra.

3.4 Quart objectiu: Omplir el buit historiogràfic que hi ha en la Història de la Guerra Civil a Catalunya pel que fa a l'ajuda als refugiats; concretament les dades pel coneixement de l'acció que varen dur a terme la Societat Religiosa dels Amics, coneguts arreu del món amb el nom de quàquers.

Per aconseguir el primer objectiu en primer lloc ha fet falta estudiar el procés d'actuació dels quàquers enmig de la societat catalana entre els grups que actuaren, durant la Guerra Civil a Catalunya, i veure com van crear i estructurar els canals d'ajuda.

En segon lloc, calia d'esbrinar l'actuació aplicada dels quàquers sobre la infància que arribava evacuada i refugiada des de territoris ocupats perquè patien directament la precarietat dels efectes de la situació bèl·lica.

En tercer lloc, conèixer el suport a la infància que s'estructura des de diferents àmbits segons els trams d'edat: cantines, escoles, colònies infantils, etc.

En quart lloc, veure com l'ajuda dels quàquers arriba a la població local. I en darrer terme, conèixer com l'ajuda arriba també a adults i gent gran malalta, amb l'elaboració d'aliments especials.

4. Tipus d'investigació i metodologia emprada

Durant els cursos de doctorat a la Universitat Autònoma de Barcelona, vaig tenir la immensa sort de poder assistir al curs: *Introducció antropològica a l'epistemologia* del Dr. Octavi Fullat i Genís; aquell aprenentatge ha guiat els meus passos per a elaborar la recerca. Aquesta es fonamenta en una investigació aplicada, i es basa en el mètode històric plantejat per I. M. Bochenski a *Los Métodos actuales del pensamiento*. Aquest autor manifesta que¹⁰: "*Cap de les ciències històriques estableix enunciats generals. És veritat que se serveix d'ells en el seu procés intel·lectual, però les seves hipòtesis i lleis establertes amb la seva ajuda són sempre singulars*". Per afegir tot seguit: "*Els enunciats s'obtenen directament dels documents. L'esquema per a les ciències històriques és el següent: documents, enunciats sobre els fets, enunciats explicatius*". A l'hora d'investigar tinc molt present el que ja fa anys va dir l'historiador L. Febvre quan afirmava que¹¹: "*indudablemente, la historia se hace con docu-*

¹⁰ BOCHENSKI, I.M. *Los Métodos actuales del pensamiento*. Editorial Rialp. Madrid, 1974. (pàg. 245 i 248)

¹¹ FEBVRE, L. *Combates por la historia*. Ed. Ariel. Barcelona, 1978. (pàg. 232)

mentos escritos. Pero también puede hacerse, debe hacerse, sin documentos escritos si estos no existen. Con todo lo que el ingenio del historiador pueda permitirle utilizar para fabricar su miel, a falta de flores usuales. Por tanto, con palabras. Con signos, con paisajes y con tejas. Con formas de campo y hierbajos. Con eclipses de Luna y cabestros. Con exámenes periciales de piedras realizados por geólogos y análisis de espadas de metal realizados por químicos. En una palabra: con todo lo que siendo del hombre, depende del hombre, sirve al hombre, expresa al hombre, significa la presencia, la actividad, los gustos y las formas de ser del hombre". La llarga cita és ben significativa de la pluralitat de fons documentals que es poden emprar a l'hora d'investigar. Per la meua part diré que a més de documents escrits, la informació oral ha estat una peça essencial en la meua recerca.

Sóc conscient del recel que encara avui dia desperta l'ús de documentació oral en alguns sectors. Prins ho explica molt bé¹²: *"Los historiadores viven en sociedades que cuentan con la palabra escrita y, como muchos de sus habitantes, tienden a considerar inconscientemente la palabra hablada con desprecio"*. L'historiador manifesta que *"una de las consecuencias de vivir en una cultura dominada por la palabra escrita es el proceso de cauterización contra la palabra hablada, a través de su menosprecio"*.

Sóc conscient que hi ha limitacions en la història oral com molt bé reconeixen els propis impulsors i com també es cuiden de manifestar els defensors de la història escrita: la subjectivitat, l'autocensura, etc. El perill de l'abús de la història oral és evident, però en aquest aspecte m'agrada de recordar el que diuen dos historiadors de l'educació mallorquins¹³: *"Podem afirmar que les fonts escrites, sobretot les que són de caire oficial, poder esser deformades tant o més que les fonts orals"*. La història oral és important sempre que s'usin bé els mecanismes de control i de verificació.

¹² PRINS, G. "Historia oral", a BURKE, P. *Formas de hacer Historia*. Alianza Editorial. Madrid, 1993. (pàg. 147)

¹³ SUREDA, B.; VALLESPÍR, J. "Les fonts orals i la història de l'educació. Projecte d'investigació", a *Les fonts orals*. Universitat de les Illes Balears. Palma, 1992. (pàg. 298)

La investigació recull un treball testimonial perquè s'hi descriu l'experiència de moltes persones que van viure situacions diverses i es caracteritzen els diferents tipus d'ajuda. He procurat documentar el text amb l'aportació d'algun testimoni que s'enuncia en els punts d'inflexió de la recerca per facilitar-ne la comprensió. L'efecte que s'obté és la reconstrucció d'uns fets històrics que van afectar la població infantil, molts dels testimonis s'han ofert a explicar la seva infància per col·laborar en la història contemporània de Catalunya.

Mercedes Sánchez Pazos¹⁴ tracta el tema de la investigació a partir de testimonis biogràfics i explica el contingut d'aquestes fonts: *“La història de vida pot ser definida com l'anàlisi que es realitza a partir d'un relat biogràfic retrospectiu on el narrador, en forma oral o escrita, ens presenta el conjunt o part de la seva vida. Aquests relats acostumen a oferir una informació minuciosa i detallada sobre una realitat, però també trasllueixen sentiments i emocions personals; són molt interessants per a conèixer l'impacte real dels moments de canvi i la complexitat de les relacions primàries”*.

Es tracta d'una recerca que té un caràcter cíclic. Cada un dels testimonis ha enriquit i modificat algun dels aspectes de la investigació. De la importància que s'atorga a aquests testimonis en parla Antonio Molero i anomena aquest procediment¹⁵: *“Dintre d'aquesta tendència més personalista i amb rostres, situo un corrent en què el paper de la memòria dels individus juga en la reconstrucció dels fets del passat”*. Ell mateix recorda l'escriptor Le Goff quan afirma: *“que la memòria és la matèria primera de la història”*. Els testimonis s'han situat en moments de la investigació que aporten dades que il·lustren el tipus de feina desenvolupada pels quàquers. Tot i el relleu que tenen les fonts primàries he vetllat que cada un aportés algun matís, algun fet significatiu per a la recerca per tal d'evitar la reiteració d'un mateix procés o d'una mateixa experiència.

¹⁴ SÁNCHEZ PAZOS, Mercedes: “Historias de vida y fuente oral. Los recuerdos escolares” a ESCOLANO, A; HERNÁNDEZ, J: *La memoria y el deseo. Cultura de la escuela y educación deseada*. Ed. Tirant lo Blanch. València, 2002. (pàg. 111)

¹⁵ MOLERO PINTADO, Antonio. “El archivo de la palabra y la memoria viva de la educación” a *Memoria y deseo*. (pàg. 183)

Es tracta d'un estudi i elaboració que ha seguit una estructura global, tenint en compte tots els aspectes alhora perquè podia passar que l'aportació d'una carta, el record d'un testimoni reorientés l'àmbit geogràfic de l'ajuda o clarifiqués algun aspecte. En tot moment, la recerca s'ha anat modificant, segons la procedència i continguts dels testimonis o de la documentació trobada. Ha resultat molt interessant, tot i que no exempt de dificultats, perquè tot el treball ha estat en procés actiu fins al final.

La investigació, doncs, s'ha dut a terme a partir de fonts primàries orals que aporten dades sobre l'experiència viscuda que poden aportar la frescor d'un fet de vida. I també a partir de fons secundàries, s'esmenta la documentació, els arxius i les biblioteques consultats.

A l'estudi de les fonts s'hi enumeren les persones que formen part de l'estudi perquè han ofert la seva ajuda i el seu testimoni, sense els quals a aquesta investigació li mancava la profunditat humana que li dóna sentit; també s'hi descriu la bibliografia bàsica de consulta que ha ajudat en l'aspecte més teòric, així com el nom de les biblioteques i arxius d'on procedeixen les fonts bibliogràfiques. Com que es tracta de la reconstrucció que arrenca de fets reals, ha fet falta orientar els objectius segons com la realitat anava assenyallant; de la mateixa manera es van trobar els quàquers quan es van plantejar l'ajuda. He confiat en la seva bona manera de fer, i he entès que els objectius de la seva ajuda i d'aquesta investigació seguien el mateix tarannà. En encarar-me davant d'aquesta recerca, amb documentació tan esparsa, incompleta i parcial, el valor que adquireixen els testimonis i els petits retalls d'història escrita en diaris, textos divulgatius... és molt rellevant.

Pel que fa a la vàlua dels testimonis, i tenint en compte la precarietat de documents que es disposen d'aquest tema, Marquès¹⁶ escriu: *"Després de molt anys d'experiència goso afirmar que el testimoni directe dels protagonistis-*

¹⁶ MARQUÈS SUREDA, Salomó. "Las biografías de maestros como instrumento para la recuperación de nuestra historia educativa" a CASTILLO, A; MONTERO, F. *Franquismo y memoria popular*. Ed. Siete mares. Madrid, 2003. (pàg. 212)

tes és un element especial per a conèixer la nostra història educativa. La història oral, utilitzada adequadament, ens serveix per a conèixer la vida d'aquells que no figuren en la Història i que en canvi, han estat els seus protagonistes més directes”.

Amb tot, cal dir que la tesi que es desenvolupa parteix d'una recerca a partir de la memòria. Paloma Aguilar explica la importància de la memòria col·lectiva¹⁷: *“El coneixement de la memòria històrica d'un país és fonamental”.* Tot i que és necessari ésser molt crític amb els testimonis orals i contrastar els records que es guarden a la memòria perquè sovint el temps pot fer canviar alguns fets. En aquest cas hi ha una gran coincidència en general en tots els testimonis de la gran feina que van fer els quàquers i de qui avui tothom en guarda un record positiu. Cal dir que la memòria fa un treball selectiu i es podrà llegir en el testimoni que tot seguit s'exposa, és a dir l'absència de precisió en alguns detalls i en cavi l'exactitud en la qualificació que dóna als quàquers, és per això que la presència de testimonis per a la recerca ha estat fonamental per a reconstruir els fets esdevinguts per part d'aquest grup durant la guerra.

Enric Ripoll i Borrell, nascut a Barcelona explica un record de l'escola¹⁸: *“A finals de 1937 van inaugurar una escola de la Generalitat al carrer Forja, era com un palauet, amb un gran pati. La directora havia estat monja i ara es dedicava a l'ensenyament. Aquella escola era bona, funcionava bé. Hi havia una organització quàquera d'Estats Units que ens enviava pa i llet. Al matí el porter es feia acompanyar per alguns nens més grandets i amb un carretó anàvem al carrer a buscar llet i pa que després ens repartien a l'escola. O sigui que em sento molt agraït als quàquers”.*

L'ajuda dels quàquers està en la memòria col·lectiva i és cert que existeix una memòria social coincident: els quàquers van fer molt. Aquesta informació

¹⁷ AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma. *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*. Alianza Editorial. Madrid, 1996. (pàg. 21)

¹⁸ REVERTE, Jorge; THOMÁS, Socorro: *Los hijos de la guerra*. Ediciones Temas de Hoy. Colección Historia Viva. Madrid, 2001. (pàg. 131-132)

és un referent clar. Calia estudiar com es va dur a terme i concretar l'àmbit d'acció a Catalunya. És una memòria viscuda diversa, calia anar trobant aquestes fonts. Aquí entrem en la pluralitat de memòries, amb detalls més o menys precisos que situessin el radi i el tipus d'acció.

5. Fonts documentals emprades

Realitzar la investigació sobre l'ajuda dels quàquers a la infància, durant la Guerra Civil, ha representat tractar uns fets pràcticament no escrits, pendents de documentar i verificar. Abordar aquesta qüestió des del present, amb molt poca bibliografia editada sobre el tema, ha determinat un treball intens. Ha fet falta anar a les arrels i soscavar la informació per fer emergir el passat.

Com ja s'ha dit, la bibliografia sobre el tema és minsa. Ha fet falta buscar la documentació dels fets d'ajuda en els arxius; s'han fet servir documents de caràcter divers: administratiu, informes, llistats... sense que en el seu moment tinguessin cap pretensió històrica, però que anys després han estat els testimonis que expliquen la història d'uns fets vius. Tot seguit, s'exposen els arxius i biblioteques visitats i consultats.

5.1 Arxius públics

5.1.1 Arxiu Històric Nacional de Catalunya. Secció Arxiu de Salamanca.

D'aquest arxiu procedeixen els documents que tot seguit es descriuen:

* Lligall 277/ Fitxes 08,09. Rodet núm. 188.

Fitxa núm. 8,(1)1938. Informes adreçats al Comissari d'Assistència als Refugiats pel director de les oficines centrals del comitè, Ramon Blasi i Rabassa.

Fitxa núm. 9 (1, 2, 3, 4 i 5) 1938- 1939. Comitè Central d'Ajut als Refugiats. Actes de les sessions de la Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats.

* Lligall 278/ Fitxes 1-6. Rodet núm. 188 i 189. Anys 1936-1937 Sanitat i Assistència Social.

Fitxes núm.1-4 Infants evacuats de Madrid, Santander, Toledo, Biscaia. Organitzacions i trasllat. Tutela a les vegueries I, II, III i IV.

Fitxes núm. 5-6. Comitè Ajuda als Refugiats.

* Lligall 279/ Fitxes 1-14. Rodet núm. 190

Fitxes núm. 1-14 Assistència i ajut als refugiats.

Fitxa núm. 11. Correspondència amb CNT, UGT. Assistència i ajut als refugiats.

Fitxa núm. 12. 1936-1938 Comitè Central Ajut als Refugiats. Socorro Rojo Internacional. Organisme d'Assistència Infantil i Juvenil a Rereguarda.

* Lligall 282/ Fitxes 1-2. Rodet núm. 192

Fitxa núm. 1 Relació dels refugis de Serveis d'Assistència Social.

Fitxa núm. 2 Menjadors populars a Caldes de Malavella.

*Informe de la Generalitat de Catalunya dels Serveis d'Assistència Social. Delegació IV. Vegueria del Comissariat d'Assistència als Refugiats de Guerra. Reus, 30 d'octubre del 1938, signat per J. Borràs Masagué.

5.1.2 Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuic de Barcelona (AMDSM). D'aquest arxiu procedeix el fons de premsa que es documenta durant la investigació i consta a la bibliografia.

5.1.3 Arxiu Històric Municipal i Hemeroteca Municipal Josep Mora de Granollers. D'aquest arxiu procedeix la documentació que s'aporta a la investigació relativa a la ciutat.

5.1.4 Biblioteques. Tot seguit s'enumeren les biblioteques consultades. Biblioteca Can Pedrals de Granollers: *Divisió territorial Estudis i projectes. Nomenclàtor de municipis*, 2 volums: Text i Mapes. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1933. Ha servit per a localitzar i catalogar els municipis en comarques i regions o vegueries i per a precisar dels municipis que durant la guerra s'havien canviat. Aquests noms modificats segons disposicions publicades al diari Oficial des del 1r. de gener de 1937 fins al 30 de juny de 1937 i consten a *La divisió territorial de Catalunya. Generalitat de Catalunya. Conselleria d'Economia*. Barcelona, 1937.

Biblioteca Central d'Igualada.

Biblioteca Nou Barris de Barcelona.

Biblioteca Popular Sant Roc de Badalona.

Biblioteca Pública Pompeu Fabra de Mataró.

Biblioteca Vapor Badia de Sabadell.

Biblioteques Universitàries de Barcelona, Pavelló de la República; Girona, Rovira i Virgili, Vic i U. Autònoma de Barcelona.

Biblioteca de l'Abadia de Montserrat.

5.2 Arxius privats

5.2.1 Arxiu quàquer de Catalunya. A la seu del quàquers hi he pogut consultar la bibliografia específica sobre la Societat Religiosa dels Amics.

Hi ha documents que procedeixen de dues èpoques diferents; la primera és el grup de papers de l'època de la guerra i a compleix una missió informativa, i l'altra és posterior, l'objectiu de la qual és una reflexió sobre l'ajuda. Corresponen al primer bloc:

JACOB, Norma: *Spain's agony*. London, Friends Service Council, 1937. És un text informatiu; l'autora documenta en primera persona els fets d'Espanya en guerra que va viure.

L'Écho des Amis. Publicat pels quàquers. París, 1939 núm. 126. L'article és una crida d'ajut: "*Au secours des enfants d'Espagne*".

L'autoria pertany al Friends Service Council. *Catalonian relief Work of the Friends Service Council*. (Serveis que realitza a Catalunya el Servei Internacional dels Amics). Són dos informes que es van elaborar a la seu central dels quàquers a Barcelona, Llar Lluís Vives. El primer informe porta la data de Barcelona, del mes de setembre de 1938. El segon, amb data del 10 de gener de 1939 són dos documents amb el mateix títol, tenen un caràcter administratiu, contenen dades sense relat; vénen a ser com inventaris que han resultat fonamentals per a la recerca. El darrer informe: *Quaker Service in Spain 1936/1940*, es va publicar l'any 1941, data posterior a l'ajuda a Catalunya, un cop els quàquers ja havien deixat l'Estat Espanyol editat per Friends House of London. És un text que inclou testimonis, vivències i relata alguns fets de l'ajuda dels quàquers durant els anys de guerra. Arxiu quàquer de Catalunya.

Els documents que corresponen al segon bloc són els següents:

PIJOAN, Josep. *Los cuáqueros ¿Qué es la Sociedad de los Amigos?* Ed.

Sociedad de los Amigos. México, mayo de 1947. És un text divulgatiu però hi ha un relat sobre la profunditat del pensament quàquer.

RICART, Domingo. *Antología Espiritual*. Pendle Hill Publications. Wallingford, 1951. És un llibre que té diversos continguts. Una part és una antologia de textos de caràcter espiritual. Una altra part són textos d'accions dels quàquers en els quals es manifesta la seva espiritualitat portada a la pràctica en la vida quotidiana.

SALADRIGAS, Robert. "Notícia de los Cuáqueros de Barcelona" a *Destino*, núm. 1.615. Barcelona, 14 septiembre 1968. És tracta d'un article d'abast general i de divulgació sobre els quàquers; adquireix relleu sobretot per l'època en què va ser publicat.

SOLA GUSSINYER, Pere. "El drama de los niños refugiados de la guerra de España" a *Història y vida*, núm. 234. Barcelona, setembre del 1987. És un article interessant perquè planteja la situació de patiment que va portar els desplaçaments de tants infants durant el període de la Guerra Civil.

5.2.2 Arxiu-Biblioteca de Josep Cardús de Santa Coloma de Marata (Les Franqueses del Vallès). PLA, Josep. *Homenots: Josep Pijoan*, Obres Completes. Vol. XVII. Editorial Selecta. Barcelona, 1958.

PLA, Josep. *Vida i miracles de Josep Pijoan: El quàquer. La guerra civil*. Obra Completa, Vol. XV Ed. Destino. Barcelona, 1992.

RAGUER, Hilari. *Salvador Rial, Vicari del Cardenal de la Pau*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1993.

5.2.3 Arxiu de la família Reduà Sagrera. Certificat dels quàquers del treball a la cantina de Sant Andreu a nom de Lola Sagrera.

5.2.4 Arxiu d'Anselm Cartañà. Carta de la Colònia Soler Botei.

5.3 Fonts orals

Relaciono tot seguit les persones que he entrevistat al llarg de la recerca i que m'han proporcionat informació que complementa i enriqueix la documentació escrita. Els presento seguint l'ordre amb què van arribar al meu coneixement. Com s'ha explicat a la presentació, va ser Antonina Riera i Arrufat, mes-

tra, la primera persona que va oferir el seu testimoni sobre l'ajuda dels quàquers a Granollers l'any 1994, mentre un grup de mestres estàvem escrivint el treball d'investigació: *Canvi i continuïtat a l'ensenyament de Granollers (1857/1994)*, sobre les escoles de la ciutat. Després n'hem tornat a parlar més a fons, a la tardor del 2005, gairebé al final de la recerca. És la persona de qui vaig rebre l'impuls per iniciar la recerca i la darrera a qui he entrevistat i a qui he pogut explicar l'experiència sencera sobre la investigació de l'ajuda dels quàquers a Catalunya. En saber-ho, va quedar sorpresa i admirada de tot el que els quàquers havien arribat a ajudar a Catalunya.

Jordi Sánchez i Bosch, prevere de la parròquia de la Sagrada Família de Barcelona, professor de Bíblia a la Facultat de Teologia de Catalunya i, des de 1996, membre de la Pontifícia Comissió Bíblica de Roma. Em va oferir aquest testimoni durant diverses converses que vàrem mantenir a Barcelona al començament de la meva recerca els mesos de febrer i març de 1996; també em va aconsellar parlar amb el pare Joan Botam, de la comunitat de caputxins de Sarrià de Barcelona. Jordi Sánchez comenta: *"Durant la guerra tenia tres anys, i recordo que anys després els meus pares m'explicaren que, en aquells temps difícils la família de Sebastià Sánchez Juan va rebre ajuda dels quàquers, quan vivien a la Sagrada Família"*.

Amb Joan Botam hi vaig parlar el març de 1996, em va adreçar a parlar amb Francesc Cortès que havia treballat amb els quàquers a Barcelona entre els anys 1938-1939, quan tenia setze anys; Hi vaig parlar diverses vegades per telèfon finalment vaig vaig entrevistar-lo el 8 de setembre de 2001.

Nancy i Gerard Negelspach de la Societat Religiosa dels Amics a Catalunya, hi vaig connectar gràcies a la informació del pare Botam. Des del primer moment m'han ofert la força de la seva ajuda, molts documents sobre l'obra dels quàquers i he rebut, sobretot la confiança suficient que emana del seu pacifisme i comprensió; els he pogut exposar els dubtes i fer preguntes més enllà dels documents oferts. He de dir que són tan vitals les seves paraules com l'enteresa del seu silenci acollidor, despert i atent.

Artur Dorsé Serra i Esperança López Jiménez pel seu testimoni d'estada al front de l'Ebre al costat de les Brigades Internacionals, i pel seu testimoni del

bombardeig a Granollers de 1939, respectivament; foren entrevistats a casa seva a Granollers el 21 d'abril de 2002.

Raquel Casals va oferir el seu relat sobre la colònia de Rubí, a Santa Coloma de Gramenet, l'1 de maig de 2003; va costar de seguir-li el fil del relat perquè tenia la memòria una mica discontinua. Amb aquest testimoni vaig sentir que entrava en les vides de les persones a través de la història de la vida quotidiana.

Amb Joaquim Reduà i Lola Sagrera vàrem mantenir dues converses, una primera, per exposar la demanda d'ajuda i l'altra per a l'entrevista. A través d'ells vaig situar l'edifici on s'havia dut a terme l'ajuda a la cantina de Sant Andreu.

Ester Inglada em va oferir el seu testimoni sobre el transport de l'avituallament dels quàquers, el 17 de maig de 2003.

Carme Garcia i Maria Carme Pujol, mestres de l'escola de primària de la Roca del Vallès, m'han fet conèixer Eulàlia Viura i Carnicer, veïna de Sants, que ha aportat el testimoni de la seva infància i l'ajuda dels quàquers el 15 de juny de 2003, quinze dies més tard va llegir el resultat de l'entrevista; més endavant em va acompanyar a la seu de l'ajuda dels quàquers a Sants.

A través de l'Eulàlia vaig entrar en contacte amb l'Arxiu de Sants on vaig conèixer l'Anselm Cartañà, veí i col·laborador de l'arxiu; ha aportat el testimoni de l'ajuda rebuda pels quàquers en la seva infantesa al costat del seu germà Àngel, a la colònia Soler-Botei prop de Vic, durant l'entrevista a Sants els dies 10 i 14 d'octubre de 2003. Més endavant va poder llegir-la i autoritzar-la, també ha ofert la carta que va escriure des de la colònia per a la investigació.

L'Anselm ha estat un col·laborador en aquesta tesi per tot el treball de recerca a l'hemeroteca de l'Arxiu Municipal del Districte Sants-Montjuïc (AMDSM), pel seu coneixement de voluntari a l'arxiu m'ha guiat els passos on podia trobar informació a la premsa.

Hilari Raguer, monjo de Montserrat, parla de l'ajuda rebuda dels quàquers quan era infant i anava a escola a Gràcia, en el seu llibre: *Salvador Rial, Vicari del Cardenal de la Pau*. Després de llegir el seu testimoni em vaig posar en contacte amb Hilari Raguer per explicar-li la investigació que duia a terme i demanar-li si em podria explicar el relat sencer de la seva experiència. Va

acceptar d'oferir el seu testimoni dit amb les seves paraules durant l'entrevista: "*per contribuir a la reconstrucció de la història contemporània*". Vaig fer-li dues entrevistes al Seminari Conciliar de Barcelona. A la primera, el 4 de maig de 2003, Raguer va explicar el seu testimoni, quinze dies després, li vaig demanar que em corregís el text del seu testimoni, de manera que fos un relat biogràfic autoritzat.

Josep M. Ainaud de Lasarte va ser un testimoni també recuperat a través del text perquè ell va oferir el seu testimoni a la premsa on diu¹⁹: "*Fa bon dia i no fa fred. Esmorzo llet dels quàquers*". Conèixer aquest text em portà a demanar-li el seu testimoni que va oferir a Barcelona el 14 de setembre del 2003.

Margarita Urrútia fou entrevistada el 12 de setembre de 2003 a Barcelona, a casa seva, al mateix lloc que fou l'escenari dels fets de guerra, en primera línia de foc, que després relata per a la tesi.

Josep Perera em va relatar l'experiència d'haver col·laborat amb els minyons escolta a l'Asil dels infants refugiats. El vaig entrevistar a Barcelona el 12 de setembre del 2003.

Moisés Broggi, metge cirurgià, va conèixer l'obra dels quàquers i va treballar al costat de les Brigades Internacionals; el vaig entrevistar després de llegir el seu magnífic llibre: *Memòries d'un cirurgià*, on relata en tres llocs diferents la seva trobada amb els quàquers; vaig proposar-li de parlar amb ell sobre aquests fets i va acceptar ésser entrevistat a Barcelona el 14 d'octubre de 2003.

Josep Salvador Colladoque no m'ha ofert el seu testimoni directament sinó que l'he consultat en una pàgina web; el relat procedeix de dues fonts:

¹⁹ *EL PERIÓDICO*. Publica un monogràfic entre el 22 de desembre del 1988 i 11 de febrer del 1989. Un total de cinquanta-set fulls. Barcelona, amb el títol: "50 días de la ocupación franquista de Catalunya". El dijous 26 de gener de 1989, RIBAS, Antoni. HUERTAS, Josep M: "El 26 de enero, medio siglo después: Cuando Barcelona dejó de ser republicana. El final de una manera de vivir". En aquest article Josep M. Ainaud explica: "*Fa bon dia i no fa fred. Esmorzo llet dels quàquers*". Conèixer aquest text em portà a demanar-li el seu testimoni que va oferir per a la recerca.

Memòria de Josep Salvador, setembre de 1995 i *Conversa amb Josep Salvador*, 19 de març de 1998. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona-Site. Experimental Urbà.

www.ccbxaman.org/Raval/A2/Memoria/salvador.htm.

5.4 Arxius fotogràfics

5.4.1 Arxiu quàquer de Catalunya. És d'aquest arxiu un grup de nou fotografies que procedeixen de l'arxiu fotogràfic de la Guerra Civil a Espanya de Pennsylvania. Aquestes fotografies es troben a la seu dels quàquers a Catalunya perquè la Nancy i en Gerard Negelpach les van portar des de l'Arxiu American Friends Service Committee a Philadelphia, EUA, en un dels seus viatges fa uns quants anys. La seva intenció era la de constituir un fons documental per si, en algun moment, sorgia l'interès d'estudiar la feina dels quàquers durant la Guerra Civil. Alguns dels comentaris que es troben a peu de les fotografies són fets per ella mateixa que coneix alguns dels personatges fotografiats i me'ls va anar explicant a mesura que em mostrava l'arxiu.

També podem veure la fotografia d'un fulletó que pertany a la divulgació que feien els quàquers entre la població civil per demanar ajuda econòmica.

A més, hi ha fotografies de la Llar Lluís Vives que tenien els Negelpach com a obsequi d'un historiador que va voler iniciar una investigació sobre els quàquers i no va reeixir. També hi ha la fotografia de la insígnia dels quàquers que pertanyia a Domènec Ricart; aquesta insígnia, en aquests moments, es troba en el meu domicili com a obsequi de Nancy i Gerard Negelpach.

5.4.2 Altres fonts fotogràfiques. Una fotografia de la cantina de la seu districte de Sant Andreu actual feta per mi mateixa perquè segons el testimoni del matrimoni Reduà-Sagrera, l'edifici és el mateix. He buscat en l'arxiu del Districte però en el moment de tancar la tesi encara no l'he localitzat. És per això que hi poso l'actual. També hi ha fotografies de la situació de centres de distribució i ajuda dels quàquers a Sants.

6. Algunes dificultats de la recerca

Acabo d'esmentar les fonts documentals (escrites, orals i fotogràfiques) consultades per a realitzar la recerca que presento. Voldria destacar que no sempre ha estat fàcil recollir la documentació que m'interessava. Les dificultats han estat de diversa índole.

Una ha estat trobar les persones que poguessin tenir informació i que es recordessin d'aquella època i dels fets succeïts. L'ajuda que es va donar va arribar a moltíssims infants; alguns d'ells eren molt petits, tant que avui dia no es poden recordar del que va passar. Els infants més grans i els joves que van viure el moment amb molta més consciència i que encara viuen són persones molt grans. Algunes d'elles han vist en aquesta recerca una ocasió privilegiada de poder agrair els favors rebuts durant la seva infantesa. Sóc conscient que el pas dels anys pot idealitzar l'obra dels quàquers. La memòria és selectiva i poques veus crítiques he escoltat a l'obra dels quàquers. De totes maneres no he estalviat esforços per comprovar les dades i les informacions que recollia en bé de l'objectivitat de la recerca.

També i pel que respecta al testimoni oral de les persones que es varen beneficiar de l'ajuda i que són un dels eixos principals de la investigació cal destacar la negativa per part d'un entrevistat. Aquesta negativa ha estat compensada per la disponibilitat d'altres que he esmentat en l'apartat corresponent.

Una altra dificultat ha estat la de la localització, perquè les persones que van rebre l'ajuda es troben disperses entre la societat i costa de saber qui va rebre aquesta ajuda. És per això que la coneixença de persones que tenien alguns referents sobre els quàquers o que sabien d'algú que els coneixien ha estat de vital importància.

Pel que fa a la documentació escrita, el fet que força documentació estigui guardada en arxius i centres documentals de fora de Catalunya, d'Espanya i d'Europa ha afegit un grau de dificultat a una recerca que ja de per si no era fàcil.

SEGONA PART

I. LA GUERRA CIVIL DE 1936/1939

1. Presentació

Tal com s'ha dit aquesta és una tesi que es fonamenta en la pedagogia, en el sentit d'estudiar l'ajuda que els quàquers van oferir a la infància necessitada refugiada a Catalunya, com van acompanyar la seva vida i van vetllar per la seva subsistència. No és una investigació sobre la Guerra Civil, prou estudiada des de Catalunya, sinó que els fets de guerra que s'expliquen estructurats en un marc de referència amb aquells aspectes que resulten rellevants per a la investigació i que té a veure amb un aspecte prou desconegut, fins ara, de l'època de la Guerra Civil: l'ajuda dels quàquers a la infància de Catalunya.

2. El cop d'estat militar, la defensa de la república i la revolució social a Catalunya

Quan en el seu llibre, Pierre Vilar²⁰ planteja en el primer capítol "Per què la Guerra Civil?", orienta la resposta cap a la presència de desequilibris estructurals i també vers la voluntat que hi havia de canviar la societat en una Espanya que tenia qüestions seculares per resoldre.

Els canvis que anava proposant la República s'aconseguien de manera lenta: ara endavant, ara endarrere.... El fet que hàgim de parlar d'un bienni

²⁰ VILAR, Pierre. *La Guerra Civil Espanyola*. Barcelona: Editorial Crítica. Grupo Editorial Grijalbo. Barcelona, 1988. El llibre és una extraordinària anàlisi de la Guerra Civil.

reformador i posteriorment d'un bienni negre i, finalment, del triomf del Front Popular per sobre de Front d'Ordre ja ens indica que des de la proclamació de la II República el mes d'abril de 1931 fins a l'aixecament contra aquesta el juliol de 1936 es viu una situació de canvis constants. Els canvis que va plantejar el govern de la II República tant en el camp social, com en el camp educatiu, com en el camp polític, etc., no varen ser fàcils d'aplicar ni varen ser ben acceptats pels sectors més conservadors de la societat. Es veia que calia reformar Espanya, es parlava d'europèitzar Espanya. Però no tothom hi estava d'acord ni ho volia. L'aixecament militar va atacar de manera directa les institucions republicanes democràtiques i va desestabilitzar el que podia haver estat una organització social basada en el progrés social, en les llibertats personals fonamentals i en el reconeixement de la realitat catalana. Es tracta d'un cop d'estat militar que a Catalunya, igual que a la resta de l'Estat, va tenir una trama civil que el recolzà.

El primer pas de l'aixecament militar es va produir quan l'exèrcit va sortir al carrer per ocupar la seu dels governs i va pretendre anul·lar, per la força de les armes, el Govern republicà. Aquest fet es va donar en tot l'Estat espanyol; en algunes ciutats, va reeixir de seguida i el cop d'estat va ser un fet; en d'altres, va trobar resistència i va fracassar; en aquestes ciutats es va iniciar una revolució sagnant i incontrolada els primers mesos del que va ser una llarga Guerra Civil.

Aquest esquema de la confrontació va produir una diversitat de situacions arreu de l'Estat espanyol. L'exèrcit revoltat va iniciar una marxa des del Marroc i, a Andalusia, va trobar Cadis, Sevilla i Granada ocupades pels rebels; de manera que, en pocs dies, camions amb tropes de marroquins, regulars i legionaris encapçalats per la cèlebre i temuda guàrdia mora van avançar molt, com es pot observar en els mapes d'ocupació i de moviment dels refugiats.

Aquesta marxa va ser ràpida i cruel²¹, darrere del seu pas hi havia un rastre de mort i de destrucció a rereguarda, sobretot si en entrar en una ciutat o poble es trobaven amb algun brot de resistència com va ser el cas de Badajoz, a Extremadura. Moisès Broggi explica aquest fet durant l'entrevista i a la seva biografia²²: *"Els afusellaments massius a la plaça de braus de Badajoz impres-*

sionaren el món civilitzat i l'explicació que en donaren els militars va ser que el seu avanç era tan ràpid que es veieren obligats a emprar l'extermini per tal de no deixar en la rereguarda res que pogués representar el més mínim focus de resistència. Per primera vegada es va començar a parlar "d'extermini" amb les seves tètriques ressonàncies".

Els episodis bèl·lics seguiren cap al centre, cap a Toledo i Alcázar; i es va iniciar el setge a Madrid que va durar tres anys. Cap a l'Aragó, s'establí el front amb Catalunya. Pel nord les tropes navarreses havien arribat fins a Donosti i Irún.

En els primers moments de la sublevació i de l'inici de la Guerra Civil a Catalunya, la reacció de fer-se voluntari i anar al front responia per part des sectors més radicals i compromesos políticament a un sentit del deure, una necessitat, i va ser fruit potser més de la voluntat de defensar-se, de no deixar-se trepitjar, de no deixar-se prendre els drets civils que tant havien costat de guanyar que de sentir-se vinculat a una guerra. En aquest apartat, es planteja el context general de la guerra on s'exposa l'ajuda humanitària. Es presenten els fets d'armes que van portar a la reorientació política, ideològica, econòmica, religiosa, jurídica, social i tot allò que va ocórrer durant els anys de la Guerra Civil. Tal com s'ha dit en els objectius i les hipòtesis dels capítols precedents, la recerca no vol ser un estudi de la Guerra Civil en si mateixa, sinó que s'emmarca el context on van actuar els quàquers durant aquests tres anys de lluita armada.

L'esclat de l'aixecament militar al Marroc, el 17 de juliol de 1936, i el de les Illes Canàries, el dia 18, va tenir un seguiment desigual a Catalunya. La mati-

²¹ RUIZ VIAPLANA, Antonio. *En dono fe*. (Un any d'actuació en l'Espanya Nacionalista), traduït al català per Joaquim Vila Bisa. Editat pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya a Barcelona, l'any 1937, és un document on l'autor explica la transformació i repressió nacional a la població de Burgos perquè hi exercia de Secretari Judicial. Aquest volum és un recull de fets de la repressió i crueltat aplicada sovint de forma arbitrària sota una clama de terror i de persecució.

²² BROGGI, Moisès. *Memòries d'un cirurgià 1908-1945*. Edicions 62. Col·lecció Biografies i Memòries, núm. 46. Edicions 62. Barcelona, 2001. (pàg. 183)

nada del 19 de juliol les forces militars sublevades van sortir al carrer per ocupar els llocs estratègics de Barcelona, també en les altres capitals provincials catalanes.

A Catalunya després de 24 hores de lluita es produirà el triomf republicà i popular. Contra el sublevats es mobilitzaran les forces de l'ordre públic i també les forces obreres que ja feia alguns dies estaven alerta i sortiren en defensa de la República. A Barcelona les forces militars van trobar reacció i es van topar amb la resistència que procedia de la Comissaria de l'Ordre Públic i el Comitè de Defensa Confederal de la CNT. L'acció del cos de seguretat d'assalt, les forces populars, l'aviació militar del Prat, la guàrdia nacional republicana i els comandants de la guàrdia civil, Escobar i Brotons, es decidiren per adherir-se a la República.

Aleshores els carrers i places es convertiren en front de guerra entre les forces abans esmentades i els militars, carlins, falangistes i de la Renovación Española²³. En el testimoni de Margarita Urrútia²⁴, que va viure en primera línia de foc la defensa dels guàrdies d'assalt a Barcelona s'explica: *"En aquells dies començaven les olimpíades i vàrem sentir uns esclats a fora; la minyona va obrir les portes dels balcons per veure què passava creient-se que era en motiu de les olimpíades, i va veure tot l'edifici de la policia de la plaça d'Espanya, davant de casa, amb els guàrdies d'assalt a les finestres. Ella va entrar cridant cap a casa: "És la guerra!" Era diumenge, dia dinou de juliol. El meu pare estava assabentat dels fets del dia divuit i, per tant, va saber què passava de debò.*

²³ Tot seguit, s'enumeren els grups de dretes que es van consolidar a la campanya electoral municipal de l'abril de 1933; es revela la importància de les forces conservadores concentrades a l'entorn de la CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas de Gil Robles), Renovación Española (monàrquics de Calvo Sotelo), Comunió tradicionalista (carlins) i el 29 d'octubre de 1933 es va fundar la Falange Española per José Primo de Rivera. Tots aquests grups van recolzar l'aixecament militar.

²⁴ Margarita Urrútia i Agraz, veïna de Barcelona, va viure en primera línia de foc durant l'esclat de la Guerra Civil. Ho explicà durant l'entrevista realitzada a casa seva el 12 de setembre de 2003.

“Casa nostra era un edifici sense cap casa al costat, tot eren solars que donaven a la Gran Via; els guàrdies van veure que l'edifici de casa nostra era el més alt i van pujar al nostre terrat i anaven tirant. Nosaltres els havíem de donar menjar perquè no podia venir ningú a fer-ho. Nosaltres vivíem a l'àtic i els teníem a sobre de casa nostra disparant. Va ser un dia molt fort. Hi havia una torre al davant de casa i tiraven els trets que rebotaven a la pedra i feia una espurna de foc i semblava que fossin els "pacos" que disparaven, i així anaven tirant trets i més trets. En deien "pacos" als tiradors que portaven unes escopetes que en disparar feien aquest soroll: "pac". Vèiem, lluny, el fum de les esglésies cremant. Hi havia francotiradors que disparaven a la gent que passava, es posaven dalt dels edificis. Va ser esgarrifós!”

El resultat final de l'enfrontament armat a Barcelona es va decantar a favor del Govern republicà; s'adheriren després les ciutats que no s'havien mantingut fidels al Govern republicà, i Catalunya quedà republicana amb una situació de revolució. Va ser un aixecament cruent que a Barcelona va produir unes 500 víctimes.

L'aixecament militar va produir una reacció en cadena. A partir del 19 de juliol, membres dels sindicats de la CNT-FAI (Confederació Nacional de Treballadors i Federació Anarquista Ibèrica) van entrar a les casernes de Sant Andreu i del Bruc de Barcelona, van agafar les armes dels arsenals militars i les van anar repartint. Una part d'aquestes armes va anar cap al front d'Aragó, i una altra va quedar aquí a mans de persones de tot ordre que van iniciar una guerra pel seu compte a la rereguarda.

A cada poble es van organitzar els comitès antifeixistes que varen substituir als ajuntaments escollits democràticament i que varen establir un règim revolucionari. Es va iniciar una actuació violenta contra les persones d'ordre i els sectors conservadors de la ciutadania. Hi havia sectors de la població que estaven armats i que actuaven descontroladament; sense que les forces d'ordre hi poguessin intervenir. La societat es trobava completament desemparada; l'exèrcit que havia de protegir atacava, els sindicats s'havien erigit en un grup armat, el Govern de la República i el de la Generalitat havien perdut poder. En aquest estat de coses, Escofet va presentar la dimissió del seu

càrrec i, en veure's seriosament amenaçat, va haver d'abandonar Catalunya.

Francesc Bonamusa²⁵ analitza la pèrdua de la iniciativa de la Generalitat, entre els dies 19 i 20 de juliol, i parla de diverses raons:

a) La mateixa rebel·lió militar i feixista.

b) La manca de recursos institucionals en no disposar d'atribucions de defensa.

c) La manca de decisió dels consellers en els primers moments; solament eren al seu lloc el president Companys i el conseller de Governació, Josep M. Espanya.

d) La dispersió dels diputats, en trobar-se de vacances parlamentàries.

e) La decisió i empenta dels comitès dels sindicats i els partits obrers.

Col·lectius de treballadors van assumir el poder des del nou ordre revolucionari. Havia començat una nova situació que havia de canviar completament la relació amb el poder polític vigent fins aleshores.

Es va generar una disjunció entre governs i poders. El Govern de la Generalitat havia sortit electe de les urnes i era el govern legalment instituït per la societat catalana. El govern es va trobar amb un poder que havia sortit de les forces populars i sindicals i que, de fet, va substituir el tarannà i el programa polític existent. Aquesta dualitat de forces va portar al Govern de la Generalitat a haver de pactar amb la gestió de poder que emanava de les forces sindicals polítiques i populars que s'havien constituït una organització ferma després del cop d'estat militar. En els primers mesos d'aquesta revolució social el govern de la Generalitat no té prou força ni poder. El govern de la Generalitat farà esforços molt grans per salvar vides i patrimoni.

El comú denominador en la ideologia d'aquests grups era un fort anticapitalisme, que els va portar a organitzar col·lectivitzacions a la indústria, i un fort anticlericalisme. La Comissaria de Cultura de la Generalitat va confiscar edificis de propietat catòlica per evitar que fossin cremats; entre d'altres, la cate-

²⁵ BONAMUSA, Francesc. *Història de la cultura Catalana: República, autogovern i guerra (1931/1939)*, volum IX. Edicions 62. Barcelona, maig 1998. (pàg. 57 i següents)

dral de Barcelona, la de Girona, la de Tarragona i el Monestir de Montserrat que es va convertir en hospital²⁶. De fet, tot i que al capdavant de Catalunya hi havia un govern republicà, la pràctica de l'aplicació del poder no seguia aquest ideari.

A diversos pobles i ciutats de Catalunya, les forces revolucionàries i, a vegades, grups descontrolats van obrir una altra guerra entre la població civil, emparats per la victòria antifeixista després del cop d'estat militar.

Durant els primers temps de la Guerra Civil, a la rereguarda de la zona republicana, la por no sempre provingué dels sublevats, sinó dels "cotxes negres" o "cotxes fantasmes" que s'enduien persones de casa seva a punta de fusell. Hi va haver execucions immediates i la por es va escampar per cada carrer i cada plaça.

Més endavant, i fruit dels bombardejos de l'exèrcit sublevat a les ciutats de la zona republicana, es va sotraguejar de manera definitiva la societat civil a rereguarda que, amb prou feines, se sostreia de la vida quotidiana. La població de les ciutats que no havia fugit per refugiar-se a casa de familiars a pagès, on hi havia menjar, tenia poca feina i amb l'aliment escàs del racionament i l'avituallament de l'ajuda estrangera es vivia al dia.

En el capítol següent veurem com l'ajuda humanitària de la Societat Religiosa dels Amics, coneguts internacionalment com els quàquers, objecte d'aquest estudi, va facilitar la vida quotidiana, va potenciar la supervivència i va voler impulsar la infància més enllà de la precarietat. En aquest àmbit, els quàquers van destacar pel treball desenvolupat, amb el subministrament d'ajuda procedent de diversos països del món, per intentar apaivagar la gana entre la infància local i refugiada, delmada per la Guerra Civil.

A partir del 19 de juliol de 1936, va començar a Catalunya un procés revolucionari. Pel nostre tipus de recerca ens interessa destacar l'acció que va fer el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya en l'àmbit dels mit-

²⁶ JOSEPH MAYOL, M. *El salvament del patrimoni artístic català durant la Guerra Civil*. Editorial Pòrtic. Col·lecció Llibre de Butxaca, núm. 36. Barcelona, 1971.

jans de comunicació. En aquest clima totalment anòmal, de violència i revolució, a partir del 5 d'octubre, funcionà el Comissariat de Propaganda depenent del govern de la Generalitat. Era una nova iniciativa que tenia molt ressò i resultà de gran transcendència per a la projecció de la raó política que havia pres la lluita armada a l'Estat espanyol i com es vivia a Catalunya.

El Comissariat de Propaganda, regit per Jaume Miravittles, va portar una política de difusió de la seva acció a Catalunya, a través de l'edició d'opuscles, cartells i revistes. Hi va haver edicions del Comissariat en diverses llengües ja que tenien un caràcter divulgatiu. També van existir altres publicacions que contenien missatges demanant ajuda. Va ser una decisió política d'informació a nivell nacional i internacional per donar a conèixer l'abast de la revolució, de les conseqüències materials i humanes de la guerra i l'acció que es feia a favor dels infants i refugiats.

El tema de la infància també va tenir una dimensió política. No només es feien tasques de prevenció i d'acolliment a favor dels infants necessitats i dels infants refugiats. A nivell polític es va encarregar el llibre *El més petit de tots* amb il·lustració d'un infant que representava la imatge de la nova Catalunya sorgida el juliol de 1936. Montserrat Castillo²⁷ explica el procés de creació i difusió d'aquesta imatge de l'escultor Antoni Paredes. La intenció de crear una mascota era "*Atreure l'atenció de l'estranger vers Catalunya i les terres hispàniques lleials a la República per mitjà d'un petit objecte d'art*".

El personatge va tenir molta popularitat i el Comissariat en va enviar arreu del món. Després va ser quan Lola Anglada i Sarriera va redactar el text i la il·lustració: un petit infant amb granota blava com un petit milicià, amb gorra frígia, la senyera a la mà dreta i el puny alçat; unes orenetes i una mar plàcida composaven el fons.

En aquesta obra Lola Anglada va establir una forta vinculació amb la lluita per les llibertats catalanes. Aquest llibre que reproduïa la figura creada per l'escultor Paredes, que de fet coincidia amb el tipus d'il·lustració que feia Lola

²⁷ CASTILLO, Montserrat. *Lola Anglada o la creació del paradís propi*. Editorial Meteora. Barcelona, 2000. (pàg. 138-140)

Anglada, es va veure reforçat per un text en què va deixar escrit el testimoni, els seus pensaments, sobre els nous valors de civilitat enfront del feixisme, l'ideal de la llibertat, la causa republicana i Catalunya.

3. El cost humà de la Guerra Civil

Aquest apartat presento, a gran trets, les dades que ens permeten de veure tot el sofriment produïts a causa de la guerra civil. Aquest tema es desenvolupa primer de forma general i després es concreta en com va afectar la infància.

En el terreny del cost humà hem de parlar necessàriament dels morts, de les víctimes (militars i civils) que es produeixen. Podem parlar de diversos àmbits territorials i de diverses causes.

Pel que fa als àmbits: el front de guerra, els hospitals militars i de sang, la rereguarda, els camps de refugiats, els camins de l'exili i els camps de concentració franquistes i francesos.

Pel que fa a les causes: la mort directa al front de batalla, els morts a causa dels bombardejos de les ciutats, els morts a rereguarda a causa de la revolució, també els morts per ferides, etc.

Per la repressió en la zona republicana: la població civil i persones que pertanyien a l'Església catòlica per part dels comitès i milicians. Per la repressió a la zona franquista: la població civil, afiliats sindicals, membres de partits polítics d'esquerres i els nacionalistes i els defensors de la república en general.

Coneixem algunes dades que en permeten de copsar la magnitud de la tragèdia que va representar per al país la guerra dels tres anys. Els estudis més recents parlen d'una mitja de 13.27 per mil combatents morts a la guerra a Catalunya. Aquesta xifra vindria a representar, tal com afirma Governi C. Cattini, un total de 38.550 persones sobre els quasi tres milions d'habitants que tenia Catalunya. En altres paraules, aquesta xifra representaria²⁸: "*La desaparici-*

²⁸ CATTINI, Giovanni "El cost humà de la guerra civil" a: SOLÉ SABATÉ, Josep M.; VILLARROYA, Joan (Dirs.), *Breu història de la Guerra Civil a Catalunya*. Editorial 62. Barcelona, 2005. (pàg. 841)

ció d'una de les ciutats més importants d'aleshores: Tortosa, o la desaparició de comarques senceres com l'Urgell, o la Segarra i el Baix Penedès juntes". En el mateix estudi²⁹ se'ns parla de les víctimes de la repressió del 1936 al 1939 xifrada en 8.500 i 9.000 persones.

Per causes derivades directament de la guerra: víctimes entre el personal civil per l'esclat de material bèl·lic abandonat, per la manca d'aliments i problemes per a la seva distribució.

Per problemes en els serveis civils: el sanejament de l'aigua, per manca d'higiene, la manca de subministrament de medicaments o la impossibilitat d'accés a intervencions quirúrgiques per escassetat de mitjans, per excessiva ocupació dels hospitals i centres sanitaris o també per la seva absència, per la manca de personal sanitari i mèdic.

Un aspecte que s'ha de tenir present són les mesures d'organització hospitalària i millora en medicina, sobretot en l'aplicació de noves tècniques mèdiques. Moisès Broggi explica tres accions mèdiques d'alt relleu que volien millorar l'atenció als ferits i rebaixar l'índex de mortalitat: primera, el 1936, el servei quirúrgic d'urgències de l'Hospital Clínic de Barcelona; segona, el mateix any, les transfusions de sang; tercera, el 1937, els hospitals mòbils, equipats i estratègicament situats prop dels fronts de guerra i amb bones línies de comunicació amb rereguarda, que feien possible actuar aviat i amb eficàcia en molts ferits que sense aquest recurs s'haurien perdut. Aquest darrer servei es va organitzar en col·laboració amb l'equip sanitari de les Brigades Internacionals, Broggi explica àmpliament en les seves magnífiques memòries.

Com va ser el cost humà dels infants, sumant la por a tot el que ja s'ha dit. Caldria ampliar aquest punt de la recerca per sospesar el valor que va tenir l'ajuda dels quàquers a Catalunya durant la Guerra Civil espanyola, 1936/1939 i dir quins van ser els plantejaments de l'estructura d'acollida a la infància des d'un punt de vista pràctic que van crear. Aquest fet l'explica Lluís Duch a *La*

²⁹ Op. Cit. (pàg. 839) Pel que fa a les víctimes de la repressió franquista entre els anys 1938 i 1953 se situaria en unes 4.000 persones.

Educación y la crisis de la modernidad, 1997; en la seva obra s'enumeren alguns interrogants que giren a l'entorn de la temàtica plantejada. Com funcionen les estructures d'acollida durant un període de destrucció, de desestructuració social i de desarrelament? Quina atenció es concedeix a la infància que circula pels carrers enmig d'un daltabaix militar i social?

Quina resposta troben els infants que, de sobte, es troben amb la contingència absoluta al seu davant: fam, por, mort...? Quins sentiments queden compromesos i irreversibles? La pressa, la incertesa, seguir corrent endavant si es vol seguir viu? D'aquestes situacions en un temps de guerra, n'hi ha d'infinite.

Heus ací el testimoni d'Esperança López que va viure l'últim bombardeig, el 27 de gener de 1939 a Granollers, durant la retirada dels republicans i l'entrada de l'exèrcit nacional i es nota la profunda petjada que aquest fet ha deixat en la seva vida³⁰: *"Al costat de la via del tren hi havia un refugi, i quan van sentir la sirena s'hi va anar a amagar la gent de les cases; de la meva família, hi havia la mare, germans, tiets i cosins; en total eren catorze de casa. Les bombes van caure-hi de ple i van morir tots. La meva germana baixava per la carretera de la Torreta i va veure com queien les bombes sobre el refugi; quan hi va arribar estava ensorrat i eren tots morts.*

Després vàrem anar amb el meu pare a una casa de pagès de Corró, i allí ens hi vàrem estar amb les portes tancades, amb matalassos a terra, perquè hi havia enfrontats els soldats nacionals que passaven per la carretera amb milicians amagats en el bosc. Al final en Jaume, de la casa, va donar menjar als soldats del bosc i van marxar. Van ser hores de trets i de por. La meva germana que havia vist com queien les bombes, de l'esglai, va estar dies que no li sortia la veu i no podia parlar".

En l'altre extrem de la contingència, es troba la pèrdua de la por al sofriment; un infant pot seguir viu després de tot, però ja ha desaparegut el joc d'imitar l'adult perquè el que ha vist ja no té vida. Una infància sotmesa a una con-

³⁰ Fou entrevistada a casa seva, a Granollers, el 21 d'abril del 2002.

tingència absoluta, fruit d'una guerra, ha sentit intensament, sense comprendre, davant d'uns fets que la desestructuren per la desmesura i la desproporció amb què els estímuls li han arribat, estímuls externs que canvien el ritme de la seva vida.

Un infant, incapaç de comprendre la visió de cossos de persones mortes, se sent impossibilitat per actuar i reparar la situació. L'infant queda trasbalsat mentalment i afectivament, commogut de manera decisiva. L'exterior supera la capacitat i la mesura humana d'aquest infant. Aquesta experiència del jo davant la contingència de la Guerra Civil espanyola va ser individual, col·lectiva i va afectar de maneres diverses els infants d'un temps i d'un país.

Lluís Duch analitza encara el significat de la contingència per designar el que és casual en contraposició a allò que és necessari³¹: *"La precarietat del sentit de l'existència humana en el seu conjunt. La dificultat que tan sovint experimenta la persona per incloure els seus pensaments i accions en un context amb sentit. L'angoixa manifesta davant la falta d'harmònica unió entre el jo i el món. Heus ací alguns aspectes indispensables de la vida humana que es troben en el centre de la problemàtica en torn a la contingència com a radical posada en qüestió del sentit del pas de l'ésser humà per aquest món"*.

Aquest fet es comprova en la lectura de l'informe emès per J. Borrás Masagué³² on descriu la situació de sofriment que pateix la infància: *"[...] L'alimentació deficitària dóna lloc a situacions enutjoses i és motiu de pertorbació entre els refugiats i els indígenes. Malgrat que les necessitats dels moments afecten tothom, el comú de la gent està mancat de comprensió per a l'excusa de certes accions, sempre detestables. I és que en el fons, a mesura que l'escassetat dels articles de primera necessitat es fa més intensa, l'egoisme de certes persones es desferma més cruament [...]"*. I segueix encara el mateix informe:

³¹ DUCH, Lluís. *La educación y la crisis de la modernidad*. Ed. Paidós Barcelona 1997. (pàg. 18).

³² J. Borrás Masagué, delegat de la IV Vegueria de la Comissió d'Assistència als Refugiats. Reus, 30 d'octubre de 1938. Es pot llegir tot el document sencer a l'Annex. Documents.

“El problema dels infants era patètic. El seu endegament no podia esperar-se. Són els qui més pateixen el flagell de la guerra. Seran els que més en tocaran les conseqüències. Tot ciutadà que es desvetlli pel demà, ha d'impressionar-se fortament davant la visió d'unes tendres criatures escanyolides, la pobresa de les quals es revela a bastament en llur semblant. Una infància que visqui gairebé en la indigència, ofereix perspectives poc esperançadores i és precursora d'una generació raquítica, fàcil als infortunis en la salut del cos i afeblida en les facultats de l'intel·lecte.

“Esperonades les gestions empreses, per un esperit que els ulls fits en el demà, ben aviat s'havien de veure en part coronades per l'èxit. El fet d'haver sortit airoso, es deu al Servicio Internacional de los Amigos (quáqueros). Aquesta benemèrita organització, a la qual cal retre i retem el més pregon afecte, prestaren tot seguit la seva valuosa i eficaç ajuda”.

M'agradaria afegir encara a aquesta vivència un altre document que es troba en el llibre *La Guerra Civil Espanyola. Fotògrafs per la història*. MNAC (Museu Nacional d'Art Contemporani). Barcelona, 2001 és un document molt interessant; entre d'altres fotografies documentals, a la pàgina 67, hi ha una escena de joc a l'aire lliure on uns infants armats amb bastons n'afusellen uns altres. Està clar que aquests infants van ser presents en actes de violència extrema, perquè a través del joc reproduïen escenes viscudes; aquest fet és conegut com a joc simbòlic. És cert que els infants, malgrat tot, segueixen jugant, però a quins jocs!. La contingència conté situacions humanes que no poden adquirir sentit mitjançant transformacions que són inherents a la creativitat i activitats humanes. La contingència conté les situacions sobre les quals no pot expressar-se res que sigui concloent i irrefutable. La contingència té a veure amb les indisposicions de l'existència humana. Aquest perfil es podrà corroborar quan es llegeixi el pensament quàquer sobre l'ajuda civil.

4. Catalunya ocupada

El front de guerra anava avançant cap a Catalunya. L'1 d'abril del 1938 va caure Lleida, va ser la primera capital provincial catalana en poder dels franquistes. Les altres tres tardaran força més temps en ser ocupades; no serà fins

després de la batalla de l'Ebre. En aquest punt em sembla interessant l'aportació que fa Artur Dorsé que va lluitar al front de l'Ebre explica³³: *"Em van cridar per anar al front; vaig anar amb tren de Granollers a Barcelona, i després fins a Canet i, d'allà, amb camions, ens van portar cap a Lleida.*

"Vaig fer la guerra, al front de l'Ebre; tenia 18 anys i era la lleva del biberó. El meu germà va anar al front abans que jo. Els meus pares van estar temps sense cap fill a casa.

"Al front no es feia instrucció, anava amb el fusell a l'esquena, els regiments es movien de lloc perquè faltava gent, vaig veure alguns veterans que marxaven. Els soldats dormíem a terra sobre una manta, al ras. A la companyia hi havia uns soldats que feien el ranxo i ens el menjàvem.

"Em van ferir de seguida amb una bomba rompedora que va caure sobre els arbres; al meu costat, hi va haver un company que, per l'efecte de la bomba, se li van tallar les dues cames de cop. A mi em van portar a l'hospital de Lleida, i després em van dur fins a Terrassa en tren. Els hospitals eren cases de caritat, ens tractaven bé i ens donaven menjar.

"A la guerra vaig estar al costat de soldats de les Brigades Internacionals; eren estrangers, però recordo que n'hi havia que xampurrejaven una mica de castellà; eren homes més grans que jo.

"Després em van fer presoner a l'Ebre, a la zona de Gandesa; vaig estar en un batalló de treballadors tres anys a Algeciras. Tots érem soldats, presoners de guerra; la nostra feina era obrir rases al terra. No podíem parlar en català, s'havia de vigilar molt".

Presento l'ordre cronològic³⁴ amb què la línia del front s'anava enfonsant, per l'oest amb la caiguda de les terres de ponent, des del sud amb la caiguda de Tarragona, el 15 de gener, i des de l'est amb la caiguda de Barcelona, el 26 de gener, la columna de l'exèrcit franquista va anar tancant Catalunya, i va esdevenir cada vegada un recinte més petit per deixar davant seu les darreres ciutats de la zona republicana.

³³ Fou entrevistat a casa seva, a Granollers, el 21 d'abril de 2002

Només va quedar un passadís estret cap a França per on marxaven soldats, polítics, personalitats del món de la cultura, població civil compromesa amb la República i, també, població que tenia por; tots camí de l'exili³⁵. Les tropes franquistes van arribar a Figueres el 8 de febrer de 1939 i els que marxaven van quedar a l'altre cantó de la frontera, al sud de França. Els dies anteriors de la seva entrada van ser precedits per la fugida i retirada de les forces republicanes; en el marge d'un o de dos dies, es va crear un buit de poder; la població de cada ciutat va quedar exposada al desgovern de qualsevols forces socials i es va produir un assalt als magatzems on se sabia que es guardava menjar, i també en els vagons de tren carregats de sacs de llegums que havien quedat sense administrar.

La població empesa per la gana i l'instint de la supervivència va armar-se de valor, potser del darrer valor que hi havia entre la por d'un final de guerra anunciat, i per a molts esperat, i de la incertesa del que es trobarien amb l'entrada de les tropes franquistes³⁶. La gent que es va quedar, va restar sola, sense la protecció de l'exèrcit, ni l'administració del govern republicà, ni cap recurs legal, ni cap dret civil; només comptaven amb la raó de pertànyer a un territori de vençuts.

³⁴ S'exposa una breu cronologia de la caiguda de diverses poblacions de Catalunya:

Abril, 1938	14, Valls	27, Sabadell, Badalona,
1, Lleida	15, Tarragona, Reus	Mataró
Novembre, 1938	16, Cervera	28, Granollers
7, Mora d'Ebre	18, Pons	30, Arenys de Mar
Desembre, 1938	20, Vendrell	Febrer, 1939
29, Granadella	21, Vilafranca del Penedès i	1, Vic
Gener, 1939	Vilanova i la Geltrú	4, Girona
5, Les Borges Blanques	22, Sitges, Igualada,	5, Palamós
9, Monestir de Poblet	Sant Pere de R	6, La Seu d'Urgell
11, Montblanc	24, Manresa, Martorell	7, Olot, Ripoll
12, Falset	25, Solsona	8, Figueres
13, Tortosa	26, Terrassa, Barcelona	10, Frontera amb França

³⁵ ROVIRA I VIRGILI, A. *Els darrers dies de la Catalunya republicana. Memòries sobre l'èxode català*. Editorial Premsa Catalana, S.A i Curial Edicions Catalanes. Barcelona, 1989.

³⁶ Amb l'entrada de l'exèrcit franquista a Catalunya, tot va prendre un nou cop de timó. Pel que fa a l'atenció als infants aporto aquestes dues notes de premsa. Una tracta de l'ocupació dels equipaments i l'altra és del treball dels quàquers en els primers moments immediats a l'ocupació. He considerat significatiu aportar-los per arrodonir la investigació. LA VANGUARDIA ESPAÑOLA, 11 de febrero de 1939 (pàg. 11) *Jefatura de los Servicios de Ocupación de Barcelona. Orden sobre los servicio de Asistencia Social*. Comunicat que també fou publicat al BO, amb data 7 de febrer de 1939. III Año triunfal. El General Jefe de los Servicios de Ocupación, Eliseo Alvarez Arenas, on s'ordenava que tothom que hagués tingut al seu càrrec establiment d'atenció a la infància estava obligat a donar coneixement de la seva existència i funcionament al Servicio Nacional de Beneficencia y Obras Sociales, del Ministerio de Organización y Acción Sindical. Tot i que aquest article queda fora de les dades de la Guerra Civil, és immediatament posterior i de fet representa clausurar tota la feina anterior, és per aquest motiu que considero significativa la seva ressenya. Cal dir que en el Butlletí Oficial de la Província de Barcelona i a la Gasetta Municipal de Barcelona (pàg. 27), del dia 10 de febrer 1939, es va publicar l'ordre de la mateixa Jefatura de Ocupación: "Para asegurar los bienes y enseres y fines de las entidades de Asistencia Social de esta capital." Per tant, la finalitat no era només el coneixement sinó l'apropiació dels béns. LA VANGUARDIA ESPAÑOLA, miércoles 29 de marzo de 1939 (pàg.11) *Servicio Internacional de los Amigos quáqueros*. Els quàquers envien aliments a bord dels vaixells "Nestor" i "Trepani".

SEGONA PART

II. ATENCIÓ ALS REFUGIATS

1. L'arribada dels refugiats

Des d'un primer moment a Catalunya comencen a arribar-hi refugiats procedents d'altres indrets de l'Estat. De totes maneres serà al final de l'estiu de 1937, quan el problema dels refugiats realment es va aguditzar.³⁷ Va entrar un gran nombre de refugiats de Madrid, Màlaga, Aragó i províncies basques que

³⁷ La premsa reflexa algunes d'aquestes arribades; a *LA RAMBLA*, diari catalanista d'esqueres edita notícies en diversos dies: 17 de febrer del 1937, (pàg. 3). Comitè Central d'Ajut als Refugiats, instal·la les seves oficines a passeig Pi i Margall, 18 pral. Ibid. "Milers i milers de refugiats de Màlaga i Madrid". *"Aporteu els vostres donatius."*

19 de febrer del 1937, (pàg. 2). "Com rep Catalunya els refugiats". El poble de Sant Feliu de Guíxols es fa càrrec de 3.500 evacuats de Màlaga. Arriben en el vaixell Ciudad de Barcelona, el vaixell és evacuat en quatre hores amb l'ajuda del Comitè Comarcal d'Ajut als Refugiats, la Creu Roja, l'Ajuntament, les Milícies i els ferroviaris de la línia Girona - Sant Feliu de Guíxols. Ibid. (pàg. 3): *"Despreneu-vos d'alguna cosa per ajudar els refugiats."*

23 de febrer del 1937, (pàg. 2). Informació de les comarques. Tàrraga. Han arribat 500 refugiats de Màlaga i província - El proveïments de la població - Represa de les tasques escolars. *"S'ha alimentat els refugiats. L'Alcalde del municipi torna de França on ha anat a comprar queviures per proveir la població."*

12, 23 i 26 de febrer del 1937. Notes del consell de Sanitat de Guerra. Refugiats. Cal comparar el segell Pro-refugiats 27 de febrer del 1937, (pàg.2). "Un festival en obsequi dels infants madrilenys refugiats a Barcelona". *"L'ateneu Gervasienc organitza un festival dedicat als infants refugiats de l'Asilo de la Paloma de Madrid, al qual assistiren més de cinc-centes criatures que es troben acollides a la ciutat de Barcelona."* Ibid. "Mares de Catalunya!

ja havien estat ocupades per l'exèrcit franquista. Amb la caiguda de Santander i Gijón, milers més de bascos i asturians van començar a entrar en grans quantitats a Catalunya, a través de França³⁸: *“El mes de novembre del 1938 es compten a Catalunya més d'un milió de refugiats, distribuïts en dos grans blocs: 175.000 no enregistrats i 837.544 enregistrats, l'origen de procedència de la població d'aquest darrer grup és la següent: Madrid, Castella i Extremadura 339.000. Andalusia 153.000. Euskadi 50.000. Astúries i Santander 121.000. Aragó 39.800. Zones ocupades de Catalunya 134.744”*. Altres historiadors afirmen que³⁹: *“Durant la primera setmana del gener del 1939, el moment àlgid de la retirada, hi ha a Catalunya una població flotant de més de 700.000 persones refugiades procedents de la resta de l'Estat”* Sigui com sigui el que és indubtable és la presència durant tot els temps de guerra d'una nombrosa presència de refugiats: infants i persones adultes.

Les dades de l'arribada de refugiats a la demarcació que ens ofereix Mercè Borràs⁴⁰ són un bon exemple del que diem: *“1936, 4 de setembre entren per Portbou, procedents de França, la primera expedició de refugiats evacuats de Girona; 25 de setembre, s'acullen més de 550 infants procedents d'Aragó; 4, 6 i 15 d'octubre, s'acullen a les comarques gironines nombrosos contingents d'infants procedents de Madrid, molts d'ells en colònies i alguns en famílies; novembre, arriben refugiats de les províncies de Córdoba i Sevilla.*

1937, 2 gener arriben un centenar d'infants procedents de Madrid; febrer, durant la primera quinzena arriben més refugiats procedents de Madrid que

Heu pensat en l'angoixós èxode de les altres mares?” Les "altres mares" són les de Màlaga i Madrid que recorren centenars de quilòmetres, amb els seus fills en braços per escapar de la metralla. Es demana roba en favor del Comitè Central d'Ajut als Refugiats.

³⁸ MARQUÈS i SUREDA, Salomé “Catalunya i l'exili del magisteri català” a: VILANOU, Conrad, MONTSERRAT, Josep. *Mestres i exili*. Barcelona, Universitat Autònoma, 2003. (pàg. 33 i següents).

³⁹ DÍAZ ESCULIES, Daniel, *Entre filferrades. Un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans, 1939-1945*. Editorial La Magrana, Barcelona, 1993. (pàg. 17)

⁴⁰ BORRÀS I DOLERA, Mercè, *Refugiats/des (1936-39)*, Quaderns de la Revista de Girona, núm. 87. Diputació de Girona. Girona, 2000.

són acollits en poblacions de l'Empordà; agost, important entrada de refugiats bascos i del nord per les fronteres de Puigcerdà i de Portbou; octubre, arriben més refugiats bascos... I així podríem anar continuant la llista que no s'acabarà fins els primers mesos de 1939".

Des d'un primer moment es van fer esforços desesperats per proporcionar protecció i menjar per a tantes persones. El dia 13 de gener de 1938, es redacta el Decret de crèdit extraordinari 4 milions de pessetes a disposició del Departament de Finances de la Generalitat per atendre les despeses d'assistència als refugiats de guerra, satisfetes pels Ajuntaments de Catalunya es publica en el Diari Oficial de la Generalitat, en aquell moment s'havia elaborat un cens de refugiats i al mes de febrer de 1938 a Catalunya es documenten 247.000 refugiats, distribuïts a la zona industrial de Barcelona i la seva conurbació 100.000, inclou Barcelona, Badalona, Sabadell, Terrassa i Granollers. Al nord de Catalunya hi ha 30.000 refugiats entre Girona, l'Empordà i La Selva, sobretot en poblacions més petites de tradició agrària i de pesca. Al Sud de Catalunya 18.000 a Tarragona, Vilanova i la Geltrú i el Vendrell. A Reus, el Priorat i la Ribera: 13.500. A Tortosa i les seves rodalies: 12.000 refugiats.

Cap a l'interior de Catalunya es troba Vic amb 12.500 i poblacions de la comarca d'Osona. A Manresa i l'Anoia hi arriben 20.000 refugiats. Lleida, la Segarra i Les Garrigues hi ha una densitat de refugiats molt elevada 35.000 i a Tremp 7.000 refugiats.

Una investigació feta a l'octubre, en nom dels quàquers, va revelar un estat desastrós de les cases que allotjaven infants; es tractava d'edificis de tot tipus, la majoria d'ells inadequats, que havien estat adaptats com a allotjaments temporals per als refugiats. Josep Perera va ajudar els refugiats que havien vingut de diversos llocs d'Espanya i de Catalunya. Recorda que⁴¹: "*Estaven allotjats a*

⁴¹ Josep Perera, va oferir el seu testimoni a Barcelona el 12 de setembre de 2003. La seva experiència en aquest servei li porta el record dolorós de no poder fer més per alleugerir la por i el neguit d'aquells nens que patien el seu exili, massificats, però sovint se sentien en total solitud.

l'edifici de l'església de Sant Felip Neri i a l'asil Duran, un edifici tètric que havia estat un correccional i que es va habilitar per acollir els nens de la guerra; els posaven en sales grans, molts d'ells venien de Madrid. Actuava en nom dels Minyons de Muntanya; fèiem el servei de guardar els nens a les nits. Jo vaig estar moltes nits fent guàrdia, perquè els nens que es trobaven allí estaven espaordits de la guerra i del que havien passat. Alguns d'ells havien perdut la seva família i a la nit es despertaven inquiets i ploraven; i nosaltres, sortint de treballar, anàvem a col·laborar-hi per acompanyar els nens si alguns tenien set o por; n'hi havia tants!, se n'anaven a dormir i a vegades no se sentien bé. Hi havia un servei social, el duien a cap els Minyons de Muntanya de Catalunya⁴² per guardar els nens de la guerra; a més hi havia una supervisió de la Generalitat de Catalunya”.

El perfil humà dels refugiats era dones joves i de mitjana edat, acompanyades d'infants i persones grans. Molts dels refugiats estaven malalts i alguns ferits seriosament. Els hospitals estaven terriblement atapeïts de gent. Es necessitaven gairebé tant com el menjar sabó, sabates i roba. El pitjor de tot era l'escassetat de menjar; el govern va subministrar, amb gran dificultat, una ració mínima de cereals o llegums secs que se suposava que seria complementada pel que podien comprar-se els refugiats; però això no era real en la majoria dels casos. No hi havia llet per als infants petits o malalts, i problemes digestius de tota mena eren el resultat inevitable del menjar inadequat i insuficient.

A Barcelona durant 1938 van néixer vius 13.603 infants dels quals 602 havien mort abans de complir l'any. Infants més per alimentar, en condicions precàries i la mala alimentació de les mares per a poder alletar els seus fills,

⁴² Minyons de Muntanya és una institució de caire catalanista sorgida junt amb els Guies Excursionistes, l'any 1927, gràcies a la iniciativa de Josep M. Batista i Roca dedicada a la formació de la joventut. L'any 1933 la Generalitat de Catalunya reconegué l'escoltisme català. L'octubre de 1936, els boy-scouts de Catalunya i la Germanor dels Minyons de Muntanya foren unificats en un consell directiu únic. Entre 1936/1939, durant els anys de la Guerra Civil, exerciren serveis auxiliars d'ajuda al front i entre la població refugiada.

l'única solució era la llet en pols i la llet condensada⁴³. És en aquest sentit que el proveïment facilitat pels quàquers va ser de primera línia, es va centrar en la població que va patir el sofriment provocat per causes directament vinculades als fets de guerra; aquest grup d'ajuda va voler intercedir per salvaguardar la població infantil refugiada i local, intentant atenuar, amb la seva ajuda, la degradació fins a la mort d'un gran nombre d'infants que constituïen la propera generació.

L'organització i l'esforç que van fer la Generalitat de Catalunya per atendre els refugiats va ser notable així com el govern de la República; Serrallonga amplia molt aquest punt en⁴⁴ el seu recent estudi sobre l'atenció als refugiats.

Heus ací les accions que es portaven des dels govern de la Generalitat de Catalunya i des de la República per a tendre els refugiats:

Departament de governació i Assistència Social:

Comitè Central d'Ajut als Refugiats (18/10/36 creació - 24/08/37 dissolució).

Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats (14/08/37 creació - 04/07/37 ampliació).

Comitè Comarcal d'Ajut als Refugiats (18/10/36 creació - 24/08/37 dissolució).

Oficina administrativa d'Ajut als Refugiats (28/11/36 creació - 24/08/37 dissolució).

Comissariat d'Assistència als Refugiats (24/08/37 creació).

Comitè d'Avituallament (17/01/37 creació - 12/10/37 dissolució).

Comissió Executiva de Sanitat als Refugiats (11/10/37 creació).

Comissió Coordinadora de l'obra d'assistència als infants refugiats a Catalunya (14/04/37 creació).

Resseguint totes aquestes dades, s'observa que aquestes diferents institucions i organismes per atendre els refugiats es creen a la tardor del 1936 i el

⁴³ FABRE, Jaume. *Els que es van quedar. 1939: Barcelona, ciutat ocupada*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2003. (pàg. 195)

⁴⁴ SERRALLONGA i URQUIDI, Joan. *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra (1936/1939)*. Editorial Base. Barcelona, 2004.

1937 si s'encaren amb les dades de l'inici de l'ajuda dels quàquers a Catalunya es pot comprovar que els quàquers van estar a Catalunya des de l'inici de la guerra i es van moure a partir del setembre de 1936 per iniciar els primers enviaments de llet, fet que indica la sensibilitat per l'ajuda que els va impulsar de seguida a col·laborar a favor la infància a Catalunya.

Aquest apartat inclou l'explicació de l'atenció als refugiats que es fa des de la Generalitat de Catalunya i de manera especial la Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats. En un segon apartat es parla de l'experiència d'Assistència Infantil i d'Ajut Infantil a Rereguarda i la seva col·laboració amb els quàquers. A la tercera part es planteja la dimensió externa de l'ajuda amb la creació de la Comissió Internacional coordinada pels quàquers. Es pot veure l'aportació de diversos organismes que van conviure simultàniament afrontant la responsabilitat d'atendre els refugiats.

2. Comitè d'Ajut als Refugiats de la Generalitat de Catalunya

Per ordre de la Conselleria de Sanitat i d'Assistència Social, del 18 d'octubre del 1936, va quedar constituït el Comitè Central d'Ajut als Refugiats tant a les ciutats com als poblets de Catalunya. El Comitè d'Ajut als Refugiats estava integrat per un representant de cadascuna de les centrals sindicals i institucions següents:

CNT-FAI, Socors Roig Internacional

Protecció d'infància obrera

Assistència Infantil i Ajut Infantil de Rereguarda

Comitè de ferrocarrils M.Z.A. (Madrid, Zaragoza, Alicante)

Consell de la Gastronomia

Associació de Banca i Borsa

Delegació del Consell Superior de Protecció de Menors Assistència Municipal.

Assistència social de la Generalitat de Catalunya presidida pel Dr. Martí Ibáñez, director general de Sanitat i Assistència Social.

El Comitè d'Ajut als refugiats estava en contacte amb el Ministeri de Sanitat de la República i tenia cura de trametre les expedicions dels infants amb les

l·listes dels seus noms; aquesta documentació es feia arribar a les oficines de la seu central del Comitè d'Ajut als Refugiats. També hi havia refugiats que arribaven per compte propi. A Tortosa i Tarragona, funcionaven estacions mèdiques on es feien revisions; els malalts eren atesos i eren transportats a llocs adequats. A Barcelona van arribar molts infants refugiats i els van traslladar a centres de la mateixa ciutat. S'havien habilitat els edificis dels antics convents de les Religioses Josefines del carrer Ganduxer i el de Sant Felip Neri⁴⁵, nomenats Refugi de Guerra núm. 1 i 2, respectivament, i l'antic Asil Duran, nomenat Refugi Duran⁴⁶. Un cop arribaven els refugiats es procurava repartir-los per tot Catalunya per no col·lapsar Barcelona que manifestava cada vegada més problemes de proveïment. La Generalitat havia creat centres agraris on s'hi acollien nois refugiats, entre 12 i 16 anys; n'hi havia a Glebinyol de Ter (Masies de Voltregà), Teià i Sabadell.

Gairebé a cada poble funcionaven els comitès locals d'atenció als refugiats, vinculats als comarcals i també al central de Barcelona. D'altra banda, a totes les poblacions on hi havia refugiats de guerra, se'ls demanava que havien d'elegir un delegat per a la normal relació dels refugiats amb l'Ajuntament respectiu i amb el Comissariat d'Assistència als Refugiats⁴⁷.

Per tal de portar-ne un control, la Generalitat demanava als ajuntaments que facilitessin les estadístiques sobre la població refugiada⁴⁸. Atendre aquest grup

⁴⁵ *Gasetta Municipal de Barcelona* 1937, 29 de març - 5 abril 1937, núm. 13 i 14, (pàg. 79): "Assistència Municipal ha acordat destinar la quantitat de 50.000 ptes. per atendre les despeses urgents que motiven l'habilitació i sosteniment en refugis de guerra de l'exconvent de Sant Felip Neri i les Religioses Josefines, destinats a refugiats de Madrid, amb càrrec municipals."

⁴⁶ Relació dels refugis que avalava el servei d' Assistència Social. Comitè d'Avituallament de la Generalitat de Catalunya.

⁴⁷ El dia 6 de març de 1938, es publica en el DOG una ordre que disposa, d'acord amb el Decret del 14 d'agost de 1937 i el del 23 de febrer de 1938, la regulació de la participació dels refugiats.

⁴⁸ Es publica en el DOG, del 21 de març de 1938, la demanda de col·laboració municipal sobre la tasca d'elaborar estadístiques.

portava unes despeses econòmiques, i la Generalitat va habilitar un crèdit extraordinari per atendre les despeses d'assistència als refugiats de guerra, que els ajuntaments de Catalunya ja havien avançat.

Més endavant, el Comitè d'Ajut va canviar la seva denominació i va passar a dir-se Comissariat d'Assistència als Refugiats; funcionava amb personal que procedia d'altres departaments i es va traslladar en comissió de serveis. Després, i en vista de la necessitat, es va afegir personal extern, gairebé sense pràctica burocràtica ni preparació i amb desconeixement de la gramàtica catalana. La incorporació a files de diversos treballadors que ja hi portaven temps i tenien la feina pel cap dels dits va empitjorar la situació administrativa.

Sumada a aquestes dificultats internes, hi havia l'arribada tumultuosa de refugiats. Per tant, va caldre la reestructuració de la Comissió i es va distribuir amb les seccions que s'exposen tot seguit⁴⁹:

“I. Control, II. Allotjament, III. Sanitat, IV. Transport i expedicions, V. Estadística i informació, VI. Proveïments, VII. Caixa, VIII. Comptabilitat del subsidi, IX. Material, X. Premsa i propaganda, XI. Secretaria i XII. Consergeria”.

L'any 1938 funcionava la Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats que es va reunir a la ciutat de Barcelona. A la Documentació de l'Arxiu Històric Nacional de Catalunya de Sant Cugat del Vallès, hi ha les actes de les sessions de la Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats. De la lectura de les actes, es desprèn el procés seguit per organitzar l'atenció als refugiats que, procedents de les zones de l'Estat espanyol ocupades pels militars insurgents, anaven arribant a Catalunya.

2.1 Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats. Estava formada per persones de diversa procedència; no totes coincidien amb les que formaven part del Comitè, però estaven al corrent de l'arribada dels refugiats i evacuats de guerra que, en la seva majoria, eren dones, infants i gent gran.

Es plantegen dues situacions econòmiques i demogràfiques que s'exposen

⁴⁹ Informe emès per Ramon Blasi i Rabassa, cap de les oficines centrals dels Comissariat d'Assistència als Refugiats. Barcelona, 11 de maig del 1938.

tot seguit. Per una part i, a mesura que la Guerra Civil anava evolucionant, els territoris eren ocupats per les tropes dels militars insurgents i la població civil que fugia de la zona republicana es va anar concentrant més i més a Catalunya. Per tant, l'arribada i concentració dels refugiats anava unida al moviment de la guerra; la població augmentava en un territori republicà cada vegada més disminuït.

Per altra part, aquesta arribada massiva també anava unida a la dificultat d'organitzar el seu acolliment; la variació en la demografia es va produir entre la població catalana, a la rereguarda, amb un augment de la població ocasionada pels refugiats i evacuats. La incorporació dels homes al front de guerra suposava una disminució demogràfica; aquest desajust es produeix en el moment d'una minva en la producció d'aliment a causa de la Guerra Civil.

Els membres de la Comissió Consultiva d' Ajut als Refugiats es trobaven a la Sala de Juntes del Comissariat d'Assistència als Refugiats, avinguda del 14 d'abril, núm. 459. En una ocasió, es van desplaçar a Perpètua de la Mogoda i van aprofitar per visitar les instal·lacions, tal com s'esmenta després.

En aquesta Comissió hi van participar les entitats i els membres següents: Director general d'Assistència Social i president de la Comissió, Antoni Dot i Arxé.

Comissari d'Assistència als Refugiats, Ricard Altaba-Planuc.

Pro-Infància Obrera, Teresa Puigdollers.

Ajut Infantil de Rereguarda, Jaume Doz i Costa.

Socors Roig de Catalunya, Maria Dolors Bargalló.

Assistència Social del Govern d'Euskadi, Sergi Echevarria.

Delegació de Santander a Catalunya, Santiago González Traba i Alfons de la Mora.

Centre Asturià, Glòria Velasco i Benjamí Fernández.

Comissió Executiva de Sanitat d'Ajut als Refugiats, Dr. Humbert Torres, Dr. Jaume Valero i Dr. Josep Tragant.

Departament de Cultura de la Generalitat, Joaquim Girós i Boixadós.

Departament d'Ajut als Refugiats de l'Ajuntament de Barcelona, Francesc Imbern.

Institut d'Acció Social Escolar i Universitària de Catalunya.

Assistència Infantil, Jacint Esteve i Grau.

Secretari Ramon Blasi i Rabassa, cap d'oficines de l'esmentat Comissariat.

En aquesta Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats, es tractava de recollir les propostes dels representants, intentar cercar les solucions més adients i demanar suggeriments als delegats dels refugiats en tot allò referent a millorar la seva situació.

Com que l'acció que porta a terme va ser important, s'exposa tot seguit amb detall el treball que es va dur a terme, cronològicament. Es pot percebre l'interès que suscitava cada tema tractat, la intranquil·litat que es vivia per la manca de recursos i de solucions per afrontar els problemes que presentava l'atenció als refugiats. Un altre aspecte interessant era la proximitat i, alhora, la llunyania entre els grups locals i els internacionals. Per això, destaca que l'esmentada Comissió valori la labor dels quàquers per la seva extraordinària tasca d'ajut als refugiats.

Sembla ser que en algun moment apareix la voluntat de voler controlar, per part de la Comissió, l'acció de l'ajut humanitari de procedència estrangera. Resulta interessant veure com es va plantejant la necessitat de controlar-lo, potser per motius polítics o potser senzillament per les mancances.

Al final de cada reunió, hi he afegit unes breus conclusions que resumeixen els temes fonamentals i, al final de l'apartat, unes conclusions globals.

2.1.1 Projecte de la Comissió Consultiva. La primera acta a què he tingut accés correspon a la sessió del dia 7 de juliol de 1938, a dos quarts de dotze. L'assumpte fonamental era elaborar el projecte de la Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats per tal de cercar una fórmula per a una màxima eficiència de l'obra del Comissariat i cercar el pla de treball que configuraria l'ordre del dia de la propera reunió i data en què hauria de celebrar-se.

Des de bon començament es presenten les dificultats prioritàries que cal abordar. Assumptes hospitalaris per a tota la població refugiada a Catalunya que ho necessités, amb els mateixos drets que un ciutadà qualsevol. Encarar el problema cultural dels infants refugiats, perquè no es trobessin mancats

d'escoles adients. Hi havia un estat lamentable d'abandó en què es trobaven moltes noies adolescents refugiades i el perill que això representava. Els infants entre deu i quinze anys que, en nombre entre vuit i deu mil, es trobaven refugiats a Catalunya sense que fossin atesos com calia. També es va tenir present com atendre les persones grans.

Es van plantejar accions organitzatives concretes com eren les d'aglutinar en nuclis els refugiats de cada regió. Calia evitar la duplicitat de racionament que havia succeït amb alguns refugiats. Era lamentable el racionament que se'ls assignava per part de l'Estat, perquè es considerava insuficient.

Les propostes d'acció que es van desprendre després de sospesar totes les intervencions emeses per part dels diferents grups d'ajuda van ser:

Primera: es va valorar molt l'obra dels quàquers en pro dels infants refugiats, i es creia que calia col·laborar-hi intensament per a fer-la més àmplia i més eficaç.

Segona: es considerava que calia aglutinar els organismes prorefugiats, per tal de fer una obra més eficient.

Tercera: es considerava que tots els refugiats havien d'ésser atesos igualment, sense distincions ni privilegis.

Quarta: es considerava que calia destinar unes zones als refugiats de cada regió i es manifestava que a Euskadi en tenien escampats en cent trenta-cinc pobles, fet que dificultava repartir el racionament per part del propi organisme. Els representants d'Euskadi proposaven facilitar al Comissariat les llistes dels refugiats que ells atenien, per tal d'evitar mals entesos.

Cinquena: es feia la distinció entre evacuats i refugiats, i es deia que calia emparar aquests darrers, perquè es trobaven mancats de mitjans econòmics per viure.

Sisena: hi havia el Casal d'Acolliment Catalunya, al passeig de la Bonanova, núm. 57, i la granja escola Apel·les Mestres, de Perpètua de Mogoda; en aquesta darrera, hi havia acollits un centenar d'infants entre 10 i 15 anys, atesos d'una manera modèlica. Es proposava l'organització de les Llars del Vell i de l'Infant Refugiats.

Setena: calia, en primer lloc, que s'entrevistessin tots els organismes que-

actuaven en pro dels refugiats; s'havia d'anar a la ràpida creació d'un organisme on se centralitzessin les aportacions estrangeres i on no havia de mancar el representant del Comissariat.

Vuitena: es parlava de les colònies infantils que hi havia en projecte de crear, i que havien d'ésser especialitzades en vistes a l'esdevenidor. I recolzant-se en el Decret del 14 d'agost de 1937, publicat el 24 del mateix mes, es remarca que tots els serveis de dins de les institucions havien d'ésser prestats pels mateixos refugiats, atenent-se a les normes establertes en el referit Decret. En part, ja funcionava, però calia incrementar aquest servei amb una doble finalitat: una era l'econòmica, per l'estalvi que representava, i l'altra, perquè el refugiat se sentís atès pels seus companys. Calia, doncs, que totes les necessitats dels refugiats fossin cobertes per la població que hi era acollida.

Novena: també s'havia d'estudiar el treball dels refugiats per tal d'evitar que anessin vagarosos; per a això calia que, per part de totes les organitzacions, fossin cedits locals on establir-hi tallers.

Les conclusions que es desprenen d'aquesta acta de la Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats són: primer la de fer front als problemes del refugiat en general: l'hospitalari, el cultural dels infants i noies adolescents i l'atenció als vells; i segon, la voluntat de tenir representació del Comissariat a l'organisme central que havia de rebre les aportacions estrangeres, a les quals s'havia de donar la màxima publicitat i calia estimular-les.

2.1.2 Situació cultural i hospitalària dels refugiats. La segona reunió de la Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats es realitza el dia 13 de juliol de 1938, a la ciutat de Barcelona, a les dotze hores i set minuts, a la Sala de Juntes de la seu Comissariat. S'insisteix en el problema cultural dels infants refugiats i en el tema hospitalari; es parla que cal treure el màxim profit dels espais ja existents per tal de donar cabuda als refugiats malalts.

Una altra qüestió és la de formular la representació de la Comissió Consultiva dins l'organisme centralitzador de les aportacions estrangeres.

Ricard Altaba-Planuc, Comissari d'Assistència als Refugiats va informar que es procediria a una propera inauguració d'un centre a Calldetenes, amb capa-

citat per a 600 infants refugiats, el sosteniment de la qual aniria a càrrec d'uns bons amics de Londres. Seria una granja-escola semblant a la d'Apel·les Mestres, de Perpètua de Mogoda. També comentava que a Mollet i a Pallejà aviat en funcionarien d'altres. Quedava per resoldre el problema cultural dels infants acollits perquè s'havia de resoldre d'acord amb el Departament de Cultura de la Generalitat.

Segons les dades que es poden consultar més endavant, aquests "bons amics" de Londres esmentats es refereixen, molt probablement, als quàquers. La representant del Socor Roig de Catalunya considerava important conèixer les institucions del Comissariat, per exemple, va proposar anar a la granja-escola Apel·les Mestres, per tal de tenir-ne el concepte que cal.

En aquesta reunió es replantejava com havia de ser la representació de la Comissió Consultiva dins l'organisme centralitzador de les aportacions estrangeres. El representant de l'Ajuntament de Barcelona manifestava que, des de l'ajuntament s'atenien uns vint-i-dos mil refugiats, i les aportacions estrangeres no hi arribaven.

En aquesta intervenció, hi havia un to marcadament reivindicatiu sobre a qui arribava l'ajuda; semblava que hi havia interès en què l'ajuda estrangera es fes arribar als organismes locals.

En aquesta reunió, es volia crear un pont d'enllaç entre el conseller de Cultura de la Generalitat, que formava part del Comitè d'Ajut a l'Estat espanyol, i els senyors Dot i Altaba perquè fessin gestions prop de l'esmentat Conseller.

Es va explicar, a través de diverses intervencions, que es podia crear un nexa entre el referit organisme i el Comissariat o també podia demanar-se que s'ampliés el dit organisme amb la representació del Comissariat. Amb aquesta proposta es duplicava la participació en reunions i s'alentia el procés. D'una manera més dràstica, el Sr. Altaba es va avançar a l'acord i va donar la seva opinió en què volia donar prioritat al Comissariat com a organisme de distribució.

Les conclusions que es poden treure d'aquesta reunió són: la primera, insistir en els problemes anteriors no resolts; la segona, l'aspecte de fons que resulta més rellevant és l'itinerari que ha de seguir l'ajut internacional que no queda

configurat. En aquest punt, es manifesta un desacord en el procés que se segueix, sobretot, perquè es nota que l'ajut arriba a uns organismes i el reparteixen, al marge de la Comissió. Es respira una certa intenció de voler tenir el control d'aquest ajut, ofert des de l'estranger, i supeditar-lo a la Comissió Consultiva.

Aquest debat sobre la gestió resultava contradictori perquè semblava que l'esmentada Comissió Consultiva volia anar més enllà de la consulta i ser una Comissió Executiva, segons es dedueix de la lectura de les actes.

2.1.3 Visita a la granja-escola Apel·les Mestres. La tercera reunió de la Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats es va realitzar a la granja escola Apel·les Mestres, del Comissariat d'Assistència als Refugiats, terme municipal de Perpètua de la Mogoda, a les 13 hores del dia 27 de juliol de 1938. Sorgeix de nou el problema hospitalari del refugiat en general. En aquesta reunió, es va proposar que el futur hospital de Castellbisbal fos destinat a malalts tifoides i es va aprovar. Però, com que es tractava d'un hospital forà, es va comentar que calia disposar d'una bona ambulància per traslladar-hi els malalts. També es va demanar als reunits, representants d'organitzacions, que facilitessin la relació dels consultoris, sanatoris i dispensaris que funcionaven al seu càrrec. Així mateix, es va dir que calia saber si les delegacions regionals podien prestar l'assistència mèdica als refugiats.

Dels hospitals de què es va parlar, s'informà que, a partir del quinze d'agost, l'Hospital de Girona entraria en funcionament en el nou local. I el de Castellbisbal s'inaugurà aviat.

Pel que fa al problema cultural de l'infant refugiat, en l'acta es tenia present que serveis d'aquest caire funcionaven a càrrec d'organismes no oficials. S'insistí que cap infant refugiat es quedés sense escola i que, per tant, calia proveir de professors i de material escolar, sol·licitat per mitjà del Comissariat, totes les escoles on assistien infants. El president va demanar les llistes dels infants atesos pels organismes representats dins la Comissió Consultiva, així com les dels refugiats adults que es dedicaven a tenir cura dels dits infants.

El tema de la representació del Comissariat dins el Comitè d'Ajut a l'Estat

espanyol, centralitzador de les aportacions estrangeres, continua present; s'informa que s'han fet gestions per obtenir entrevistes amb Pi i Sunyer, Sbert, Negrín i Ayala. Es valora amb un cert entusiasme aquestes gestions.

Per primer cop, es va abordar l'assumpte dels proveïments, i el president de la Comissió Consultiva va manifestar que era un tema de tanta envergadura, que veia difícil de poder-lo solucionar d'una manera absoluta. Es va comentar que les mancances eren més perceptibles en els nuclis urbans on les possibilitats d'obtenir aliments eren més restringides que en els pobles rurals; per tant, la població, tant local com refugiada, s'havia de refiar molt més del racionament. S'advertí que els queviures per als refugiats no arribaven al valor de les dues pessetes diàries del subsidi establert; així doncs, el seu racionament havia de completar-se des dels consells municipals.

Es va valorar la minsa quantitat en el racionament per refugiat i també les dificultats que tenien els ajuntaments pel retard en cobrar el subsidi, motivat per la lentitud amb què l'Estat pagava a la Generalitat. Es van lamentar les deficiències, però també es va remarcar que en molts indrets els refugiats eren molt ben acollits.

Es va fer avinent que el racionament no podia augmentar-se; amb tot, no es trobava oposició a la proposta de visitar el Director General de Proveïments.

El representant de l'Ajuntament de Barcelona es va lamentar que no entrés llet en el racionament, per tal de poder atendre la mainada i els malalts. Ell va fer el suggeriment que els ajuntaments poguessin afegir el racionament destinat als refugiats al de la resta de població civil i després distribuir-lo equitativament entre uns i altres.

Es va proposar establir menjadors comunals, per tal d'evitar duplicitat de racionament i que, a la propera reunió, es donarien a conèixer els resultats dels menjadors comunals que havien d'establir-se com a experiència per a ulteriors instal·lacions similars.

Una altra iniciativa va ser que els refugiats treballessin. S'explicà el cas dels refugiats a Tossa de Mar que s'incorporaren a la vida local i, fins i tot, es va comentar que menjaven a taula amb els propis pescadors, treballaven i es guanyaven la vida.

Es va concloure la reunió sense poder tancar més temàtiques. S'observa una forta allau de problemes.

2.1.4 Com es valoren les aportacions estrangeres. La quarta reunió es fa a la ciutat de Barcelona, a les dotze hores i cinc minuts del dia 15 de setembre de 1938, i a la Sala de Juntes a la seu del Comissariat. El tema prioritari d'aquesta reunió era el que s'arrossegava des del començament i consistia en l'acció del Comitè d'Ajut a l'Estat espanyol, centralitzador de les aportacions estrangeres, i que va acordar que tots els donatius que es rebessin per a un fi determinat, serien respectats sense intervenir-los.

Respecte al tema que els refugiats havien de ser treballadors, van començar a aparèixer desacords que es van manifestar a Matadepera, perquè el menjador que s'havia inaugurat no es va poder posar en marxa per haver-s'hi oposat alguns refugiats, ja que no hi volien prestar els seus serveis.

Una alternativa per incentivar el treball dels refugiats va ser proposada pel representant d'Euskadi que va dir que se servia doble ració als qui treballaven als refugis.

En aquesta reunió es va tenir present que, per normalitzar aquesta situació, s'apliqués el Decret del Govern de la Generalitat, del 14 d'agost de 1937, on se suprimien les brigades gastronòmiques que se substituïen per brigades de refugiats, que les pagaven amb el 20% del sou normal, tal com estava disposat. Es va remarcar l'estalvi que això els reportava i, alhora, el millorament del servei de menjador.

El representant d'Euskadi va dir que quan convertien els refugiats en obrers, aleshores els qui servien als menjadors rebien, a més del doble racionament, una retribució en metàl·lic; per tant, era del parer que els ajuntaments havien de completar el racionament dels refugiats, amb productes agrícoles, i així s'evitarien robatoris als camps.

El representant de l'Institut d'Acció Social Universitària va explicar que ja que hi havia un gran nombre de població que trobava moltes dificultats per al seu sosteniment, ells aconseguien reclutar fàcilment personal per a les seves institucions, a canvi de la manutenció.

En aquesta reunió, va destacar la importància que es donava a voler difondre l'obra en favor dels refugiats, i es va plantejar un projecte de propaganda. Calia estimular i encarrilar la col·laboració de tothom, principalment en l'aportació de roba. Es creia que haurien d'ésser els ajuntaments els que recollissin els donatius, i després repartir-los equitativament entre la població refugiada. Es volia confeccionar un fullet de propaganda del Comissariat tot i les dificultats d'emissió pròpies dels moments que es vivien.

El representant de l'Institut d'Acció Social Universitària va dir que la propaganda calia fer-la de cara als donants, principalment de cara a l'estranger i, especialment, de Nord-Amèrica.

Es va informar que la delegada a Londres tenia recollides quinze lliures esterlines per a la granja-escola Poeta Verdaguer.

La representant de Socors Roig de Catalunya va comentar que de l'estranger es podien obtenir les ambulàncies sanitàries que calguessin.

Durant aquesta reunió, van sorgir una gran munió de temes que no tots semblaven tenir una solució immediata.

2.1.5 L'atenció hospitalària. La reunió del dia 19 d'octubre de 1938, es fa a la ciutat de Barcelona, a les dotze hores del dia, a la Sala de Juntes del Comissariat d'Assistència als Refugiats. El president, va explicar que l'Hospital de Castellbisbal, d'acord amb el contrainforme de la Comissió Executiva de Sanitat als refugiats, es destinaria a malalts tifoides. També informà als reunits que la finca de Calldetenes, on s'havia pensat instal·lar la colònia refugi Poeta Verdaguer, passaria a d'altres destinacions per necessitats de guerra; els mobles i utilitatge que hi havia, serien traslladats a l'esmentat Hospital.

En el decurs d'aquesta reunió, es va fer avinent que de Nord-Amèrica no era possible obtenir cap ajut governamental, perquè havia entrat en vigor una llei de neutralitat que prohibia exportar. Corroborant aquest extrem, es va donar lectura a una carta rebuda del senyor Ferran de los Ríos, ambaixador de l'Estat espanyol als Estats Units.

Es va anunciar el projecte de dedicar un nombre de llits per als refugiats als hospitals de cada vegueria i de cada comarca. El projecte s'elaboraria junt

amb la Direcció General d'Assistència Social; un cop enllestit, ja es donaria a conèixer a la Comissió. Es va reprendre un tema ja tractat referit als refugiats adolescents. Per intentar pal·liar aquest problema el Comissariat havia fundat a Catalunya diverses institucions que s'havien derivat cap a l'Institut d'Acció Social Universitària i Escolar de Catalunya, d'acord amb l'Ordre del Departament de Governació i Assistència Social. Es va considerar encertada aquesta Ordre i es va fer un elogi de l'esmentat Institut; es va explicar el procés a seguir des que es recollien i eren destinats al Departament Especial del Refugi de Trànsit núm. 1, i després passaven a disposició de l'expressat Institut.

El representant de l'Ajuntament de Barcelona es va lamentar de la manca de mitjans de transport. Va donar a conèixer el projecte de l'Ajuntament de crear vint-i-tres cantines infantils i va anunciar la propera inauguració d'un menjador per als infants refugiats d'Aragó.

2.1.6 Darrera reunió. La darrera reunió se celebra a la ciutat de Barcelona, a les dotze hores trenta minuts, del dia sis de desembre de 1938, i a la Sala de Juntes del Comissariat d'Assistència als Refugiats.

Es va explicar que els refugiats olotins eren més ben atesos que els d'altres comarques cosa que es remarcava com exemple. S'acordà ajudar amb el que es pogués l'acció de la Comissió Executiva de Sanitat dels Refugiats per tal de resoldre el problema hospitalari de la població refugiada.

El representant d'Euskadi va explicar que la implantació de menjadors col·lectius per als refugiats del seu país, era una implantació que gairebé sempre havia topat amb l'oposició dels ajuntaments per cedir els locals que es necessitaven. Creia en l'eficiència dels menjadors col·lectius. I va exposar les dificultats en la interpretació del decret que limitava el dret al subsidi i al racionament a la població refugiada; es mostrava del parer que les autoritats catalanes havien d'evitar la duplictat de domicilis, per tal de facilitar estatges als refugiats que passaven a la categoria d'evacuats en l'aplicació del referit Decret. El president considerà encertada aquesta aportació i va aclarir el cas de l'allotjament dels evacuats en les poblacions foranes.

Després s'exposaren les deficiències del Refugi de Vells que a Tarragona⁵⁰ sostenia el Comissariat, principalment en el subministrament de queviures, i es demanaren l'ajut dels organismes per remeiar-les.

Tots els reunits van prometre fer-se ressò d'aquest prec i van acordar cooperar-hi en el sosteniment. El president va considerar que la Comissió, guiada pels quàquers, també podria ajudar-hi.

Les conclusions que es desprenen d'aquesta darrera acta denoten una gravetat severa; hi ha l'aportació d'Euskadi que vol redreçar elements d'organització. Una altra intervenció bondadosa i gairebé ingènua és la d'exalçar el tracte que reben els olotins cosa que es vol agafar com exemple; potser és una frase o simplement un discurs narratiu per acabar bé una intervenció, però a l'alçada en què es trobaven de la guerra creure que es poguessin dedicar esforços per a l'organització, gairebé resulta increïble.

D'altra banda, hi ha la intervenció sobre l'ajuda al Refugi dels Vells de Reus que denota que la realitat és crua i el malestar s'ha desbordat en si mateix. Aquesta acta s'aprova el 12 de gener de 1939. No n'hi ha cap més.

2.1.7 Abast de la Comissió Consultiva. A les actes no hi participen representants d'ajuda de la Comissió Internacional; només hi surten esmentats de passada. S'hi expressa un agraïment important als quàquers. En algunes actes, es llegeix la voluntat de controlar l'ajuda internacional.

La Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats va sorgir com a fruit de la necessitat d'una guerra que s'anava perdent progressivament, d'uns territoris republicans cada vegada més exigus i d'un important desplaçament de la població de la zona republicana que s'anava replegant sobre si mateixa.

⁵⁰ SERRALLONGA i URQUIDI, Joan. *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra 1936/1939* Editorial Base. Barcelona, 2004. En referència a aquests fets tan in extremis resultainteressant la valoració que es fa en aquest interessant estudi en arribar al punt de com atendre els dèficits que patien els refugiats: "*La Comissió Consultiva s'havia plantejat arreglar de les deficiències que en el subministrament de queviures patia el Refugi de Vells de Tarragona, amb 185 asilats que sostenia de forma exclusiva el CAR... Tarragona va caure en poder de les tropes franquistes el 14 de gener i els socors aprovats no hi van arribar mai. La vigília havia caigut Tortosa.*" (pàg. 204)

Com que la situació era nova i el problema de l'atenció als refugiats era evident, calia plantejar-se els problemes que anaven sorgint i intentar trobar-hi solució dintre de les difícils condicions que es vivien a rereguarda. Amb la presència d'un front de guerra cada vegada més proper i amb una desarticulació en la producció en l'economia i en el desajust de la vida quotidiana, atendre els refugiats va significar crear unes estratègies d'acolliment.

Aquest apartat és un testimoni dels esforços que va fer la Generalitat, a través de la Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats, per conèixer la realitat dels problemes i intentar pal·liar-ne els efectes. També hi ha el coneixement de la contribució estrangera; tots treballaven per ajudar. Aquests documents traspuen la magnitud d'uns problemes que depassaven l'abast de la Comissió, per les circumstàncies i el moment en què es trobava la guerra.

3. Grups d'ajut local

En la multiplicitat de grups que formaven part de la Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats he aportat a l'estudi dos grups que tenien posicions afins en l'atenció a la infància i van col·laborar amb els quàquers.

3.1 Ajut Infantil de Rereguarda. L'associació sindical de la Federació Catalana de Treballadors de l'Ensenyament: FETE-UGT, comptava amb el recolzament dels mestres i del Ministeri d'Educació, la van crear i va formar part del Comitè Central d'Ajut als Refugiats de la Generalitat de Catalunya; d'acord amb les finalitats de l'esmentat Comitè, tenia cura de tots els problemes que afectaven els infants orfes o abandonats de Catalunya i els evacuats de les ciutats castigades pels bombardeigs feixistes.

Ajut Infantil de Rereguarda va organitzar unes granges a les Glebinyol de Ter (Masies de Voltregà), a Vallflorida (St. Esteve de Palautordera), Vidreres i Tortosa. La granja de Teià⁵¹ fou una donació del seu ajuntament; d'aquestes

⁵¹ En aquest granja-escola de Teià hi va col·laborar l'escriptora Maria Aurèlia Capmany, hi va participar des de la voluntat de col·laborar en l'Ajuda Infantil oferint el seu treball en plena joventut.

granges es duia aliments a algunes residències de Barcelona, seguint les consignes de la Conselleria de Proveïments. Per a aquesta fi, la colònia de Teià fou la que reeixí més excel·lentment.

En el llibre de l'Associació Ajut Infantil de Rereguarda s'hi exposa⁵²: *"Així com tots treballem per evitar el feixisme, es treballa per a impedir el sofriment dels nens, de les dones, dels malalts. Parlant amb un súbdit anglès que ha vingut a l'Estat espanyol per a ajudar els nens, tant els nostres com els del camp feixista ens deia: "Quina diferència de sentiments es nota en vosaltres i els rebels. Ells segueixen tenint els nens abandonats, allí no es veu res de profit del dèbil, del que sofreix. En canvi, aquí he pogut veure magnífics hospitals, sanatoris, cases de repòs, llars per a invàlids, cases maternals, residències de nens refugiats i escoles moderníssimes. Enmig de les privacions que us imposa la guerra esteu donant prova del més gran optimisme social". Realment, aquesta opinió anglesa, lliure de tot partidisme, és la millor prova de l'admirable instint amb què sap actuar la classe treballadora quan ella mateixa pot resoldre els seus problemes.*

*Són molts els organismes que han sorgit per a secundar i ampliar la labor oficial que en aquests moments està també dirigida per elements proletaris. Entre aquestes institucions mereix especial menció Ajuda Infantil de Rereguarda que forma part del Comitè Central d'Ajut als Refugiats".*⁵³ Aquest

⁵² *Assistència als infants*. Ed. Kelmi. Barcelona, març de 1937. (pàg. 49-55) (No s'especifica el nom de cap autor).

⁵³ El treball d'aquesta associació també es pot consultar a:
MIRADOR: núm. 409, 26 de febrer de 1937. ALZAGA, Mercè. "Les dones antifeixistes treballen. Ajut Infantil de Rereguarda i els nens refugiats". S'explica l'activitat que desenvolupaven les dones, dintre de l'organisme esmentat, per tal de cercar acolliment als infants que anaven arribant, en tot moment. L'autora l'escriu després d'haver viscut en primer pla la commovedora experiència d'acollir uns nens de Madrid, pot servir de paradigma per conèixer el que es trobaven les responsables d'aquests organismes.
MIRADOR: núm. 420, 20 de març del 1937. GARCIA, Carme. "L'Ajut Infantil de Rereguarda". És un article sobre l'atenció dels infants més petits a les guarderies. L'autora vol que es divulguin i arribin a la línia del front l'atenció que reben els fills dels combatents; aquest article es divulga després de la conferència de dones del PSU.

súbdit anglès esmentat podria ser un membre dels grups internacionals que van ajudar a ambdós bàndols de la Guerra Civil. Resulta interessant l'enumeració del teixit d'ajuda que s'havia creat entorn de la població a rereguarda, i que la valoració resultant fos que s'observava optimisme social.

3.2 Assistència Infantil. Nasqué a la Residència Internacional d'Estudiants de l'Institut d'Acció Social Universitària i Escolar de Catalunya, a les darreries de 1934, amb l'objectiu de protegir l'infant malalt de casa humil; es van posar en relació amb l'Hospital Clínic de Barcelona. Des dels primers moments de la Guerra Civil, Assistència Infantil oferí els seus serveis en pro dels infants; des del Comitè Central d'Ajut als Refugiats de la Generalitat de Catalunya, començà, sense negligir la seva obra inicial, la nova tasca de fundació de colònies per a nens refugiats.

Destaquen entre les que s'hi poden comptar la Colònia Agrícola Montelimar, per a infants orfes; la Colònia Nestlé a Barcelona, la Colònia Els Pins⁵⁴ i la

⁵⁴ *LA VANGUARDIA*. Dissabte, 4 de desembre 2004. PERMANYER, Lluís. "Els Pins, refugio bélico infantil". És un article breu on l'autor explica el desenvolupament de la colònia infantil que va acollir infants de Madrid i també explica la tasca educativa i assistencial rebuda per l'associació Assistència Infantil i els quàquers. L'edifici de la Torre Girona va ser transformada per acollir els infants de la colònia educativa que Casimiro Mahou, copropietari de l'empresa de cervesa amb el mateix nom havia creat per als fills dels treballadors de la indústria.

Aquest grup d'infants van venir acompanyats de sis monitores i Jacinta Landa i Casimiro Mahou com a directores de la colònia que seguia les directrius pedagògiques de la Institución Libre de Enseñanza. Aquests infants van ser evacuats de Madrid l'any 1936 cap a València, i d'allà es van desplaçar fins a Barcelona i es van instal·lar en aquest edifici que des de 1936 rebria el nom "Els Pins", on hi van viure fins l'any 1938 que van tornar a València fins al final de la Guerra Civil.

L'autor d'aquest article fa una breu referència a la història d'aquesta finca que s'exposa tot seguit. La família Girona la va adquirir l'any 1863. Després fou la seu de la colònia "Els Pins" durant la Guerra Civil. Un segle després que fos adquirida per Manuel Girona s'hi va instal·lar la comunitat de religioses Assumpcionistes, després va estar vinculada a la universitat i actualment l'edifici és el rectorat de la Universitat Politècnica de Barcelona.

Colònia Ràdio Barcelona a Caldes d'Estrac, aquesta vila és coneguda popularment com Caldetes.

Pel que fa a la Colònia Nestlé, els treballadors de la fàbrica van organitzar un festival⁵⁵ en profit dels refugiats que tenien acollits, amb la col·laboració d'Assistència Infantil; es va representar la popular sarsuela *Marina* al Teatre Studium, amb la cooperació de l'orquestra del Sindicat Musical de Catalunya que, desinteressadament, hi va prendre part per al fi benèfic de la festa.

Assistència Infantil comptava amb la col·laboració de la majoria de mestres de l'Institut Escola de Barcelona; aquest organisme rebia el recolzament de les Conselleries de Cultura i d'Assistència Social de la Generalitat. El Comitè Central d'Ajut als Refugiats de la Generalitat de Catalunya s'encarregà de rebre els refugiats i acceptà la col·laboració d'entitats, com Assistència Infantil, per establir les colònies que fossin indispensables. La primera que es va obrir fou a l'edifici de la Residència Internacional d'Estudiants, seu d'Assistència Infantil.

La situació que va provocar la Guerra Civil va ser molt difícil; el Govern havia obligat a evacuar en massa dones, vells i infants. No obstant, les famílies s'oposaven a abandonar la seva llar; per tal de mantenir el seu patrimoni, encara que fos escàs, va néixer la idea de formar evacuacions formades exclusivament per infants i el personal indispensable.

Primer van fer agrupaments seguint un mateix criteri: tots els infants d'una mateixa escola, fills d'obriers d'un mateix sindicat, infants d'una mateixa barriada i interns d'un mateix asil. Es documenta a la revista *Nova Ibèria*⁵⁶ que, en el Palau de Pedralbes: "[...] *Dedicat actualment als alumnes refugiats de l'Institut*

⁵⁵ LA RAMBLA, diari catalanista d'esquerres. Barcelona, 5 de febrer del 1937, (pàg. 2). Hi ha una nota breu de premsa on s'anuncia un festival en profit del Refugi d'Infants Nestlé, al teatre Studium, en col·laboració amb Assistència Infantil. Dies després, en el mateix diari, 26 de febrer del 1937, (pàg. 2). A l'article "La lluita contra el feixisme" ja es parla que s'inaugura la Colònia d'infants Refugiats Nestlé.

⁵⁶ *Nova Ibèria*, núm 3-4. Barcelona, març 1937. Ed. Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. Publicació mensual il·lustrada. BARBA i GOSE, Josefa: "Residència d'Estudiants".

Escola de Madrid". A mesura que la guerra va anar avançant, no es va poder seguir aquest criteri; les expedicions venien formades per la Junta d'evacuació de Madrid amb els infants necessitats, alguns d'ells recollits en els metros on s'havien instal·lat per falta de casa pròpia. Aquesta associació es va plantejar, a més de la finalitat de donar subsistència a aquests infants, estructurar l'ajuda a l'entorn de dos nuclis: la llar i l'escola. A la llar van orientar el temps d'estada en un ambient de pau i de benestar, amb l'objectiu de dignificar les vides d'aquells infants. I a l'escola, la tasca educativa, segons les orientacions pedagògiques de l'Escola Nova.

TERCERA PART

I. ELS QUÀQUERS

1. Aspectes fundacionals rellevants

Per a l'elaboració d'aquest aspecte de l'estudi ha estat necessària la lectura i consulta de diversos volums i diverses converses amb els quàquers. Després de la consulta i lectura dels documents, ha estat necessari temps per a la reflexió personal, la comprensió de diversos conceptes i la reflexió sobre aquest grup: la seva actitud, la manera de pensar, les seves accions; el seu silenci, la seva unanimitat i el seu pacifisme. La redacció del text ha arribat després de l'anàlisi de dades, la síntesi de conceptes que finalment ha estat posat a la consideració dels Amics Nancy i Gerard Negelspach qui han fet les observacions i correccions oportunes i finalment m'han donat la conformitat. Així doncs, s'inicia un apartat que és en si mateix un manifest sobre l'expressió quàquer d'entendre l'ésser humà i la visió social d'intervenció en els conflictes del món. Tant la documentació consultada com tot el procés de creació es troba en una nota al final.

La denominació oficial arreu del món de la comunitat quàquera és la de Societat Religiosa dels Amics. Aquest nom sorgeix d'un text de l'evangeli de Sant Joan, 15:14: "*Vosaltres sou els meus amics..*". Aquest grup religiós neix a Anglaterra⁵⁷. El seu fundador va ser el predicador George Fox Fenny-Drayton

⁵⁷ Situo un breu context de la història d'Anglaterra on s'inscriu la fundació dels quàquers; cal dir que aquest grup sorgeix en una època de creació de grups anomenats puritans; la

(Leicester 1624 - Londres 1691), fill d'una humil família de teixidors de fortes conviccions religioses. La fundació data de l'any 1668. Entre els seus membres destaca William Penn (Londres 1644-1718), que rebé una acurada educació i va estudiar a Anglaterra, a Oxford, i després a França. Ben aviat esdevingué el millor teòric quàquer. L'any 1681 li foren atorgades unes terres de la colònia americana perquè el seu pare les havia rebudes com a pagament per redimir uns deutes contrets amb Carles II, rei d'Anglaterra. Posteriorment, aquesta terra americana fou batejada amb el nom de Pennsylvania, capital Philadelphia.

Penn va redactar la constitució i legislació d'aquest territori des d'un punt de vista liberal i democràtic; aquest fet va atraure nombrosos immigrants europeus. Va haver de ser reformada a favor de l'Assemblea Territorial l'any 1701. A Pennsylvania hi va fundar una comunitat quàquera i és la seu mundial de la Societat Religiosa dels Amics.

El terme quàquer amb què s'ha conegut és posterior i procedeix d'un tracte despectiu amb què el jutge Gervase Bennet, l'any 1650, va dir a George Fox: *"Vosaltres només tremoleu"*. En anglès tremolar és *to quake*. El grup més nombros de seguidors es troba a Amèrica del Nord. Aquest grup es distingeix amb una estrella vermella i negra de 4 puntes que data de 1870, durant la guerra franco-prussiana.

1.1 Orientació espiritual. Fonamentalment, els quatre principis bàsics que regeixen la comunitat quàquera són:

característica més rellevant d'aquesta època és el breu període republicà (Commonwealth), proclamat el 1649 sota el govern d'Oliver Cromwell (Huntingdon, Suffolk 1599 – Londres, 1658). *Antologia Espiritual* (pàg. 122): *"Vaig veure predicar George Fox... vaig veure turmentar a Londres a altres quàquers, perseguits per Cromwell; i us ben asseguro que era un espectacle digne d'admiració la paciència i constància amb què sofrien tota mena d'injúries i maltractes, tot i que després Cromwell, quan li va semblar li podria anar bé, els va afavorir."* Fragment del llibre Eusebi de Pedro MONTENGÓN, que es troba en l'antologia que va preparar Domènec Ricart; resulta interessant aquest fragment perquè s'hi relaten les dificultats inicials del grup dels quàquers.

a) La prioritat de la guia i ensenyança de Crist.

b) L'absència d'edificis especials per a temples.

c) No disposar de ministres ordenats ni ordes religiosos. Les trobades es fan en el silenci sense sermons ni lectures formals ni sagraments externs. Cadascú escolta en el seu interior la presència de la divinitat i, si algú sent l'impuls de fer algun comentari del que pensa inspirat pel que Déu li diu, el fa. L'efecte d'aquestes reunions és purament religiós; no s'hi participa com a individus, sinó com una comunitat que cerca la voluntat de Déu.

d) L'aplicació de l'ensenyament de Crist a la totalitat de la vida. És una religió de l'experiència: Déu es revela a qui el vol acollir.

El món coneix els quàquers per la seva senzilla manera de viure i pel valor del seu testimoni religiós i social. L'estructura organitzativa és extraordinàriament simple i les actituds fonamentals són la reflexió i el silenci. Valoren la dimensió col·lectiva de l'oració mística i insisteixen sobre el fet que aquesta pregària, des del silenci, es manifesti en l'acció. L'acció d'aquesta confessió religiosa es basa, fonamentalment, en la creació d'una fraternitat d'amics, atents i sol·lícits; sostenen el valor de la vida interior, el principi de la tolerància, gaudeixen d'una gran llibertat personal i afirmen que no és pas a través de les normes o credos establerts que es produeix el testimoni de Déu, sinó a través de les persones.

Els quàquers tenen un concepte elaborat de la vida i del tipus exacte de les relacions d'unes persones amb les altres; a través de copsar les situacions i entendre la realitat i els problemes de la vida, el seu repte és expressar l'ajuda que l'altre demana i assolir la seva completa eficàcia no per vanitat, sinó per consecució fraternal; així es fa present el binomi oració i treball. Aquesta connexió els impulsa a facilitar l'ajuda material, l'habilitat tècnica i l'alè espiritual que els mou allà on sigui que s'expressa un sofriment extrem.

El seu desig és restablir unes quotes de vida sostenible i la confiança de les persones, les unes amb les altres. No obstant, el veritable impuls procedeix del desig de restablir la confiança de les persones amb Déu; aquesta confiança s'expressa a través d'una ajuda incondicional, acollidora, eficaç i comprensiva, basada en el testimoni de la pau i l'ensenyament de Crist.

La projecció de la seva ajuda denota el sentit més profund de la compassió, quan una persona és capaç de posar-se en el lloc de l'altra i en la proximitat entén el seu sofriment i cerca les condicions necessàries per refer la vida. Es tracta de crear la comunitat entre bondat i progrés. Es tracta de donar, en l'estricta mesura de saber que es facilita benestar o es restableix la normalitat i la salut. L'acció de donar no és l'expressió de poder, sinó que la generositat s'entén com a bé col·lectiu perquè es busca la consecució global de benestar de la comunitat. Benestar material que ajudi a viure sense quedar atrapats en l'excés ni en la mateixa necessitat. Fonamentalment, els quàquers s'oposen a les guerres i les injustícies socials. En el seu treball intern com a grup, hi presideix la revisió humana de la tasca realitzada; cerquen comprensió i imaginació per trobar l'encert en l'ajuda real i poder arribar als que ho necessiten. Aquesta ajuda no és per satisfer als que donen, sinó perquè creuen que cada persona porta una espurna divina, la llum interior, que cal respectar. És una organització religiosa cristiana que ajuda sense afany de lucre i no exerceix cap pressió coercitiva sobre la població on treballa, des del punt de vista ideològic ni religiós.

L'actitud fonamental que defineix la trajectòria de pensament i treball i pel fet de ser els màxims representants històrics de la defensa de la llibertat de consciència com a valor humà fonamental⁵⁸: *“Es caracteritzen per llur voluntat de contribuir a reformar i millorar la societat en la qual viuen, per la lluita aferrissada contra totes les formes de desigualtat i de discriminació, per la integritat moral i la noblesa de llurs conviccions (sense caure mai en la temptació del proselitisme), i pel fet de ser els màxims representants històrics de la defensa de la llibertat de consciència com a valor humà fonamental”*.

Els quàquers reflexionen sobre els aspectes de consciència i dels valors que intervenen en cada procés que activen i en cada decisió presa per al desen-

⁵⁸ ESTRUCH, J; GÓMEZ, J; GRIERA, M^a; M. IGLESIAS, A. *Les altres religions. Minories religioses a Catalunya*. Editorial Mediterrània. Barcelona, 2004. (pàg. 112-114). En aquest llibre es defineixen els quàquers *“Són els representats per excel·lència de l'ètica protestant, analitzada per Max Weber, constitueixen un grup religiós molt singular.”* (pàg. 112)

volupament de la tasca humanitària i del servei a les persones i la societat. Entenen la persona com a ésser humà que té espiritualitat divina; aquesta noció els porta a estar atents a l'evolució social i al progrés científic, perquè tenen també el seu significat religiós.

D'aquesta manera, descobreixen els fets que s'esdevenen en la humanitat per a la consecució de la justícia i també aquells fets que l'obstrueixen. Expressat en termes civils, es pot enunciar que les persones són un bé del patrimoni universal i cada una es mereix ésser un territori de pau.

L'historiador i assagista Josep Pijoan⁵⁹ explica com va conèixer els quàquers a Anglaterra, com hi va entrar en contacte i la seva entrada en el grup. Després Pijoan parla de la seva estada entre els quàquers d'Estats Units, li va cridar molt l'atenció⁶⁰: *"T'adverteixo que els quàquers no fan res a la lleugera i són molt vius. No fan res si abans no ho han acordat unànimament. Si penses un moment en el que et dic veuràs la prudència i la saviesa que això implica".* I segueix una mica més endavant: *"A tot arreu hi havia el mateix esperit. Quina manera de discutir! Arribar a l'ajuda a través de la unanimitat semblava impossible".*

I no comencen una acció fins que es veuen amb la capacitat d'acabar-la. Entre algunes de les característiques que destaca del grup⁶¹: *"Els quàquers són bons administradors i saben mantenir els seus drets amb una correcció i tenacitat totals".*

1.2 Sistema d'organització comunitària. L'any 1937 es crea el Comitè Mundial de Consulta dels Amics (CMCA). Les juntes anuals i els grups afiliats al CMCA nomenen uns 200 representats al Comitè que es reuneixen cada tres anys i procuren servir de vincle, entre els membres de les diferents comunitats, en els seus esforços per a percebre més clarament la voluntat de Déu i per fer

⁵⁹ PLA, Josep. *Vida i miracles de Josep Pijoan: El quàquer. La guerra civil.* Obra Completa, Vol. XV Ed. Destino. Barcelona, 1992. (pàg. 222)

⁶⁰ Op. cit. (pag. 225)

⁶¹ Op. Cit. (pàg. 227)

més efectiu els seu testimoni col·lectiu. L'Oficina Mundial serveix de centre del CMCA i dels seus grups afiliats per a la comunicació mundial. L'Oficina manté contacte amb el treball de les diferents seccions i les Oficines Quàqueres a l'ONU. La secció de les Amèriques del CMCA es va fundar l'any 1938, i atén a més de quaranta juntes anuals i grups diversos. Els quàquers difereixen en idioma, cultura i nacionalitat, i també en un cert grau diferent d'èmfasi en diversos aspectes del quaquerisme; no obstant això, tracten de treballar junts en la pràctica i es reuneixen per compartir experiències. La secció d'Europa i Orient Mitjà es va establir l'any 1938.

L'Oficina manté contacte amb el treball de les diferents seccions i les Oficines Quàqueres a l'ONU. La secció de les Amèriques del CMCA es va fundar l'any 1938, i atén a més de quaranta juntes anuals i grups diversos. Pel que fa a l'àmbit actual de la Societat Religiosa dels Amics, cal dir que forma una comunitat que ascendeix a un total de 340.000 persones situada en 70 països. La secció Africana es va establir l'any 1971 i la d'Àsia i Pacífic Oest van ser reconegudes formalment l'any 1985. El CMCA fa possible que els Amics treballin junts i donin testimoni de fe en el món, i comparteixin informació sobre els Amics d'arreu del món; serveix de veu oficial dels Amics a l'ONU; les seves agències amb status consultiu com ONG promouen les inquietuds dels Amics, entre les quals destaquen les reunions ecumèniques. En l'àmbit civil, sobresurt el treball en favor del desarmament, els drets de la dona, la igualtat racial, el medi ambient i un repartiment més just dels recursos del món. (Informació facilitada per la Societat Religiosa dels Amics de Catalunya).

En una nota peu de pàgina s'especifica el procés d'elaboració d'aquest capítol⁶².

⁶² Per l'elaboració d'aquest capítol m'he basat en diverses fonts. Primer de tot el relat oral de Nancy i Gerard Negespach amb l'aportació de la seva experiència com a quàquers. Ells em van suggerir, al començament de la investigació, la lectura de l'*Antologia espiritual* preparada per D. Ricart, perquè em situés en el context quàquer. També m'han facilitat alguns tríptics que expliquen l'organització quàquera en diferents moments i a diversos llocs del món. Pel que fa al text fundacional dels quàquers, es troba en l'evangeli de Sant Joan que

George Fox va tenir present per a nomenar el nou grup que havia sorgit. Vaig observar que em mancaven coneixements sobre Bíblia i vaig consultar Juana García, biblista i religiosa de les Esclaves del Sagrat Cor i Mercedes Navarro, religiosa Mercedària, Doctora en Teologia i Pedro Sampedro, pastor protestant de l'església dels Germans perquè em donessin la interpretació bíblica del fet que Jesús anomeni amics als seus seguidors; ho he fet per comprendre des de diverses fonts d'on procedia aquesta nova visió dels creients. Pel que fa a bibliografia consultada s'enumera tot seguit amb un breu comentari de cada document, es pot observar que el tema ha estat consultat també des de diferents punts de vista: Segons BAUBÉEROT a *El protestantismo de la A a la Z*, la Societat Religiosa dels Amics, coneguts arreu com els quàquers, va aparèixer a Anglaterra, el segle XVII, per l'acció de George Fox que va seguir un procés espiritual independent, malgrat que s'hi pot reconèixer la influència del místic protestant alemany Jacob Boehme (pàg. 56-57). George Fox escriu: "*Tot acte ha d'estar inspirat per la consciència, no per les conveniències.*" Segons Edouard Dommen, els quàquers també van rebre la influència de l'experiència del místic espanyols: Juan de la Cruz i Teresa d'Àvila. De Teresa d'Àvila recull la idea que: "*Déu només té les nostres mans per fer el seu treball.*" Però, a diferència d'aquesta mística individual i, sense menystenir-la, els quàquers valoren la dimensió col·lectiva de la pregària."

DOMMEN, Edouard. *Les quakers*. Cerf. Fides, 1990. És un llibre sobre l'orientació espiritual de la comunitat cristiana dels quàquers. Aquest document exposa les línies fonamentals del grup que es fonamenten en retornar a les fonts, a l'essencial de l'ensenyament de Crist i a la puresa de l'església dels primers dies.

DUROUX, Rose "La ayuda de Noruega y Suecia" és un capítol del catàleg de l'exposició: *L'exili dels nens*. Museu Marítim de Barcelona, de l'11 de febrer al 28 de març de 2004, (pàg. 126-143). El catàleg respon a l'exposició, molt didàctica i divulgativa sobre l'exili i la intervenció dels quàquers des del pacifisme.

ESTRUCH, J; GÓMEZ, J; GRIERA, Ma. M; IGLESIAS, A. *Les altres religions. Minories religioses a Catalunya*. Editorial Mediterrània, desembre de 2004. És un llibre d'informació del grup quàquer, entre d'altres grups; els autors parlen de la institució dels quàquers a Barcelona a partir dels anys seixanta.

GÓMEZ - ACEBO, Isabel (et al.) *MUJER y ¿Sectas? Ayer y hoy*. Capítol: "Mujeres y religiosidad marginal" de Juan Bosch. Editorial Desclée De Brouwer. Bilbao, 2000. En aquest document es percep una anàlisi objectiva i documentada sobre l'estudi del gènere dintre dels corrents espirituals de diverses èpoques.

KELLY, Thomas. *Un testamento de devoción*. Preparat i editat per Douglas V. Steere i traduït per Vicent Beltran Anglada. Ed. Salvadó. Barcelona, 1972. És el relat d'un camí personal de coneixement dintre del pensament quàquer.

LACOUT, Pierre. *Dios es silencio. Vida interior*. Ed. Salvadó. Barcelona. 1970. És un llibre de divulgació molt precís sobre el pensament quàquer.

PIJOAN, Josep. *Los cuáqueros ¿Qué es la sociedad de los Amigos?* Mèxic, maig 1947. Es tracta d'un text breu i divulgatiu del pensament quàquer.

PLA, Josep. *Homenots: Josep Pijoan*, (Quarta sèrie) Obres Completes - XVII. Editorial Selecta 1958. Pla parla de la biografia complexa de Pijoan dintre d'aquesta col·lecció d'hommes del seu temps amb què va fixar el tarannà d'una època.

PLA, Josep. *Vida i miracles de Josep Pijoan: El quàquer. La guerra civil* (Pàg. 221-227), dintre de l'OC (Edició 10è Aniversari) Vol. 15 Ed. Destino. Barcelona, 1992. En aquest apartat de la biografia, Pijoan explica com va conèixer els quàquers a Anglaterra i com hi va entrar en contacte i la seva entrada en el grup dels Amics.

RICART, Domingo. *Antologia Espiritual*. Pendle Hill Publications. Wallingferd. 1951. És un document amb diferents tipus de textos: místics, biogràfics, testimonials. En conjunt molt complet i aporta molta informació.

ROURA-PARELLA, Joan. "L'experiència religiosa i els quàquers", (pàg. 16-20), és un capítol de *LLETRES, Revista literària catalana*. Núm. 6 juny 1945 - Mèxic. D.F. És un document interessant per la proximitat i el coneixement que té l'autor de l'espiritualitat quàquera. Vaig escriure aquesta capítol i el vaig posar a la consideració de Nancy i Gerard Negelspach perquè el llegissin, hi fessin les esmenes necessàries i, al capdavant atorguessin la seva aprovació, sense la qual aquest capítol no hauria anat endavant.

2. La presència dels quàquers a Catalunya i Espanya

La presència dels quàquers a Catalunya i Espanya s'inicia durant el Segle XIX, tot i que no hi van obrir cap centre com a representació oficial a l'Estat espanyol; alguns Amics amb caràcter individual havien estat interessats en el país i la seva gent des de feia temps. Aproximadament cent anys abans de la Guerra Civil, algunes persones que pertanyien a la Societat Religiosa dels Amics van fer una visita a l'Estat espanyol i es van al·larmar sobre els abusos socials que van veure i pensaven que, si no eren corregits, això portaria a greus esclats de violència. Durant el primer terç del segle XIX, es coneix l'acció dels primers membres de la Societat Religiosa dels Amics a Barcelona; destaca la personalitat d'Antoni Bergnes de las Casas que va participar en la publicació de *Lo Nou Testament*, de Melcior Prat, editat a Barcelona l'any 1836, i una Bíblia en castellà, el 1836.

L'any 1935, veient que a l'Estat espanyol la vida religiosa⁶³ i social experimentava uns canvis ràpids i amb possibilitats d'obertura, els Amics Russell i Maria Ecroyd, que vivien a Castelló de la Plana, van veure la possibilitat de crear un centre quàquer semblant als d'altres capitals europees amb seu a Madrid. A principis de 1936, animat pel Consell de la Societat Religiosa dels Amics⁶⁴, Alfred Jacob, llicenciat en Història Medieval Espanyola per la Universitat d'Oxford, va fer una visita a l'Estat espanyol, on havien canviat les lleis sobre llibertat religiosa, per valorar si hi havia possibilitats per a la fundació d'un centre quàquer. S'havien obert centres similars a París, Viena, Ginebra i Berlín; eren comunitats petites, però des d'on els Amics podien oferir el seu testimoni de pau. Per examinar més a fons les possibilitats que hi havia, el Consell va animar el matrimoni Alfred i Norma Jacob a passar un any a Madrid amb els seus dos fills, Piers i Terry. Van arribar el mes juliol de 1936 i tenien previst instal·lar-s'hi durant un any. En el cas de funcionar bé el centre, també hi

⁶³ El 22 de maig de 1931, el govern provisional republicà espanyol, amb Alcalá Zamora al capdavant, proclama la llibertat religiosa.

⁶⁴ *Antologia espiritual*. Traduccions i pròleg de Domingo Ricart. Pendle Hill Publications. Wallingford Pennsylvania, 1951. (pàg.111)

podrien participar els Amics d'Amèrica. L'inesperat cop d'estat militar a meitat de juliol, la revolta social i el ràpid moviment cap a una Guerra Civil van fer necessari posposar aquest pla. I el treball dels quàquers a l'Estat espanyol, des de 1936 fins a 1940, va ser molt diferent al que s'havia previst. Però tot i que el primer objectiu no es va oblidar mai, en realitat la seva feina es va moure en uns altres paràmetres. El desenllaç final de la Guerra Civil va acabar amb qualsevol possibilitat d'arrelament a Espanya.

El metge Moisès Broggi i Vallès va estar a prop dels quàquers; en escriure les seves memòries Broggi parla d'aquesta coneixença en tres moments⁶⁵: *“Vaig tornar a Barcelona juntament amb Dorothy i Timoteo, aquestes dues persones a qui tant dec pel seu afecte i atencions en aquells moments de tribulacions i angoixes. Ens reberen els de l'American Medical Boureau, que ens oferiren allotjament, que jo vaig declinar per anar amb la meva família; ens digueren que Barsky havia decidit instal·lar-se a Barcelona. Dorothy hi va romandre durant uns quants mesos, acollida pel comitè Britànic d'Ajut, en què intervenien els quàquers, que es comportaren sempre molt generosament amb tots nosaltres”*.

Una altra referència a la coneixença que Broggi va tenir amb els quàquers es troba en un altre apartat del mateix capítol⁶⁶: *“Després de l'enfonsada de l'Ebre, les forces existents a Catalunya quedaven considerablement reduïdes, amb gran escassetat d'homes i d'armes, i la manca d'aliments es feia alarmant. L'ambient de derrota era total i la majoria de comissions o grups d'ajut estranger deixaren el país, entre ells els quàquers i els de l'Oficina Americana dirigida per Barsky. Dorothy va sortir amb els quàquers; a mi m'oferiren de marxar amb ells, però vaig preferir quedar-me al costat de la meva família”*.

Durant l'entrevista que li faig fer va aportar un nou testimoni molt interessant pel coneixement dels quàquers, per la seva vivència en la primera línia de foc

⁶⁵ BROGGI i VALLÈS, Moisès: *Memòries d'un cirurgià 1908-1945*. Edicions 62. Barcelona, 2001. Capítol 5: Final de la guerra: Tornada a Barcelona. (pàg. 249)

⁶⁶ Op. Cit. (pàg. 269)

i en el front de guerra⁶⁷: *“Vaig conèixer l’obra dels quàquers durant la Guerra Civil i es podria anomenar com un grup d’ajuda eficaç, no era un grup de persones que expliqués i parlés gaire, sempre feien feina, era un grup d’acció. Van fer molt de bo. Van portar aliment que feia molta falta i el repartien bé, directament a la gent. No feien allò d’enviar-los amb el risc que fossin mal distribuïts, en van fer un bon repartiment; en tinc un bon record, tinc coneguts que en van rebre ajuda. Jo estava al front, hi havia una infermera quàquera que treballava amb mi havia estudiat teologia; mitjançant la seva intervenció els quàquers van ajudar la meva família i van aconseguir sabó a casa no tenien res i en aquell moment, feien molta falta els greixos i el sabó. Els quàquers van atendre molta gent necessitada. Cal tenir en compte que el més difícil d’aquest tipus d’ajuda en temps de guerra és la bona distribució. Aquí a Barcelona hi havia centres diversos des d’on es distribuïa llet. Al carrer de Balmes, cantonada Diagonal, hi havia un pis on hi vivien quàquers, n’hi havia un que es deia Lord Churchill, va ajudar molt. Tornant a la dificultat en la distribució, cal dir que el meu equip es va dissoldre abans d’acabar la guerra, al final, abans de la batalla de l’Ebre. Un dels meus ajudants que estava relacionat amb els quàquers, em va fer enviar una caixa amb utilitatge mèdic; vaig rebre una carta des d’Anglaterra on m’explicava que m’arribaria però no va ser així. Una vegada, temps després, em va caure a les mans un instrument que estava marcat amb el meu nom, vol dir que la caixa va arribar però algú se’l va quedar, s’havia perdut entremig, aquesta part és la difícil. Els quàquers eren molt honorats, es dedicaven amb entrega i eren ben vistos per part de tothom”.*

Durant l’entrevista explica el relat de la infermera Ruth que es troba en el lli-

⁶⁷ Moisès Broggi, nascut a Barcelona el maig de 1908, va estudiar la carrera de medicina que va exercir durant el període de la Guerra Civil, essent el metge que va estar a primera línia de foc a la Barceloneta la nit del 18 i 19 de juliol; després va actuar de cirurgià al front. Avui dia viu a casa seva, després d’una llarga carrera de medicina, al costat de la seva família i voltat dels seus llibres; gaudeix d’una memòria nítida i uns coneixements esplèndids que abracen la història contemporària del segle XX. Fou entrevistat el 14 d’octubre del 2003.

bre de memòries⁶⁸: *“Hi va haver una infermera que es deia Ruth que treballava al centre quàquer i mentre prenia el te en el seu pis de Balmes hi van tenir un accident amb el fogonet, jo els vaig atendre a l'hospital; la infermera quàquera va morir en l'accident fins i tot jo vaig anar a l'enterrament. Vaig tenir tracte amb uns quàquers, vaig veure la seva manera de viure i d'actuar. Els quàquers no ho diuen mai que són quàquers perquè no volen crear nuclis de poder, en canvi influeixen en crear el bé comú per a la societat”.*

I continua explicant el doctor Broggi: *“Anys després d'acabada la guerra vaig anar a Anglaterra i ens vam trobar amb la infermera quàquera i em va voler ensenyar la casa de William Penn, un dels fundadors quàquers, també vaig saber que aquest grup s'havia desplaçat a Amèrica del Nord i havien fundat l'estat de Pennsylvania. Cal recordar que els quàquers eren antiesclavistes i van intervenir en l'abolició de l'esclavatge; també van influir per implantar el preu fix i evitar el regateig”.*

Els quàquers van continuar actuant a l'Estat espanyol fins les primeries dels anys 40, després van seguir el seu treball de suport humanitari primer amb els exiliats de la Guerra civil i després van actuar a favor dels més necessitats durant la II Guerra Mundial.

Com es recupera la presència dels quàquers a Catalunya? Vaig parlar en diverses ocasions amb Nancy i Gerard Negelspach sobre la seva arribada a Barcelona. Finalment van acceptar explicar aquest esbós inicial del grup i em van escriure un document⁶⁹: *“En acabar la guerra Civil a Espanya l'any 1939, l'ajuda internacional dels Amics es va traslladar des de Catalunya als camps de refugiats del sud de França. Així, doncs, no va ser fins 1958 que un petit grup de persones⁷⁰ que es va començar a reunir-se clandestinament en cases par-*

⁶⁸ Op. Cit. (Pàg. 259-260)

⁶⁹ Carta de Nancy i Gerard Negelspach des de Montblanc, del 2006. On revela la història del grup. Cal tenir en compte l'esforç que ha representat escriure tot aquest seguit de fets, primer per la recopilació de dades que conté i segon perquè als quàquers els costa molt parlar d'ells mateixos.

⁷⁰ En el text original parla de “buscadores” (seekers), es tracta de persones inquietes que busquen respostes.

ticulars quan va tornar a ressonar el nom de quàquer a Barcelona. L'any 1960 Gerard i jo vàrem conèixer a Mariano Leonart⁷¹, el secretari del petit grup. L'any 1964 nosaltres vivíem a Philadelphia, aquest petit grup ens van convidar a venir a Barcelona per compartir les nostres vides amb ells, aquests "amics" del futur. Sota el que els quàquers anomenem un "concern"⁷², vàrem marxar de Philadelphia el mes de febrer de 1965 recolzats per diverses organitzacions quàquers dels EUA i UK. Després de sis mesos aquí ja havíem trobat feina donant classes d'anglès i vivíem en un pis del carrer Muntaner, la nostra filla de 12 anys ja anava a una escola prop de casa. En aquest pis fou on tingueren lloc, durant 40 anys les reunions quàqueres i actuant com una delegació no oficials de la Societat dels Amics, hi vàrem rebre nombroses visites de persones d'Espanya i de l'estranger.

"Durant alguns anys imprimírem quasi a mà una "carta circular" on els Amics i simpatitzants espanyols i catalans contribuïren tant amb els seus pensaments i inquietuds com les seves traduccions en castellà de textos de la literatura quàquer en anglès i francès, així s'enriquia el material disponible en espanyol. L'any 1970, amb el recolzament i cooperació dels Amics anglesos, es va organitzar un campament ecumènic per a joves als Pirineus, era capdavanter en aquest moviment a Espanya. L'any 1972 hi va haver una reunió internacional de la Societat dels Amics a Santa Cecília de Montserrat i una altra a Bellesguard de Barcelona l'any 1977. En ambdues trobades hi assistiren quàquers i simpatitzants també catòlics; de la segona trobada en va sorgir la traducció al català del llibre de Thomas Fkelly: "Testament of devotion" traduït com "La presència inefable". Durant aquests primers anys es van produir visites del Grup de Barcelona a conferències internacional a Europa, Mèxic, els EUA i UK i

⁷¹ Vaig tenir la sort de parlar amb Mariano Leonart el 18 de desembre del 2005, durant una reunió dels quàquers del diumenge. És una persona molt gran i una salut molt feble. Però hi vaig poder parlar breument sobre el fet de com va tenir notícia dels quàquers. Va ser un moment difícil, enmig de la postguerra, ell i altres persones buscaven altres respostes en l'ambient difícil que es vivia de falta de llibertat de pensament i d'acció.

⁷² Un "concern" és el que els quàquers anomenen una inquietut espiritual.

Honduras. Com també vàrem acollir visitants d'altres països, el nostre "Llibre d'Or" de visites està ple d'Amics que han vingut d'altres continents a visitar-nos. Localment hem estat actius amb el Centre Ecumènic de Catalunya, Amnistia Internacional, ACAT⁷³, el grup de Diàleg Interreligiós de la UNESCO, així com d'altres organitzacions quàqueres de l'U.K, França i els EUA.

"A l'actualitat ens trobem en un centre d'estudis religiosos de Barcelona on esperem continuar el nostre culte basat en el silenci, fet que és la tradició de la Societat dels Amics del S. XVIII.

"Un dels nostres interessos durant molts anys ha estat treure a la llum la història de l'ajuda dels quàquers (Quaker Relief Work), durant la Guerra Civil a Espanya. Molts anys després vàrem mantenir contactes molt propers amb dos dels principals actors de l'organització i realització de l'esmentat projecte: un era Alfred Jacob, que en aquell moment vivia prop de Philadelphia, i l'altre Domènec Ricart que va exercir durant 40 anys de professor d'estudis espanyols a la Universitat de Kansas. Aquesta història, en la seva totalitat, mai ha estat explicada i temíem que tot el que es va viure caigués en l'oblit, tant entre els Amics com entre molts historiadors dintre i fora d'Espanya. No obstant mai vàrem perdre les nostres esperances, mentrestant anàrem reunint material rellevant: fotografies, retalls de premsa, articles,... així vàrem omplir els nostres arxius esperant aquell dia que algú vingués per a revelar-ho tot. Aquest fou el somni de Domènec Ricart i també el nostre, però ell no ha viscut per a veure'l fet realitat". Amb aquest document s'explica tot el procés d'instal·lació i treball dels quàquers a Catalunya.

TERCERA PART

II. L'AJUDA DELS QUÀQUERS A CATALUNYA DURANT LA GUERRA CIVIL

1. Inici de la col·laboració

Per poder explicar com va anar el procés d'ajuda dels quàquers, cal dir que la iniciativa va sortir d'Anglaterra on s'hi va crear el Comitè Espanyol que va estudiar i va crear l'estructura amb què portarien endavant l'ajuda, segons els principis de la institució. El procediment de treball que va seguir el Comitè Espanyol durant tota la Guerra Civil consistia en copsar el problema de primera mà; per això, primer s'enviava un delegat a observar la zona afectada i avaluar la situació i la tipologia d'ajuda necessària; després de captar informació directa, s'informava el Consell a la seu central que, seguint les seves directrius religioses, ètiques i socials prenia les decisions i es creaven les estratègies d'ajuda necessàries. Tenint en compte el projecte que es volia començar, es buscava el finançament per poder-lo dur a terme. En el cas de no trobar el valor total en què s'avaluava el cost del projecte, s'esperava fins a obtenir-lo i després, es duia a terme. Amb aquestes mesures d'acció es garantia eficàcia i confiança en els plans de treball.

El 30 de setembre de 1936⁷⁴: *"Alfred i Norma Jacob van tornar a Barcelona per tal d'assabentar-se de les possibles necessitats d'ajuda humanitària, poc després, van fer el mateix a Burgos, a la zona franquista. Després de les primeres prospeccions de danys que havien ocasionat els inicis de la guerra, el*

⁷⁴ RICART, Domingo. *Antología Espiritual*. (pàg. 111- 113)

Comitè Espanyol va plantejar els objectius d'ajuda que pretenien tirar endavant i el procediment que seguirien en canalitzar-la". Durant els tres anys llargs d'ajuda, van fer alguns canvis, per raons òbvies, puix que en el començament es desconeixia el curs que prendrien els esdeveniments.

Dit això, s'exposen les orientacions generals de l'ajuda quàquera:

Primer: actuar en ambdós bàndols enfrontats i fer arribar ajuda humanitària a totes les víctimes del conflicte amb una actuació políticament neutral i humanitàriament eficaç i establir reunions per aproximar posicions entre els dos bàndols enfrontats.

Segon: ajudar els infants refugiats en el lloc on hi havia el problema, evitar desplaçaments innecessaris i optimitzar els recursos

Tercer: delimitar l'ajuda dintre de l'Estat espanyol, inicialment, i no intervenir amb els refugiats que es trobaven al sud de França, perquè ja estaven atesos.

Quart: establir mecanismes de recollida de fons econòmics per mantenir els treballadors quàquers, i fer front als seus desplaçaments, estades i per a l'adquisició d'aliments per als refugiats.

Cinquè: cercar els donatius d'aliments i de roba, en empreses, organismes i governs, i enviar-los cap a les zones més castigades per la guerra.

Sisè: fer visites a Espanya per captar el seguiment de l'ajuda per poder-ho explicar als donants que es trobaven a Anglaterra, amb qui es mantenien reunions per explicar el benefici de l'ajuda realitzada.

El Comitè Espanyol a Anglaterra va fer un esforç per recaptar diners i recollir material i aliments dels donatius que van fer empresaris quàquers; com per exemple, el de cacau Cadbury-Fry. Aquests donatius van arribar durant tot un any. Després venien treballadors quàquers a Catalunya i aplicaven les decisions preses en el Comitè. És per això que resulten tan importants les visites i també les opinions dels treballadors, que mantenien un vincle de relació i de coordinació d'esforços i el seguiment de les accions mitjançant el Comitè. La finalitat dintre de la institució era mantenir la feina seguint els objectius marcats i vetllar per l'eficàcia del desenvolupament del projecte.

2. Primer període de l'ajuda: setembre de 1936-febrer 1937

El mes de setembre de 1936 Alfred i Norma Jacob i John W. Harvey van fer una investigació preliminar sobre els danys causats a la societat civil pels estralls dels primers mesos de Guerra Civil. Van arribar a Barcelona que s'anava convertint, paulatinament en el centre del problema dels refugiats a l'Estat espanyol perquè molts d'ells hi trobaven el seu camí de tornada a través de Catalunya, i es temia que el problema podia arribar a ser seriós.

John Harvey va haver de tornar a Anglaterra; però Alfred i Norma Jacob es van quedar a Barcelona per seguir qualsevol augment sobtat en la població refugiada que fes que s'hagués de recolzar; sobretot, després de la caiguda de Toledo i l'amenaça de la caiguda de Madrid en mans de les tropes franquistes.

Les úniques organitzacions actives en aquest període van ser: la Creu Roja Internacional que va treballar en ambdós costats de la Guerra Civil, el Comitè d'Ajuda Mèdica Espanyola que va treballar només en el bàndol republicà i el Comitè de l'Arquebisbat de Westminster, Cardenal Heinsley, que va treballar només en el bàndol franquista.

Aviat va resultar evident que hi havia diversos problemes per resoldre. Per una part, els infants refugiats arribaven a Barcelona i altres indrets de Catalunya per centenars des de Madrid i d'altres zones d'Espanya en guerra. Per l'altra, els subministraments d'aliments: carn, patates, ous i, per sobre de tot, llet, flaquejaven i es preveia que probablement s'agreujaria la situació de falta de proveïments.

La divisió de l'Estat espanyol va paralitzar el comerç i els tractes amb la indústria estrangera; la desorganització de l'economia rural va suposar la manca de matèries primeres de tot tipus. El desballestament de l'estructura de treball es va incrementar amb la progressiva incorporació dels homes al front de guerra; la inseguretat en els nuclis urbans va provocar la mobilització de les dones i les criatures, que es van desplaçar per motius d'evacuació i recerca de refugi.

2.1. S'inicien tractes entre els quàquers anglesos (FSC) i americans (AFSC). En un principi es va voler fer una prospecció i estudiar la situació

abans d'iniciar cap acció directa. Les converses sobre cooperació d'ambdós grups es van iniciar el setembre de 1936, van seguir durant els mesos de novembre i principis de desembre. Es veia necessari que els Amics americans s'impliquessin en l'ajuda seguint les orientacions i objectius que havien planificat els Amics anglesos.

En aquest punt, resulta interessant l'experiència que va viure Josep Pijoan i la seva esposa⁷⁵: *"Tinguérem moltes reunions a Philadelphia. Sobre la guerra d'Espanya, no hi havia unanimitat, estaven dividits. Els uns eren partidaris de l'ajuda; els altres hi veien una qüestió política-desproveïda de qualsevol interès. Es produïren moltes reunions, discutiren hores i hores. Arribar a l'ajuda a través de la unanimitat semblava impossible. Un dia a Filadèlfia, davant la gran assemblea, la meva senyora tingué un moment de desesperació i digué: –A Espanya, es destrueixen i es maten els homes grans. Deixeu-los estar. Si es volen matar, que es matin! Però mentrestant les criatures passen fam, i aquest és un cas de consciència... No pogué acabar de dir el que volia, perquè es posà a plorar. La unanimitat per enviar al país alimentació per a les criatures fou aconseguida. Els quàquers americans, i els anglesos, es posaren a treballar de seguida. Tornàrem a seguir tots els nuclis de quàquers dels Estats Units... Quan ens trobàrem en possessió d'una quantitat important, vaig anar a veure el secretari general, amb la petició que comencés de seguida l'operació d'ajuda. "No –em digué–. Amb la quantitat que m'ofereix n'hi ha per començar, però no n'hi ha per acabar. Fins que no tinguem reunits els diners per liquidar l'operació, no començarem a portar-la a cap. Hauria estat impossible d'objectar-hi res. Així són els quàquers".*

Un cop van haver decidit que hi hauria cooperació, els quàquers americans van enviar el delegat Silvestre Jones, membre del grup de Chicago que havia treballat a Cuba i parlava espanyol amb fluïdesa, com a observador, per tal que valorés les necessitats i preparés algunes reunions perquè es volia avançar en

⁷⁵ PLA, Josep. *Vida i miracles de Josep Pijoan: El quàquer. La guerra civil*. Obra Completa, Vol. XV Ed. Destino. Barcelona, 1992. (pàg. 225)

el primer principi dels quàquers: la reconciliació. Es volia tractar d'arribar a algun acord entre l'exèrcit franquista i el Govern de la República.

Mentrestant, es va iniciar una recollida de roba i aliments perquè la resposta material pogués iniciar-se tan aviat com es rebessin les recomanacions de Silvester Jones.

Després, es van mantenir les línies de distribució establertes i es va prioritzar atendre les mares embarassades i infants lactants. Cal dir que aquest procés es va allargar una mica i, a la pràctica, es va produir un cert retard en l'ajuda.

2.2 Arriben els primers trens de refugiats. A l'octubre de 1936, es va iniciar una entrada important de refugiats a Catalunya que arribaven en tren a Barcelona i la majoria procedien de Madrid i de València. En aquell moment, es va iniciar una primera intervenció per part del govern local català i de l'associació Pro-Infància Obrera. Es veia clar que feia falta molta assistència perquè l'arribada de refugiats a Catalunya era cada vegada més massiva.

S'havien de cobrir les primeres necessitats d'aquests infants, i calia obtenir llet en pols, aliments làctics, oli de fetge de bacallà, ous deshidratats i sucre. Als problemes dels refugiats s'hi sumaven els problemes econòmics i logístics propis de l'estat de guerra.

2.3 Els quàquers anglesos demanen ajuda. Com que en aquells moments els quàquers ja tenien ajudes iniciades, no podien invertir més diners dels seus fons per no perjudicar l'ajuda que estava funcionant; van organitzar petits grups d'ajuda per recollir diners. Es va decidir que la petició d'ajuda s'havia d'adreçar al públic en general; d'aquesta manera, es va iniciar una recaptació de diners per proveir fons per a l'ajuda a Espanya. La primera crida va ser una carta publicada al diari Times, el 18 de novembre de 1936.

Mentrestant, hi va haver donacions de llet en pols, cacau i galetes que facilitaven els fabricants. A final de novembre de 1936, Arthur Enok, el president del Comitè Espanyol, va promoure el primer donatiu de llet en pols; així doncs, abans d'haver acabat el procés de recaptació de fons, s'havia anticipat el procés i va ser un bon incentiu perquè els resultats del Comitè foren positius des del començament.

Per tant, a principis de desembre, els quàquers anglesos van poder començar l'ajuda, encara que a un nivell molt bàsic, aquest fet va representar una empenta a la moral dels infants refugiats perquè notaven la presència d'ajuda.

En aquesta dinàmica d'ajuda es va veure que faria falta enviar una altra persona que col·laborés amb Alfred Jacob; mentrestant, se'l va autoritzar perquè busqués una casa per a instal·lar-hi una oficina i un local per emmagatzemar l'ajuda que començava a arribar i que va consistir en dues-centes caixes de llet condensada per a cinc-cents nens. Va venir per actuar com a supervisora tècnica del treball d'ajuda la Dra. Marie Pictet, experta en nutrició.

2.4 S'obre una cantina a l'estació de tren. El dia de Nadal de 1936, el servei d'ajuda s'inicia oferint aliments a onze infants acabats d'arribar de Madrid. D'aquesta manera tan senzilla es va posar en funcionament la primera cantina d'ajut als refugiats a Catalunya, instal·lada en la línia principal de l'estació de trens Madrid-Zaragoza-Alicante (MZA) de Barcelona. Van subministrar begudes calentes: una tassa de cacau, regal de la companyia Cadbury-Fry, i llet condensada per als nadons per acollir-los i donar-los la benvinguda. En aquell moment era impossible saber per endavant quants refugiats arribarien. Tampoc no es podia preveure l'hora d'arribada dels trens amb refugiats, tot i que solien arribar durant les primeres hores de la matinada. Tant les primeres actuacions com el lloc eren beneficiosos, però provisionals. I va durar el subministre fins a l'agost de 1937, mes en què la cantina de l'estació es va tancar.

Ampliant aquesta acció humanitària, el mes de gener de 1937, els quàquers anglesos subministraven llet a Barcelona i Tortosa on hi havia nusos ferroviaris importants i, per tant, una forta necessitat d'atendre els refugiats que arribaven en tren des de les zones en perill. Va arribar sucre que van donar a la Secretaria General d'Assistència Social de la Generalitat de Catalunya amb destinació als seus establiments; aquest donatiu, que equivalia a un vagó de tren, també el va supervisar la Dra. Pictet.

2.5 Es formalitza la petició d'ajuda. Fins ara, s'ha explicat l'inici de l'ajuda en els primers moments de la Guerra. Les dificultats van anar augmentant així

com l'atenció als evacuats i refugiats per motius de la guerra. Aquest fet portarà a organitzar l'ajuda. Aquesta es formalitzarà tenint en compte l'estructura política i administrativa de les ciutats per poder treballar de manera organitzada i sistemàtica, per això es tramitarà l'ajuda a través dels ajuntaments per a organitzar les cantines i també per a distribuir pa a les escoles.

Aquest pas va ser l'inici d'un treball conjunt entre els quàquers i els municipis on havien d'actuar. Van fer una prospecció de com s'havia de portar a terme aquest procés, i es va estudiar el volum d'infants refugiats per atendre i a la població civil per veure com es podia sobreposar l'ajuda.

2.6 S'inaugura la cantina de Sants-Hostafrancs. El mes de febrer de 1937 s'anuncia la propera arribada, a la ciutat de Barcelona, d'una nova i important remesa d'aliments consistent en set-centes caixes de llet condensada, xocolata, sucre, galetes, carn de conserva, extracte de carn i altres articles, tot plegat per un valor de cinquanta mil pessetes. Es fa la inauguració d'una cantina que, s'havia emplaçat en l'edifici de la Delegació Municipal del Districte VII, extinença d'Hostafrancs on es repartirà gratuïtament llet i altres productes a les dones i infants que ho necessitin, prèvia l'acreditació d'un certificat mèdic degudament controlat per l'Assistència Municipal del Districte.

3. L'ajuda es generalitza

A mesura que la guerra va anar avançant, els refugiats anaven arribant a Barcelona i a diversos llocs de Catalunya i la població, en general, s'empobria. Els canals per on va circular el projecte d'ajuda eren els següents:

a) Els Ajuntaments van buscar i oferir locals per a les cantines per distribuir aliments, sabó i roba.

b) A través de la xarxa de les escoles del CENU⁷⁶, es va fer efectiva la distribució de llet i pa; d'aquesta manera l'ajuda arribava als infants refugiats i

⁷⁶ Referent a l'obra del CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada), fou la xarxa d'escola pública, catalana i laica que va funcionar durant la Guerra Civil es consultar sobre el seu desenvolupament a SERRA, R. *L'ensenyament primari a Granollers durant la II República (1931-1939)* Granollers, maig del 2002.

desplaçats i també als infants procedents de la mateixa localitat. Cal dir que a escoles de Catalunya de poblacions importants ja hi havia establertes cantines escolars que funcionaven a l'hora de dinar.

c) La creació, col·laboració i recolzament a les colònies pels quàquers; a més d'algunes que ja funcionaven a càrrec de l'Ajuntament de Barcelona.

3.1 Com es sistematitza l'ajuda. El procediment que seguien els quàquers quan actuaven en una població sempre era una gestió a tres bandes:

Primer, es demanava l'actuació de l'ajuntament local; segon, la delegació dels quàquers aportava el subministrament; i, en tercer lloc, una delegació de persones d'ajuda s'encarregava de la tasca quotidiana. Es tractava d'una feina voluntària i gratuïta, generalment abnegada i eficient; aquestes persones s'ocupaven de rebre, emmagatzemar i repartir l'avituallament.

La implicació de la societat civil local i refugiada, l'aportació dels locals municipals, la xarxa d'escoles i l'ajuda voluntària van constituir un gresol d'intervencions que van significar una ajuda eficaç i mixta. L'estratègia de diversificar i propiciar l'ajuda de diversos organismes feia que tothom se sentís implicat en el projecte, sense que ningú en tragués cap benefici ni protagonisme partidista.

Funcionava el projecte perquè tothom hi posava la seva part d'esforç, també cal dir que el bon funcionament i la qualitat dels productes que es repartien van esperonar la població a sol·licitar l'ajuda dels quàquers en diverses poblacions. En d'altres casos, s'ha vist que eren els mateixos quàquers els qui observaven les necessitats i dirigien cap on havien d'adreçar els esforços.

3.2 Vinculació del projecte d'ajuda quàquer amb els ajuntaments. Podem conèixer aquest procediment d'ajuda a partir d'un document emès pels quàquers i adreçat a les autoritats municipals de la ciutat de Granollers, on s'exposa el plantejament de l'ajuda a la infància local; en aquest escrit s'observa l'ordre que es mantenia per organitzar l'ajuda en un municipi.

Els passos a seguir sempre partien després de captar informació sobre l'estat de la població infantil, el seu nombre i les necessitats més imminents. Primer s'enviava una enquesta on es demanava dades de la població infantil per tal

de poder ajudar de manera eficaç. Heus ací el document adreçat a l'ajuntament de Granollers ja degudament contestat⁷⁷:

"El Servei Internacional dels Amics quàquers, encarregat de la distribució de l'important donatiu de farina de blat del govern dels Estats Units entre els infants residents a Catalunya, es disposa ràpidament a fer efectiva la distribució de 250 grams de pa diaris, als infants assistents a les escoles. Per a aquesta gestió de tan considerable amplitud, ha de sol·licitar la col·laboració de persones disposades a ajudar en aquesta obra d'assistència social, sobretot, dels ajuntaments.

"Amb la finalitat d'establir el servei de distribució de pa a les localitats i poder comptar amb la col·laboració necessària per a emprendre un pla de realitzacions immediates, el Servei de la Societat dels Amics quàquers proposa a aquest Consell Municipal que respongui el qüestionari i l'envii a l'adreça de la Delegació a Catalunya de la Societat dels Amics Quàquers, carrer Anglí, 39 de Barcelona".

QÜESTIONARI:

– *Quantes escoles funcionen en el municipi?*

<i>De l'Estat</i>	<i>4</i>
<i>De la Generalitat</i>	<i>3</i>
<i>Municipals</i>	<i>1</i>

– *Quin és el cens de la població escolar?*

2.890 infants. (Infants entre 3 i 14 anys)

– *Quants infants, en total, assisteixen a les escoles?*

1.204.

"Es demana el suport i ajuda moral i la col·laboració material de l'Ajuntament:

a) Transportar la farina a la localitat, des de Barcelona o des d'una altra població que es designi.

⁷⁷ Aquest és un document que reproduïx la relació que s'establia entre l'Ajuntament de Granollers i el servei d'atenció a la infància del quàquers. Aquest document procedeix de Arxiu Històric Municipal i Hemeroteca Municipal Josep Mora de Granollers.

b) *Fer les gestions necessàries perquè es pugui assegurar la fabricació del pa a la localitat.*

c) *El consell municipal es compromet a recollir una quota setmanal dels escolars d'una pesseta amb què afrontar les despeses de la fabricació del pa i contribuir a l'obra social dels Amics Quàquers.*

L'Ajuntament de Granollers respon afirmativament a les tres demandes i transmet les dades de censos escolars també en el comunicat del 4 de gener de 1939”.

Per la seva part Arxer escriu⁷⁸ en el seu dietari el procés d'ajuda dels quàquers a Arenys de Mar:

“Dia 3 de desembre de 1938. Els quàquers de Barcelona diuen que ens donaran un pa de 200 grams, cada dia a cada un dels nois compresos entre els quatre i els catorze anys.

Dia 4 de desembre de 1938. Es celebra a l'ajuntament una reunió per a crear uns menjadors populars per a la mainada de 4 a 14 anys i els professors. Hi assisteixen els mestres, dos pares de família, un pescador i un hortolà.

Dia 3 de gener de 1939. Dintre de poc s'inauguraran els menjadors populars. Es diu que els “Quàquers” de Barcelona daran pa, esmorzar i berenar”.

Dia 15: Avui s'inauguren els menjadors infantils on hi vaig amb els mes deiebles i m'hi quedo a dinar. Els menjadors estan instal·lats en el Palau del bisbe Català al carrer d'Àngel Guimerà.

Dia 21. Gràcies del pa que ens van donant. Els menjadors ja funcionen amb tot ordre i rapidesa”.

Com s'ha vist, els quàquers tenien un sistema de protocol que aplicaven en la relació amb els governs locals dels municipis, abans de començar qualsevol iniciativa.

⁷⁸ ARXER i TORRES. *La Guerra Civil a Arenys de Mar*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona 1999. (pàgs. 115-120)

4. El centre d'operacions quàquer a Barcelona: Llar Lluís Vives

Al principi de la seva arribada, els treballadors quàquers van trobar un petit pis per viure-hi i com a centre de treball i d'operacions al carrer de Casp. Però amb la ràpida expansió del treball, el lloc es va fer insuficient i es van instal·lar en una casa més adequada, així va néixer la Llar Lluís Vives⁷⁹ del carrer d'Anglís, núm. 39. El personal que treballava a la delegació dels quàquers a Barcelona no va superar mai la vintena de persones; generalment, la meitat eren estrangeres que anaven fent tornos rotatius d'estança i treball; després, retornaven a les seves localitats, llevat d'Alfred i Norma Jacob que van romandre durant tota la Guerra Civil. Les professions que exercien en els seu lloc d'origen eren les tasques en sanitat i medicina, i gaudien d'una trajectòria de llarga experiència en treball humanitari i d'organització. En aquest grup hi havia cinc persones locals i la seva feina era portar la comptabilitat, entrada, sortida i transport d'avituallament. Quan va ser necessari el Govern va col·laborar en les tasques de duanes, visats i passaports. A la Llar Lluís Vives, s'hi van fer mensualment algunes conferències i es van acollir visitants i col·laboradors de diversos països i d'altres parts de l'Estat espanyol; aquesta relació mútua va portar un intercanvi profitós d'experiències i d'idees. En un informe emès pels quàquers anglesos expliquen la fundació de la Llar Lluís Vives⁸⁰: *"L'agost de 1937, quan els quàquers van instal·lar les seves màquines d'escriure en les àmplies sales de la nova casa, poc es podien pensar que en uns divuit mesos creixeria el nombre de dotze treballadors estrangers i seixanta col·laboradors locals; amb trenta-dues taules de despatx, nou telèfons, dotze màquines d'escriure calien tres tornos en el menjador pels dinars dels treballadors"*. Aquesta breu enumeració explica l'envergadura que va arribar a tenir el treball dels quàquers a la Llar

⁷⁹ La casa es va anomenar Lluís Vives, filòsof del segle XVI, honorat per persones de totes les ideologies en conflicte. Pel seu pacifisme, el seu amor pels infants i una gran connexió amb Anglaterra, fou el patró adequat pel tipus de treball que els quàquers estaven intentant fer.

⁸⁰ L'autoria pertany als Amics, no hi consta cap nom *Quaker Service in Spain 1936-1940*. Friends Service Council. Friends House of London, 1941. (pàg. 7)

Lluís Vives. El text continua: *“A començaments de 1939 s'estava negociant el fet de disposar d'una casa molt més àmplia al costat de la primera. Aquesta enorme expansió es va fer possible a través les contribucions de vint-i-quatre governs que van oferir recolzament internacional per l'ajuda de nens refugiats a l'Estat Espanyol”.*

Francesc Cortès que va col·laborar amb els quàquers durant la Guerra Civil, recorda⁸¹: *“Vaig començar a treballar amb els quàquers l'any 1938, als setze anys d'edat, a la casa del carrer d'Anglí, núm. 39 a Sarrià. Era el xalet de la família Sagnier que van marxar durant la guerra i van cedir l'edifici als quàquers on s'hi van instal·lar les oficines i on hi van viure.*

“Vaig aconseguir aquesta feina a través de la meva germana Mercè. Ella treballava en la casa de modes Badia molt coneguda a Barcelona, a Gran Via entre Claris i Llària, i en aquesta casa hi tenia un càrrec Domènec Ricart, que s'havia fet quàquer i tenia molta amistat amb la meva germana. Ella que era secretària dels germans Badia, una casa de moda de luxe; durant la guerra havia perdut la feina, i Ricart li va suggerir a la meva germana que anés a treballar amb els quàquers, perquè ella coneixia molt bé l'anglès i va passar a ser la secretària d'Alfred B. Jacob; va viure molt a prop dels quàquers i, fins i tot, va continuar després de la guerra fins que després els quàquers van ser mirats amb molt mals ulls pel govern nacional perquè era una entitat estrangera, oferia tots els defectes per al nou govern i com que venien a ajudar, feria la dignitat del país, poc a poc van anar quedant arraconats. Alfred i Norma Jacob vivien aquí amb els seus fills: Piers i Teresa, dos nens petits.

“Quan els quàquers van anar augmentant la feina i va venir gent d'altres països suecs, noruecs, danesos, van anar organitzant un sistema que consistia bàsicament en ajudar els infants a les escoles, tantes com podien; anaven establint contactes amb escoles de diferents municipis: Granollers, Sabadell, Berga..., on hi havia centres de distribució. Es proporcionava bàsicament l'esmorzar i, a vegades, el berenar als nens de l'escola, llet i molt cacau de la casa

⁸¹ Francesc Cortès fou entrevistat a casa seva, a Barcelona el 8 de setembre del 2001.

Cadbury amb una xocolata estupenda i galetes, i avena de la casa Quaker oats.

“Es va anar muntant un sistema que necessitava un emmagatzematge, xofers, camions i unes cantines. Calia rebre les expedicions d'aliments i distribuir-los i després anar a visitar el funcionament d'aquestes cantines. Recordo una vegada que hi va haver, excepcionalment, una expedició de farina; no recordo qui la va finançar aquesta, però eren moltes tones de farina i depassava la distribució als nens i es va ajudar les famílies. Allà, a la Llar Lluís Vives, també hi venien famílies i se les ajudava, però el programa era, sobretot, ajudar des de les cantines, perquè la canalla s'alimentés davant la crisi tan forta que passava; es procurava que, almenys, els infants tinguessin un esmorzar.

“Recordo gent de molts països col·laborant d'Anglaterra, de Suècia; venien i passaven temporades i estudiaven la manera d'ajudar; jo havia fet traduccions i altres documents.

“El nom anglès dels quàquers era Friends Service Council, tenia la seva central a Londres, al carrer Easton Road, d'on procedia el matrimoni Alfred i Norma Jacob. Ell era professor a Oxford.

“Hi havia un grup de camions dels quàquers amb els quals es distribuïa el menjar per Catalunya, i seguien uns fulls de ruta que diàriament s'organitzaven; ara mateix, recordo Centelles, Vic, la Cellera, Girona, Granollers, Manresa.

“Primer es prenia contacte amb els ajuntaments i l'ajuda era per als infants. El menjar es donava directament a ells i no a les famílies; es prenia contacte a través de les escoles. Es va anunciar l'arribada d'un vaixell de farina que es va distribuir correctament a tothom. No recordo que hi hagués cap problema com tampoc amb els nostres camions. Aleshores el que portaven era un tresor, i no recordo que mai fos assaltat cap camió, ni que passés cap incidència. Anaven als col·legis, a les cantines, a les cases de colònies i mai va passar res.

“Jo treballava de secretari de Domènec Ricart, feia traduccions de l'anglès i treballs administratius. Tinc molt bon record d'aquella època, i estic molt content d'haver-hi col·laborat. Eren una gent bona i molt eficaç.

“La meva relació era professional, cobrava 400 pessetes al mes. De tots els productes que arribaven, n'hi havia de frescos: verdures i patates, ous; també bacallà, farina; es donaven a les famílies, als nens. A tots els que treballaven

els venien aquests productes a preus molt barats i els podíem adquirir; des que hi vàrem anar a treballar, a casa vàrem poder menjar bé.

“En Jacob va fer la taula de treball amb uns cavallets i una taula que era el graó de fusta de l'altar de la capella del xalet Sagnier.

“Els Jacob i els delegats internacionals es quedaven a viure en el xalet Sagnier. També hi vivia permanentment una Amiga anglesa, Nancy Cooper. N'hi havia que venien a fer una experiència d'ajuda; eren gent molt culta, però no eren especialistes; eren persones que es veien compromeses amb la guerra. No eren professionals de l'ajuda, però tenien esperit de cooperació. Eren molt ben vistos i molt ben acceptats per les autoritats republicanes; eren molt respectats, i mai hi va haver inspeccions; patrulles armades no van entrar mai a la Llar, ni ningú es va quedar gènere. En temps de fam, tothom va respectar els subministres dels camions que portaven la insígnia: Amigos Quàqueros”.

A finals de 1938, va arribar un vaixell a Barcelona de farina del govern americà. La farina havia de ser distribuïda als refugiats dels dos costats de la guerra. Després els governs espanyols havien de proporcionar el transport necessari perquè es distribuís dintre del territori, amb el préstec d'almenys vint camions adreçats a aquesta finalitat.

L'aportació d'aquesta farina significava un augment del 25% el número l'ajuda a les cantines que estaven funcionant en aquell moment, ateses que representava uns 50.000 infants. Aquest fet està documentat a les actes de l'AFSC del Consell d'Administració, del 16 de setembre de 1938 i del 20 de desembre de 1938⁸².

Durant l'entrevista amb Francesc Cortès vaig comentar les dades sobre l'arribada de la farina d'Amèrica per comprovar si havien arribat a Barcelona tal i com estava previst i com es va viure el fet; ell ho recordava perfectament. Per tant aquest fet queda perfectament encaixat. Encara va afegir: *“Aquesta farina va representar una ajuda molt substancial; es va fer arribar a les cantines, a les*

⁸² Resum d'algunes actes de l'AFSC del Consell d'Administració, del 16 de setembre de 1938 i del 20 de desembre de 1938. London. Arxiu quàquer de Catalunya.

famílies, als forns, perquè se'n fes una distribució per pal·liar la gana en aquells darrers temps de guerra en què hi havia molta necessitat”.

Finalment Francesc Cortès recorda amb un deix de tendresa i afecte com van marxar els quàquers. Es percebia en el to de la veu potser nostàlgia i sobretot saber que van marxar sense que ningú pogués acomiadar-se'n com cal, sense ni el més senzill reconeixement. Francesc Cortès havia creat un vincle d'amistat i de respecte que havia perviscut a través de tots aquests anys, íntegre. *“Els últims temps els quàquers van deixar la casa i van llogar un pis. Recordo quan van marxar els Jacob amb tren cap a França els vàrem dir adéu; no els vaig veure mai més”.*

4.1 El servei de transport. Aquest servei va arribar a tenir molta importància; consistia en sis camions anglesos que van ser complementats per sis vehicles més, nous, especialment demanats pels quàquers i, finalment, per deu camions de l'armada donats pel govern espanyol per distribuir el carregament de farina, procedent d'Amèrica, cap a finals de 1938. El servei de transport era a la disposició de qualsevol organització genuïna d'ajuda, i cada vehicle va córrer centenars de milles cada setmana; sovint, van treballar dia i nit per torns i des de dintre i fora de la línia de foc, per fer la distribució de menjar a les cases de colònies en llocs llunyans, el Ministeri de Transport va subministrar gasolina gratuïta.

Referent al tema del transport, tot seguit, s'exposa el testimoni d'Esther Ingalda i Pauli, que va viure de prop aquest servei⁸³: *“Vaig col·laborar de manera voluntària amb l'obra dels Amics quàquers durant la Guerra Civil, durant un any. Anava a l'aeroport del Prat on es descarregaven aliments que arribaven en avió. Carregaven els sacs de farina i d'arròs en els camions, mentrestant jo ho anotava en un quadern. Després, anàvem al xalet del carrer d'Anglí, seu dels Amics quàquers, i allà es descarregava i es posava en els magatzems. Després, es distribuïen els aliments en menut i es posaven en una bossa: un paquet d'arròs i de farina, un tros de bacallà i es repartia a les famílies que ana-*

⁸³ Entrevista amb Esther Ingalda. Palma de Mallorca, 17 d'abril del 2003.

ven a buscar el menjar. Eren famílies que procedien de diversos llocs de l'Estat espanyol.

“Jo era jove, encara no tenia vint anys, aleshores ja tenia estudis de comptabilitat, vivia al Clot, a l'avinguda Meridiana, vaig anar durant un any a ajudar matí i tarda. Recordo les converses d'una Amiga quàquera anglesa que parlava poc en espanyol, però amb el poc que sabia es comunicava amb les famílies; els deia: “Bolsa para bacalao”.

Entre la gent que venia a recollir aliments, es veu que hi havia algú que tenia sarna i me la va encomanar. La mare em banyava de cap a peus per curar-me i em deia: “No hi aniràs més. ”Però encara hi vaig anar un parell de mesos més. Tinc un record molt entranyable d'aquell temps”.

4.2 Distribució de l'ajuda a les escoles. Els infants en edat escolar fins als catorze anys rebien cada dia un tros de pa i un got de llet que els eren subministrats a través de l'ajuda dels quàquers.

A continuació, s'exposa el testimoni d'Hilari Raguer que va ser alumne durant el temps de guerra i recorda aquesta ajuda amb gratitud⁸⁴: *“Durant el primer temps de la guerra, anava a l'escola Blanquerna i, durant els primers bombardeigs, baixàvem amb els mestres al pati i ens quedàvem arrambats a les parets per evitar els impactes. Passàvem por perquè vèiem els bombardejors des de baix. Com que el pati de l'escola feia paret mitgera amb la txeca de Sant Elies, un dia vaig veure que des d'una finestra un home movia el braç i saludava el seu fill que estava jugant al pati de l'escola.*

“Després, vaig anar a una escola del carrer Gran de Gràcia que abans de la guerra havia estat portada per monges i en aquell moment era del CENU⁸⁵. Era una escola molt ben endreçada que havia estat habilitada; hi havia instal·lacions noves i s'hi ensenyava amb una pedagogia avançada; en tinc molt bon record. Els amics quàquers portaven llet en pols a l'escola, i en el forn es coïa el pa. Les mestres ens donaven un vas de llet que preparaven en el mateix centre, i un tros de pa.

⁸⁴ Entrevista amb Hilari Raguer al Seminari Conciliar de Barcelona, 14 de maig del 2003.

“Pel fet d'anar a una escola del CENU portàvem una insígnia al pit que ens permetia pujar als tramvies de franc; es donaven facilitats, perquè tothom es pogués escolaritzar; fins i tot, s'afavoria des dels mitjans de transport.

“Després, vaig passar una temporada a Ripoll, on teníem família, i allà vaig anar a l'escola de l'Estat; la manera d'ensenyar era molt diferent. Allà vaig trobar-me amb nens refugiats amb qui ens llençàvem cops de pedra perquè no s'adaptaven a la vida a Ripoll; aquell hivern feia molt fred, allà hi havia més defensa i més aliments perquè teníem el camp més a prop”.

Com que la guerra es feia eterna, el nivell de vida entre la població civil es va anar complicant i agreujant, de manera especial en les zones urbanes; això va fer que s'ampliés l'ajuda a la població infantil local, desplaçada dintre del territori català. Heus ací tot el testimoni de Josep M^a. Ainaud de Lasarte que va viure durant la guerra fora de Barcelona⁸⁶: *“Vaig rebre ajuda dels quàquers durant la Guerra Civil mentre vivíem a Tossa de Mar on teníem una casa d'estiueig; durant la guerra, el meu germà era al front i nosaltres ens vàrem refugiar a la casa de Tossa i ens hi vàrem quedar a viure. Tenia onze anys i anava a l'escola del poble que estava instal·lada en l'edifici de l'antic Hospital del s. XVIII, actualment és la Casa de Cultura de Tossa.*

“A l'escola ens donaven un petricó de llet i un tros de pa moreno que potser feia 200 grams. Recordo que durant aquella època ningú va tenir mai cap queixa del subministrament de llet, tot i que recordo que era llet en pols i potser s'hagués pogut fer una dilució lleugera, però no va pas ser així.

“L'ajut es va organitzar a través de la xarxa d'escoles, i l'organització anava a càrrec de l'ajuntament, era un ajut objectiu. Hi havia un cens d'alumnes que

⁸⁵ Hilari Ragner, en el seu llibre: *Salvador Rial, Vicari del Cardenal de la Pau*. Ed. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993. Biblioteca Abad Oliva, núm. 131, escriu: *“Algunes organitzacions internacionals, sobretot els Amics Quàquers, enviaven aliments als nens de Barcelona. Qui això escriu recordarà sempre amb gratitud el tros de pa integral i el vas de llet que rebíem cada matí els alumnes de l'escola de Barcelona on estudiava, al carrer Major de Gràcia.”* (pàg. 164-165).

⁸⁶ L'historiador Ainaud de Lasarte fou entrevistat a Barcelona el 14 de setembre de 2002.

assistien a l'escola, i es distribuïa la quantitat d'aliment necessari sense discriminar ideologies, ni grups socials ni cercar avantatges de cap mena; l'ajut arribava a tots els nens que anaven a l'escola. Era net i s'establí un control per a la quantitat d'ajuda i els infants que la rebien. No es coneix de cap cas d'abús ni cap queixa.

“Quan vivia a Barcelona, sabia de dues oficines dels Amics quàquers a Sarrià: una al carrer d'Anglí i l'altra una oficina al carrer de Setantí, cantonada carrer de Duc d'Orleans. Prop de casa de la meua àvia Carme Karr, van tenir relació amb la meua família; sobretot amb el meu oncle que era enginyer industrial. Els Amics quàquers eren, en general, persones molt cultes i tenien una conversa amable i cordial amb nosaltres; com també Mercè Cortès que treballava en aquesta oficina, ens visitaven i manteníem una relació cordial. En aquesta casa, també hi tenien magatzem. Recordo que, quan van haver de marxar, van repartir alguns queviures que els quedaven; a casa ens van portar una llauna de cacau en pols Cadbury molt bo. Era un gust poc familiar, però encara el recordo.

“Aquest grup es coneixia com els Amics i eren molt ben vistos per part del govern republicà; en canvi, molt mal vist pel govern nacional que no suportava rebre'n ajuda⁸⁷”.

En algunes de les ciutats industrials més grans, les cantines es van establir per atendre les necessitats d'alimentació que ja s'havien fet generalitzades, fins i tot entre els infants del mateix poble. Era una tasca molt angoixant triar qui havia de beneficiar-se de l'ajuda. Sembla ser que un criteri era l'edat dels nens i nenes; amb tot, davant la gana d'aquells infants, la selecció era una feina difícil perquè gairebé cada infant estava sofrint, més o menys, una severa malnutrició.

⁸⁷ El relat d'aquesta entrevista resulta molt interessant perquè durant la conversa va anar perfilant l'ajuda dels quàquers amb molta nitidesa, sentit històric i gratitud.

5. Aportació de Domènec Ricart i Grau

Va ser col·laborador i Amic quàquer català⁸⁸ i també una de les persones de la delegació local dels quàquers a Catalunya que va destacar per l'organització de serveis d'ajuda a la infància evacuada i necessitada. Es va comprometre a descriure la situació i condicions dels refugiats de Catalunya, que coneixia bé després dels seus viatges i recerques, a petició del Comitè Nacional Britànic dels quàquers. Domènec Ricart era una persona competent i capacitada per fer aquesta feina i, a més, coneixia l'anglès i el català; podia observar la situació i transmetre informació a la seu central a través de cartes, tot seguit es descriu breument la situació que Domènec Ricart havia observat i les dades que havia recollit⁸⁹: *"Tenim probablement la més completa base de dades en existència sobre aquest terrible problema. Hi ha potser 350.000 persones sense casa, només a Catalunya, i d'aquests, una tercera part són infants que estan vivint en les condicions més deplorables.*

"És de màxima urgència treure aquests nens fora dels llocs on la gran majoria dels refugiats viuen, i això ja està fet per les autoritats locals i quan els seus

⁸⁸ Domènec Ricart i Grau va néixer el 9 de maig de 1901 a Molins de Llobregat es va casar als 32 anys amb Margarita de las Barreras Kosicki de 29 anys nascuda a Barcelona l'1 de gener de 1904, el casament fou a Barcelona el 20 de novembre de 1933.

De Ricart es coneix que fou educat dins l'església catòlica, va treballar de bibliotecari a Escornalbou; després va conèixer l'església reformada calvinista i s'hi va interessar. Va viatjar a París i va estudiar a la Sorbona on va entrar en contacte amb el moviment de joves Y.M.C (United Christian Youth Movement, Moviment de Joves Cristians Units). Temps després i ja a Barcelona va entrar a treballar en un establiment comercial de teixit.

L'any 1936 quan els Jacob van visitar Barcelona, ell s'hi va posar en contacte i fins i tot els van hostatjar a casa seva. Després amb l'esclat de la Guerra Civil i l'inici de l'ajuda dels quàquers es van traslladar a la Llar Lluís Vives i des d'allà van col·laborar junts amb el projecte d'ajuda.

A Anglaterra, Ricart va continuar la seva inquietud per aprofundir encara més en l'espiritualitat cristiana i fou un gran lector i divulgador de l'espiritualitat mística de Juan de Valdés i la doctrina quàquera, de la qual li havia impressionat el sentit d'acció i de justícia social.

⁸⁹ Són dades que Domènec Ricart exposa en cartes trameses a la seu central Friends Service Council. Friends House, Euston Road. London N. W. I. Arxiu quàquer de Catalunya.

recursos ho permeten; però, mentrestant, alguna mena d'ajuda d'emergència és absolutament essencial si no es vol arruïnar de per vida la salut dels nens; alguns d'ells moren per causes trivials, d'altres estan desnodrits i amb carència, fins i tot, de les atencions més elementals. La mortalitat, per xarampió es diu que és d'un 100%”.

En aquest text, Ricart planteja que els infants siguin acollits en cases de colònies, fora de la ciutat on s'estan. Tot i que els quàquers no estan a favor de desplaçaments que aguditzin el desarrelament, també s'adonen que mantenir els infants en unes condicions tan precàries tampoc els beneficia la salut. És per aquest motiu que es replantegen la seva actitud d'entrada i accepten que els infants siguin atesos en cases de colònies que ell mateixos s'encarregaran de sostenir i recolzar. Més endavant quan se'n parla es podrà llegir l'experiència d'Anselm Cartañà que va viure a la colònia Soler-Botei de Vic. Els quàquers anglesos van elaborar i van fer circular un informe tan ampli com va ser possible, en què es donava descripcions de primera mà sobre la situació dels refugiats, per convidar la població anglesa a participar en l'ajuda. El desembre de 1937, els Amics anglesos van rebre la notícia que el Comitè americà dels quàquers havia decidit donar mil dòlars pel projecte d'ajuda a Catalunya; particularment, entre els refugiats.

S'esperava que aquest donatiu es podria repetir mesos més endavant. I es va preparar un projecte per invertir aquests diners, amb els quals es podria subministrar aliments com un extra per a la nutrició indispensable per a tres mil infants, més petits de set anys, en mitja dotzena de grans ciutats on les condicions eren especialment dolentes. El menjar extra consistia en farinetes de civada amb llet i sucre, cada matí, i una tassa de cacau al vespre. El cos mitjà sortia a quatre dòlars per nen per setmana.

L'agost de 1938 Ricart va participar en la inauguració d'una cantina a Mataró per a 600 infants ubicat en l'edifici del Casal de les Velletes. Aquesta notícia es va difondre en la premsa, l'article de V. Borràs B ho explica amb aquestes paraules: *“La Cantina infantil per a nens refugiats ha pogut ésser una realitat gràcies a l'ajut incondicional prestat pel Sr. Ricart, Delegat dels Amics Quàquers (Comissió Internacional d'Ajut als Nens Espanyols)... el Sr. Ricart va*

manifestar especialment la seva felicitació a l'Ajuntament que ha sapigut correspondre a la seva obra organitzant una Cantina Infantil". Aquest text és un fragment que es troba a l'Arxiu quàquer, datat a Mataró el 15 d'agost de 1938, el número del diari és el 639, però no fa referència al nom del diari.

Domènec Ricart un cop acabada l'ajuda durant la Guerra civil, va marxar a Sète, França. Es va instal·lar en una casa de la rue Lazaret Protestant amb la seva família. Se'ls havia expedit el passaport a Figueres el 4 de febrer de 1939 per la direcció General de Seguretat del Ministeri de la Governació. En el document hi ha una nota a peu de pàgina on hi consta que se li concedeix el passaport per al Servei de la Comissió Internacional d'Ajuda als Infants d'Espanya i per atendre les colònies d'infants a França. Hi va entrar pel Perthuis el 9 de febrer de 1939. Aquest protocol va ser possible perquè portava un document d'aval dels quàquers signat per Alfred Jacob que l'acreditava com a treballador quàquer i impulsor de la seva obra durant la Guerra Civil.

Més tard, es van desplaçar a Anglaterra, l'any 1940, i va viure un any a Woodbrooke, el centre quàquer de Birmingham. Després va treballar de professor a l'Institut The Politecnic i en el certificat d'acceptació de la feina hi consta la llicenciatura de Filosofia i Lletres, s'hi havia incorporat el 15 de novembre de 1943. Va viatjar a Estats Units i s'hi va instal·lar amb la família; va treballar a la Universitat de Kansas (Laurence, Kansas), aproximadament 35 anys. Es va jubilar a Boulder, Colorado, on va morir l'any 1987.

En algun dels seus viatges, Ricart va tornar a Barcelona i es va posar en contacte amb la comunitat quàquera a càrrec de Nancy i Gerard Negelspach, van establir una forta amistat i un vincle espiritual que va durar fins al final de la seva vida⁹⁰.

⁹⁰ Les dades que han servit per a redactar aquesta aportació han estat consultades de cartes personals i la memòria dels Negelspach així doncs es tracta d'una biografia, el contingut de la qual ha estat guiada i autoritzada pels Amics, puix que n'és el vincle més proper. Han tingut interès en què constin els trets que reflecteixen sobretot l'acció i compromís de la seva obra al costat dels quàquers i la profunditat espiritual vetllant per la discreció per la seva vida.

TERCERA PART

III. LES CANTINES

1. Aspectes organitzatius

Les cantines que anaven a càrrec dels quàquers anglesos tenien per responsable l'amiga danesa Elise Thomsen, que s'havia unit a l'equip de col·laboradors d'Alfred Jacob el mes de juny; el mes de setembre, es va fer càrrec de totes les cantines de Barcelona. Durant el desembre de 1936, va arribar un donatiu important de mans dels quàquers d'Amèrica: facilitar mil dòlars amb la possibilitat de repetir el donatiu mensualment, en especial, per ajudar en les necessitats més urgents d'aquests infants. Aquesta suma va garantir l'ajuda durant tres mesos i va facilitar un àpat a una base de farinetes de civada i llet al matí, i llet amb cacau al vespre, per tres mil nens més petits de set anys. Els quàquers, quan planificaven l'ajuda, establien una previsió de temps per garantir-ne l'eficàcia.

Aquest nou projecte volia arribar a tots els nens petits dels nuclis urbans de Catalunya més poblats i propers a Barcelona, que era el port d'arribada dels refugiats i on hi havia més manca en el proveïment.

Van sorgir les primeres cantines a Barcelona, a finals de gener de 1937; els quàquers van obrir un centre de distribució de llet per apaivagar les necessitats de mares i infants petits que, fent llargues cues, assetjaven les oficines governamentals per obtenir llet. L'organització d'aquestes cantines presentava moltes dificultats, però hi va haver molt bona predisposició per part de la població local que, amb esperit emprenedor, va treballar al costat dels quàquers.

Oferir aquesta ajuda plantejava dos problemes de logística: un era el dels atuellis ja que no n'hi havia de les mides que es necessitaven per cuinar i se'n van haver d'adquirir uns, amb capacitat de més de cinquanta litres. Un altre era el problema de la manca de combustible i, en alguns casos, es va haver de comprar llenya. També es van haver de comprar plats de metall o de ferro, i les tasses es van fer de llaunes de llet condensada; les tapes van servir com a discos d'identificació per als infants que anaven a les cantines.

Passats els primers moments d'organització de les dues primeres cantines, a Sabadell i Manresa van organitzar aquest servei a començaments de febrer de 1938. Es van obrir quatre cantines i, aviat, en van seguir altres tres. El nombre d'infants més petits de set anys que s'esperava serien atesos va ser menor del que s'havia esperat, malgrat hi havia una anormal alça de natalitat entre la població més jove.

Les farinetes de civada van arribar a ser molt populars; els infants van començar a guanyar pes i a recuperar-se. També es va distribuir molta llet per a nadons perquè les mares no podien alletar els seus fills, a causa de la debilitat física, i els criaven amb aigua d'arròs.

Aquestes cantines, a vegades, eren ateses pels mateixos refugiats que se sentien útils de tenir feina a fer després de mesos d'inactivitat; cal dir que, en general, eren persones que oferien confiança i bona disposició.

Horace G. Alexander, del Comitè de l'Estat espanyol dels quàquers, va escriure en una carta després d'una visita al final de 1936⁹¹: “[...] *Podem compartir amb l'ajuda voluntària dels espanyols a tot arreu. De fet, és real que som nosaltres que cooperem amb ells. Més que ells amb nosaltres. Estem en una posició per complementar el bon treball que ells estan fent*”. Mesos més tard, sota la direcció de Kanty Cooper, que es va unir als quàquers el febrer de 1938, el nombre de cantines va anar augmentar fins al final de la guerra. Aquests equipaments estaven situats en diferents poblacions de Catalunya; la ciutat de Barcelona tenia diversos barris atesos per l'arribada tan massiva de refugiats.

⁹¹ Arxiu quàquer.

Es distribuïa ajuda als infants més necessitats que eren els d'edats compreses entre dos i quatre anys, a qui no arribava el subministrament de pa i llet que es facilitava a través de les escoles. Aquests infants rebien diàriament mig litre de llet o llet amb cacau i un bon tros de pa o galeta. Se'ls donava oli de fetge de bacallà durant els mesos d'hivern, i també hi havia una supervisió mèdica quan era possible.

Un dels objectius dels quàquers en la planificació del seu treball d'intervenció directa era animar els grups d'ajuda i persones particulars a despertar la sensibilitat sobre on i en què feia falta l'ajuda; després, ells oferien la cooperació a les autoritats, d'ambdós bàndols de la guerra, amb les quals estaven compromeses i volien mantenir una relació de col·laboració sense tenir en compte les diferències de nacionalitat, religió o opinió política.

Els quàquers volien actuar per assolir el rescat d'una generació sencera de les conseqüències incalculables de la guerra. Poc a poc, l'edat límit d'admissió dels infants a les cantines va pujar fins a catorze anys, i la ració va augmentar lleugerament. El nombre de cantines va créixer ràpidament a Barcelona i als pobles i ciutats d'arreu de Catalunya.

A la tardor de 1938, va arribar d'Amèrica un vaixell carregat de farina per ser distribuïda a les cantines i a les escoles; aquest carregament va millorar molt el subministrament d'aliment per a la població. A través de les cantines, també es donava sabó, roba i sabates, tot per atendre les necessitats dels refugiats. Els quàquers, instal·lats a la Llar Lluís Vives del carrer d'Anglí, núm. 39, reeixiren repartint avituallament arreu de Catalunya. Sis camions sortien diàriament de la seu central i seguien un full de ruta on constaven les poblacions i el tipus d'ajut que calia deixar-hi, a l'administració hi havia Francesc Cortès i al capdavant de la distribució de queviures hi havia Domènec Ricart.

1.1 Cantines de Sants. Es va obrir el primer centre en el districte de Sants a principis de febrer de 1936; les autoritats municipals, que durant tota la guerra van recolzar les iniciatives dels Amics, havien endreçat i equipat el local d'una estació de bombers en l'edifici del Districte VII. Des d'aquesta cantina, durant els dos següents anys, es va arribar a donar llet, cada dia, a una mitja-

na d'uns vuit-cents infants. En connexió amb la cantina, hi havia metges que revisaven la salut general dels nens; també va convertir-se en centre de distribució de roba i de formació per ensenyar els treballadors com es feia la supervisió de cantines.

A Sants va funcionar un servei d'avituallament paral·lel entre les escoles i les cantines. Eulàlia Viura Carnicer aporta el seu testimoni⁹²: *"Sóc filla del barri de Sants, hi vaig néixer l'any 1930; anava a l'escola Nostra Senyora del Carme al carrer de la Saleta, núm. 10. La directora era Donya Elena Girol de Castro; durant la Guerra Civil rebíem pa dels quàquers, la mestra repartia el pa a l'escola. Era un pa rodó, moreno; en feia quatre parts i ens en donava una a cadascú, era un tros gros com el palmell de la mà. Ens en donaven sovint. El portava a casa i, quan arribava el vespre, el compartia amb la meva mare amb un grapat d'avellanes que ens les donaven els meus avis, perquè tenien una graneria al carrer Vallespir.*

"Aquell pa era bo com un pastís. A l'escola també ens donaven llet en pols i unes llaunes de carn guisada que venia de l'Argentina. Aquest menjar el portaven a l'escola, i les mestres ens el subministraven i després ens l'endúiem a casa. En aquell temps, vivíem la mare i jo soles a casa perquè el meu pare era al front.

⁹² L'Eulàlia Viura fou entrevistada el 15 de juny del 2003 a Barcelona. Després vàrem tenir una altra reunió a la tardor del mateix any a l'Arxiu del Districte Sants-Montjuïc amb l'Anselm Cartañá que va explicar la seva experiència a la colònia de Soler-Botei. Em trobava davant dos supervivents de la guerra, dues persones agraïdes als quàquers infinitament que contribuïen a la reconstrucció d'uns fets històrics fonamentals, parlaven amb una senzillesa i rigor històrics que els agraïré sempre.

Amb l'Eulàlia Viura, hi havia M^a Carme Pujol i Carme Garcia que havien actuat de mitjanceres perquè jo pogués entrevistar l'Eulàlia i l'Anselm, vàrem anar a passejar per Sants i parlant dels carrers, dels llocs on l'Eulàlia havia viscut la seva infància i la seu de les cantines on havia rebut alimentació dels quàquers.

És una aportació molt personal però aquest fet tan quotidià d'anar a passejar per la ciutat i recordar la història de la infància en temps de guerra, que ara mateix és motiu d'una investigació, em resulta alhora acollidor, càlid i interessantíssim.

“Nosaltres dues passàvem el dia a casa dels avis amb els oncles i els cosins; allà hi havia una mica més de menjar, perquè l'avi de jove era pagès i coneixia les cases de pagès del Prat i Sant Boi; ell hi anava i li donaven avellanetes i verdures. En el terra de la botiga, van obrir un refugi per protegir el veïnat. A la nit, entre tots els veïns feien el forat del refugi i la terra la llençaven al carrer, perquè no estava pavimentat.

“Era l'any 1938, es passava molt malament i hi havia molta gana; la canalla estava molt prima. Guardem una fotografia d'aquell temps, i els grans semblaven vells i la mainada semblava més petita de tan esquifida. A Sants funcionaven dos llocs on ens van donar menjar. A la fàbrica d'armament, en els menjadors de l'empresa, hi havies d'anar amb una lletera i l'omplien d'escudella barrejada; era per a emportar a casa, però només si coneixies algú que et deixés entrar. A la fàbrica d'armament i al camp d'aviació del Prat, se sabia que donaven lots de menjar a la gent que hi treballava.

“Hi havia un menjador a un local del carrer de Galileu que abans de la guerra era un cine i duia el mateix nom del carrer; hi anàvem al migdia a dinar. Havíem d'ensenyar una identificació. Era un local on cabien uns 200 nens i nenes.

“Havíem de portar una bosseta de roba amb un atuell i els coberts. Ens donaven llegums, un panet i melmelada; hi anàvem junts els veïns de l'escala: tres nois i cinc noies. Aquella ajuda venia dels quàquers i era per a la canalla del barri. Un dia vam fer un dibuix, i després es va fer una exposició amb tots els dibuixos en el mateix local.

“Al gener de 1939, van fugir tots els polítics i per la ràdio s'anunciava que l'entrada dels nacionals era a prop; tothom va anar al carrer de Berlín, on se sabia que hi havia uns magatzems amb menjar, i es van abatre les portes i tothom se'n va endur sacs de llegums que hi havia acumulats i no s'havien repartit. Des del balcó, encara recordo corrues de gent pel carrer carregada amb coixineres i sacs plens de menjar. Al carrer no es veia ningú més que aquella multitud, la policia no va venir a veure què passava, no hi havia cap control. Estàvem ben sols”.

A Barcelona, hi havia repartiment d'aliments a grups especials; es repartia a

gent gran, infants malalts més grans de catorze anys, per sobre de l'edat de la cantina; malalts d'úlceres i famílies sense mitjans perquè o bé els homes estaven a la presó o havien desaparegut. Aquests repartiments es feien des de la cantina de Sants, i es preparava un menjar especial per a persones grans i invàlids.

1.2 Cantina de Sant Andreu. La cantina que es va instal·lar en el districte de Sant Andreu va ser totalment finançada per Noruega; era supervisada per l'Amiga danesa Elise Thomsen, que la visitava sovint. La cantina era notable per la seva especial maquinària automàtica de llet; va ser inaugurada per l'alcalde de Barcelona en una agradable i petita cerimònia on es va brindar amb llet calenta que procedia d'una tramesa de llaunes de llet condensada.

Heus ací els testimonis de Joaquim Reduà i Lola Sagrera. Quan va esclatar la guerra en Joaquim estudiava comerç. La Lola havia acabat els estudis primaris. Aquesta entrevista l'he redactada en tercera persona perquè fou una llarga conversa i ambdós van aportar molta informació i com que cadascun feia feines diferents a la cantina i aportava informació particular de la seva família. He preferit relatar-ho de manera que s'entengués molt bé què feia cadascú i com van viure la seva experiència⁹³: *"La Societat Religiosa dels Amics havia contactat amb l'Ajuntament de Sant Andreu per valorar l'abast del problema social i facilitar ajuda humanitària a la població civil.*

"L'Ajuntament de Sant Andreu, fent-se càrrec de la situació, va acceptar rebre l'ajuda que afavoria la població i la sostreia de la misèria, i va cedir els locals de la planta baixa de l'edifici municipal, situat entre els carrers d'Orfila i de Malats. A la façana de l'edifici, s'hi va col·locar una pancarta que deia: "Niños de España, Noruega os da leche".

⁹³ En Joaquim i la Lola foren entrevistats a Barcelona, a casa seva, el 4 de maig del 2003. Fou una entrevista molt interessant perquè l'havien preparat molt. Em varen facilitar una còpia del document on consta que la Lola havia col·laborat amb els quàquers, es troba a l'Annex de la investigació, procedeix del seu arxiu familiar. També em van informar de la localització de l'edifici on s'hi havia instal·lat la cantina, aquest fet em fa portar a visitar-lo i fer-ne una fotografia. És la seu del Districte de Sant Andreu.

“Un cop va estar enllestit el local i es va comptar amb el suport humà, el grup noruec va instal·lar una caldera d'acer inoxidable que feia un metre per un metre i diluïa la llet en pols; tenia un mecanisme que abocava la proporció d'aigua calenta adequada. Era un dipòsit amb una turbina i, en moure's, la llet no feia grumolls.

“Aquesta cantina era l'única que disposava d'aquesta caldera la qual facilitava molt els esmorzars; la portava un noi jove que es deia Josep i que coneixia la feina, perquè ell havia treballat en una granja on es venia llet. En Josep va treballar tot el temps que va durar la cantina en el maneig de la caldera.

“La responsabilitat de la cantina anava a càrrec de Joaquim Reduà que, amb disset anys d'edat i els estudis de comerç, portava la comptabilitat i l'emissió i control de les targetes d'identificació de les famílies ateses a la cantina. Hi havia un llistat amb els noms dels infants i es mirava que hi hagués ordre en la manera de ser atesos.

“La Lola Sagrera tenia tretze anys i al costat de la Maria Sants, de la seva edat, despatxaven la llet, netejaven la cantina i rentaven els gots per poder garantir la higiene i el control sanitari adequat.

“Els matins ajudaven voluntàriament a la cantina preparant els esmorzars calents i subministrant avituallament: repartien lleties, cigrons i llet. Les mares portaven unes petites bosses de roba cosides a mà on se'ls abocava la llet en pols i se la podien emportar cap a casa. A vegades, quan la llet era més espessa o n'hi havia molta, preparaven mantega i la repartien.

“A més de la llet i llegums, repartien sabó de dues menes que els arribava en barres i que havien de tallar per fer-ne unes pastilles. Hi havia sabó de rentar i també sabó antisèptic que servia per desinfectar la pell; vista la precarietat sanitària que es vivia en aquell moment, era molt útil. L'avituallament que es distribuïa a les cantines podia variar, segons com arribés l'ajuda. El treball era voluntari i, a canvi, els col·laboradors rebien una ració d'aliments i sabó per a les famílies com a compensació del treball. En tot moment, es va tenir en compte que aquest donatiu rebut fos just. La Lola formava part d'una família de set germans, els pares i dos avis. Encara recorda que la mare sempre deia: "som vius gràcies a la llet en pols". En aquella època de migradesa s'aprofitava tot;

un altre record molt viu és que els embalatges de fusta amb què arribaven els aliments i el sabó es desmuntaven i se'n feia llenya per a les estufes, i així es passava el fred de l'hivern: s'aprofitava tot!"

"A la cantina els arribava l'ajuda amb un camió dels quàquers; el conduïa el Sr. Inglada. Es descarregaven les caixes a l'entrada dels locals municipals i es guardaven al magatzem de la planta baixa. Era una cantina amb aflluència de famílies del barri i també anaven famílies d'altres barris, però no eren refugiats. En acabar la guerra la cantina es va clausurar i els camions dels quàquers els conduïen la gent d'"Auxilio Social". Els quàquers van fer molt".

1.3 Carrer del Carme. Amb l'ajuda de l'autoritat de Salut Pública, es va obrir una altra cantina al carrer del Carme, en el Districte Cinquè. Aquí la necessitat d'alimentació era molt severa, i hi havia dificultats constants per acollir totes les mares que anaven a buscar, en va, qualsevol tipus de menjar adequat per donar als infants. Sovint, hi havia situacions emocionals extremes, i aquestes mares anaven plorant a la direcció de la cantina, mostrant infants amb les cames i els braços tan febles que ni caminaven, ni jugaven; no podien ser refusats. El treball d'auxili d'aquest tipus volia millorar les condicions físiques dels infants. Es pot llegir en l'informe que escriu Norma Jacob⁹⁴: *"Era penós veure les pobres petites criatures, tremolant, amb les robes primes que van venir a la cantina; però per altra banda estava complaguda de veure amb l'ànima amb què es menjaven les farinetes i semblaven agraïts i complaguts... En vaig veure alguns que mostraven una visible millora després de només una setmana, i les mares estaven contentes. Els nens no esmorzaven iestic segura que hi va haver una gran diferència en la seva vida pel fet de tenir un àpat calent al matí.*

Anaven molt bruts la majoria d'ells durant la primera setmana, però hauríeu de veure el canvi que va tenir lloc. Gairebé no hi havia cap nen que no vingués estenent les seves petites mans, perquè poguéssim veure que estaven netes. Els infants eren pulcres i ordenats. Calia veure la diferència que es manifesta-

⁹⁴ JACOB, Norma: "Spain's agony". London, Friends Service Council, 1937. Arxiu quàquer de Catalunya.

va quan algú tenia interès per ells. Gairebé la impressió més penosa que es rebia en visitar els centres de refugi era l'absoluta desesperació i sensació d'abandó que sentien les mares”.

A continuació, hi ha el testimoni de Josep Salvador Colladoque; ell parla de la col·laboració dels quàquers que donaven pa a les escoles, i ofereix un testimoni colpidor sobre la gana i el desemparament en què viva la població civil a les darreries de la guerra. S'inclou en aquest apartat perquè exposa molt bé l'ambient bèl·lic, tant com el de la necessitat i d'ajuda⁹⁵: *“Vaig néixer al Raval, al Paral·lel, núm 44; tinc 73 anys. A vegades dic que tota la meva vida i la meva feina han estat en el quilòmetre de la Ciutat Vella, des del Paral·lel fins a les Rambles; allà he fet l'ofici d'escenògraf. Durant la guerra, ja m'agradava dibuixar i anava a l'Acadèmia Espinosa al carrer Fontrodona cantonada amb el carrer Blai, al Poble Sec. Cada dos o tres dies ens arribava una ració de pa, de mig quilo per alumne, que ens la proporcionaven els quàquers d'Anglaterra; l'anàvem a buscar tres nois voluntaris al forn del carrer Cadena; passava un camió a recollir els voluntaris dels col·legis del Poble Sec i feia el trajecte per portar el pa. Un dia va sorprendre'ns un bombardeig molt a la vora del monument de Colom i, com que no hi havia refugis, no vàrem tenir altre remei que ficar-nos sota del camió; mentre queien les bombes, ens donàvem ànims els uns als altres.*

“Els quàquers portaven temps fent aquests donatius, i van organitzar un concurs de dibuix i va sortir premiat el meu⁹⁶. Vaig fer un dibuix al·legòric: la bandera anglesa amb la republicana fent un llaç, un vaixell, la Marina i un redactat. Tres dies abans del final de la guerra havíem anat a recollir el pa i, a l'hora de repartir-lo, en va sobrar perquè hi havia pocs alumnes per la por que es tenia de l'exèrcit enemic. Els dos dies següents tothom es va instal·lar en els

⁹⁵ Salvador Colladoque no m'ha ofert el seu testimoni directament sinó que l'he consultat en una pàgina web, a la xarxa, on ell va oferir el seu testimoni. El relat procedeix de dues fonts: “Memòria de Josep Salvador”, setembre de 1995 i “Conversa amb Josep Salvador”, 19 de març de 1998. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona-Site. Experimental Urbà-
www.ccbxaman.org/Raval/A2/Memoria/salvador.htm.

refugis pels bombardejos insistents, tant de l'aviació com del vaixell "Canarias"; fins i tot es dormia dins del refugi, però no es menjava. Nosaltres ens vam instal·lar al refugi Mèxic.

"El darrer dia em vaig recordar que al col·legi hi quedava pa; li vaig dir a un altre amic i, sense dir res als nostres pares, vam anar a l'escola que estava a uns 300 metres del refugi. Tot i així, vam passar una por terrible, ja que pràcticament no hi havia defensa antiaèria, perquè havia començat la retirada i els avions bombardejaven a plaer.

"En arribar-hi, ens va obrir Don Luís, un mestre que era oficial de l'exèrcit republicà i recollia per marxar; quan ens va veure, es va quedar atònit. Li vam dir que sabíem que al col·legi quedava pa, ens va contestar que agaféssim el que volguéssim; el meu amic i jo en vam agafar quatre quilos cada un. Quan vam entrar al refugi, recordo la cara que van posar els meus pares quan ens van veure amb el pa; no ens van dir res, suposo que no sabien què dir". I realment és cert; penso que ningú sap què dir davant tant valor, tanta empenta i decisió.

1.4 Altres cantines a Barcelona. A Barcelona hi havia més cantines. A les primeries de 1938, la de Sants havia celebrat el primer aniversari; com que la necessitat creixia més intensament, el temps passava i la guerra avançava, el front de guerra canviava i la població republicana de les zones ocupades pels militars s'anava desplaçant cap a Catalunya, feia falta més ajuda. En aquells

⁹⁶ Respecte el tema dels dibuixos, aquesta dada es troba present en el testimoni de l'Eulàlia Viura i també en la de Josep Salvador Colladoque. Aquesta coincidència em va suggerir buscar aquests dibuixos i els vaig trobar publicats a "They Still Draw Pictures!" A collection of 60 drawings made by Spanish children during the war. Introduction by Aldous Huxley. First published in New York by the Spanish Child Welfare Association of America for the American Friends Service Committee, 1938. Ressed. New York: Oxford University Press, 1939. Com que tenien tots els drets reservats d'edició vaig escriure a American Friends Service Committee de Pennsylvania per obtenir l'autorització de presentar uns d'aquests dibuixos per a la recerca. La resposta fou afirmativa: "I assume, therefore, that it will be permissible for you to use pictures from the book." Jack Sutters. Archives. Philadelphia, 11 de maig del 2004. Els he aportat a l'Annex.

moments, els quàquers es van plantejar si es podria absorbir doblar el nombre d'infants; per això calia cercar més suport davant de tantes necessitats i tan urgents. Resultava difícil endegar la feina amb tota la llestesa que es volia. Els casos més tristos eren els nens de pit, perquè les mares estaven massa mal nodrides per alimentar-los, i el de la gent gran que podia digerir poc, tan sols llet. La població obtenia llet potser per quatre dies a la setmana; però, i els altres tres? Els diversos donatius de llet dels quàquers a les escoles van permetre ajudar moltes persones que, d'altra manera, se n'haurien anat amb les mans buides.

El treball d'auxili d'aquest tipus volia millorar les condicions físiques dels infants. A Barcelona hi havia encara altres cantines sota la responsabilitat dels quàquers, se n'exposen els noms i la quantitat d'infants: Pàtria, Sants, Sant Andreu, Poble Nou, Club Mirval, Escola Politècnica, Bruc, Les Corts, Sarrià, Prat Vermell, Cafè Condal, Hotel Colón, Guarderia Districte Vè. En total, acollien a cinc mil tres-cents cinc infants. Conscientment he limitat la recerca en aquest punt perquè tampoc volia una recerca amb massa testimonis, ni que les experiències de les cantines fossin reiteratives. Sóc del parer que si el testimoni es troba en el context adequat amb informació nova i, alhora, aporta frescor a la recerca, la senzillesa facilita la lectura i la comprensió dels fets. Sempre hi ha més possibilitats per a ampliar l'estudi.

La situació era clarament angoixant i els recursos, eren insuficients. En l'apartat corresponent, s'ha exposat la informació de les actes del Comitè Consultiu d'Ajut als Refugiats de la Generalitat de Catalunya. Els membres del Comitè es trobaven per conèixer i avaluar l'estat de la qüestió dels refugiats fins que va arribar a ser alarmant; a les actes, s'hi descriu la magnitud dels problemes que van apareixer: la fam, les malalties, el treball dels refugiats, la necessitat d'hospitals, l'atenció dels infants a les colònies. Els grups d'ajuda als refugiats, a través del debat, cerquen solucions humanitàries sensates i progressistes, però és evident que a Catalunya el volum de dificultats va sobreir les possibilitats d'ajuda.

TERCERA PART

IV. COLÒNIES

1. Aspectes organitzatius

A més de les cantines, l'obra assistencial dels quàquers es va manifestar en la creació i atenció de colònies infantils. Unes colònies que no tenien aquell to higiènic-educatiu que solien tenir les colònies organitzades durant els anys de la república en pau. Ara les necessitats eren més elementals i calia atendre de la millor manera possible els infants refugiats que anaven arribant sense parar a terres catalanes. Durant el mes de maig de 1937, Alfred Jacob va retornar a Anglaterra, temporalment, per trobar la possibilitat de recolzar l'ajuda cap a les colònies d'infants refugiats a Catalunya. En aquell moment, ja n'hi havia en funcionament. Cal dir que a Catalunya ja hi havia una tradició de colònies escolars a l'estiu, en època de pau. En aquests moments les colònies complien una altra funció; no obstant va ser un tipus d'organització que va reeixir durant la guerra. N'hi havia que funcionaven des de la Generalitat i també des d'associacions polítiques, sindicals i d'entitats cíviqes però començaven a flaquejar com a conseqüència de l'estat de guerra. Jacob va creure que seria una bona gestió el fet de recolzar-les i facilitar-ne la seva continuació, perquè l'alimentació dels infants a les colònies estava donant un resultat molt positiu, permetia concentrar els recursos i l'estada en aquests llocs, facilitava una millora important en l'impuls vital que rebien, es garantia la continuació i hi havia servei mèdic i educatiu.

Jacob, quan davant del Comitè anglès (FSC) demana ajuda, posa com a exemple el cas que: ajudar 50 infants podria comportar un cost de 150 lliures.

Jacob defensa aquesta proposta perquè a les colònies, a més, hi havia millors condicions de vida que no pas a les ciutats on la higiene i salubritat eren més precàries i l'aliment faltava a causa de l'excés demogràfic entre els residents locals i l'allau de població refugiada que anava arribant, ara i adés. Cal recordar que Domènec Ricart ja havia enviat unes cartes a la Comissió on informava de les condicions en què es trobaven els infants i els avantatges de les colònies fora dels grans nuclis urbans.

A les colònies, també hi havia la possibilitat de fer el seguiment mèdic dels infants i s'hi desenvolupava un programa educatiu fonamentat en les directrius dels plantejaments pedagògics més moderns. En el capítol de l'ajuda dels quàquers a Catalunya, es desglossa el recolzament a les colònies al costat de les altres accions dels quàquers comptabilitzades per municipis, comarques i vegueries amb tot detall. A l'arxiu fotogràfic dels quàquers a Pennsylvania, s'hi han localitzat unes fotografies d'unes colònies de refugiats en les quals es pot observar l'ambient de benestar i atenció a la infància de què parlava Alfred Jacob. Es poden consultar a l'Annex.

El Comitè Espanyol del Friend Service Council (FSC) va accedir a recolzar aquesta ajuda. Es van obrir colònies infantils que tenien com a objectiu el promoure el canvi de l'atmosfera depressiva i insana de la concentració de refugis a llocs més agradables i acollidors, on podien els infants rebre atenció i formació. L'esmentat Comitè va sol·licitar visats i passaports perquè, a l'estiu de 1937, persones joves ben preparades vinguessin a l'Estat espanyol i poguessin col·laborar amb les colònies infantils que portava Norma Jacob als Pirineus, prop de Puigcerdà.

Per a aquest nou projecte feien falta vehicles que va proporcionar el Ministeri de Transport. El Comitè Nacional dels quàquers anglesos també havia posat uns camions a la disposició especialment per fer-hi arribar els subministraments i l'avituellament necessari. Les colònies es trobaven disperses per diferents llocs i aïllades entre si, de manera que s'havia d'establir una distribució especial per a cada centre de colònies i s'hi havia d'arribar en camions. En aquest sentit ja s'ha explicat el tema del transport, és molt clar el testimoni de Francesc Cortès que va treballar a la Llar Lluís Vives i que encara recorda com

es feien els llistats de l'avituallament per pobles, i se seguïen uns itineraris establerts per repartir els proveïments. La seva experiència s'ha explicat en el funcionament de la Llar Lluís Vives.

El treball de colònies es va ampliar, més i més, perquè va rebre molta ajuda econòmica de persones col·laboradores i es va consolidar com un projecte desenvolupat pels quàquers anglesos.

Pel que fa a les cases de Colònies, tot seguit es fa una descripció d'aquests centres amb les aportacions d'alguns testimonis que van viure l'ambient de les colònies. Des del començament de la Guerra Civil, diverses organitzacions van subministrar cases per als infants en edat escolar evacuats de Madrid i d'altres indrets, així podien continuar la vida normal i l'estudi. Molts d'aquests centres eren similars a petites escoles i tenien un genuí valor educatiu, particularment, en tractar amb infants de barris molt pobres que potser havien anat poc a escola i tampoc no havien conegut unes bones condicions de vida.

Els quàquers desitjaven cooperar en aquest treball, perquè estaven convençuts que la seva feina aportava un sentit diferent a les vides de molts d'aquells infants que patien una situació de sofriment extrem. Calia fer tot l'esforç possible per assegurar una qualitat de vida per aquesta nova generació que maldava per la supervivència, era doncs d'una gran importància social. En aquest sentit cal reconèixer l'esforç, i la tenacitat d'Alfred i Norma Jacob que van estar-se entre nosaltres tot el temps que va durar la guerra, foren els primers d'arribar i els darrers d'anar-se'n i no pas perquè ells ho volguessin.

S'exposen tot seguit algunes de les accions empeses i, després, més endavant es pot consultar el nombre dels infants atesos en cada municipi de les comarques catalanes.

Una altra acció que va funcionar fou l'intercanvi de cartes, fotos, petits regals i records de diversos tipus entre els infants que rebien els donatius i les persones que els feien; aquest petit gest volia educar en el fet feliç d'adonar-se del significat de la cooperació internacional i la bona voluntat que hi havia.

1.1 Rubí. Al Vallès Occidental, es van recolzar tres colònies a càrrec dels quàquers de Birmingham (St. Helens, Lancs). Raquel Casals i Llaudet, recor-

da⁹⁷: "Quan va esclatar la Guerra Civil, es van notar molt les mancances en el menjar; anàvem a buscar moniatos, castanyes, avellanes i ametlles. En el poble de Rubí, s'hi van estar els quàquers com a missioners que feien benefici; van llogar unes cases i anaven a ajudar als baixos dels locals de l'escola on repartien llet, pa, farina i sucre a tothom del poble. A més, es van donar esmorzars gratuïts que es repartien en uns locals on s'havien instal·lat unes taules, perquè tothom que ho necessités pogués fer aquest primer àpat del dia.

Jo hi vaig col·laborar; hi anava cada dia. Parlàvem amb els quàquers com a germans. Rubí també va acollir nens i nenes de Madrid. Els Amics quàquers van fer molt de bé".

1.2 Soler-Botei, Vic. Quan es va iniciar la col·laboració entre els quàquers i les colònies existents, de seguida es va veure que anaven molt bé, sobre rodes; una de les últimes ajudes va ser per a cinquanta infants que van ser acollits en una casa molt bonica i sòlida dalt d'un turó a Soler-Botei, a prop de Vic.

Anselm Cartañà va viure a la colònia de Soler-Botei des de febrer de 1938 fins al final de la guerra, moment en què tota la colònia va ser evacuada a França. En el seu testimoni, l'Anselm recorda la seva infància al costat del seu germà Àngel, a la colònia Soler-Botei de Vic, i també l'impressionant experiència de l'evacuació cap a França. El relat d'aquell moment es manté viu i l'ha portat a seguir buscant dades i informació d'aquells llocs i d'aquelles persones que el van ajudar. L'Anselm parla de persones amb qui va viure una etapa de la seva infància de la qual va tenir la immensa sort d'haver-ne sortit il·lès i amb la capacitat d'entendre l'ajuda rebuda com una sort.

⁹⁷ L'entrevista amb la Raquel fou a Santa Coloma de Gramenet l'1 de maig del 2003; la conversa fou extraordinàriament entranyable perquè la Raquel mirava la seva vida, semblava que veiés aquelles persones, parlava i alhora somreia; els records eren tan a prop. Ella recordava amb els ulls brillants aquella ajuda dels quàquers, amb l'expressió plena d'una bondat i plenitud entranyable. M'estimo molt aquesta entrevista perquè la Raquel disposava d'una memòria fragmentada i va costat molt de fer perquè per a ella el temps ja era una teranyina molt prima, per l'edat i les condicions de la seva salut. La Raquel ja ens ha deixat. El seu record és inesborrable.

Va tenir l'enteresa i la voluntat d'oferir la seva experiència per explicar la història de la infància durant la Guerra Civil. Així doncs, en aquest testimoni s'hi troben records, reflexió i recerca⁹⁸: *“Vaig anar a aquesta colònia amb el meu germà Àngel; recordo la pujada des de Santa Eulàlia de Riuprimer, a la caixa d'un camió, tapat amb un tendal. Recordo que es veia el Montseny nevat i plovia; junt amb nosaltres, hi van pujar dues noies que eren basques i que es deien Maria Teresa i Nieves Barrenechea Echevarría; eren refugiades i filles d'algun càrrec polític d'Euskadi que s'havia refugiat a França. El meu germà tenia set anys i jo en tenia nou; elles eren una mica més grans que jo. Els nois i noies que formaven la colònia procedien de Madrid, probablement de la Inclusa, de Madrid, orfes de guerra d'Astúries, d'Euskadi i alguns catalans. Encara recordo alguns noms: hermanos Feo, al més gran li dèiem Huevudo per la forma del seu cap, i els germans Camarero; possiblement, uns eren asturians*

⁹⁸ Voldria exposar el relat de com vaig coincidir amb l'Anselm, un testimoni fonamental per a la recerca, d'una forma absolutament casual. De tota manera també he de dir que en el procés d'aquesta recerca han succeït algunes trobades que podrien posar en entredit la noció de casualitat. A la tardor del 2003, havia demanat una llicència a la feina per poder-me dedicar a la recerca de l'arxiu de Sants, perquè segons les dades era el lloc on havia començat la primera cantina dels quàquers i volia aprofundir una mica més en aquest lloc. Per tant em trobava a l'Arxiu del districte de Sants-Hostafranc buscant documentació i, a mig matí, va entrar un senyor a l'Arxiu i se'm va adreçar amb una frase senzilla: *“–Està investigant?”*. Vaig respondre que estudiava l'ajuda d'un grup d'anglesos que van oferir ajuda a la infància durant la Guerra Civil. Aquest senyor va respondre immediatament, sobtat: *“Els quàquers!”*, la seva resposta fou tan contundent que em va sorprendre. Es va repenjar una mica a la paret i em va dir: *“–A mi em van salvar la vida! Jo vaig estar en una colònia a Vic; sempre he pensat que potser algú ho hauria d'estudiar, després que s'han estudiat tantes coses de la guerra.”* La meua resposta era clara: *“–Jo estava estudiant els quàquers, redactava una tesi doctoral”*. Li vaig demanar si em volia oferir el seu testimoni. Ens vàrem veure unes quantes vegades més. Ell era l'Anselm a qui he d'agrair la seva bona disponibilitat i la bona memòria; els seus pensaments clars i l'esforç que li va representar parlar de la seva infantesa perquè en el fons de la seva veu hi havia una profunda tristesa. Més endavant, em va ajudar en la recerca de premsa. Però, sobretot, li agrairé sempre aquella proximitat personal que ofereix la conjunció de la voluntat i l'esforç. Sento que l'Anselm em va oferir una empenta sincera en l'elaboració de la recerca, perquè tot això és real !

i els altres madrilenys; hi havia un noi català, Lluís; i el meu germà recorda un noi que es deia Fontseca.

“Els directors de la colònia eren un matrimoni barceloní que es deien Joan Gaspar i Paquita Mas; tots dos eren mestres del Grup Escolar Lluís Vives, de Sants, que pertanyia al Patronat Escolar de l'Ajuntament de Barcelona i, la seva filla Montserrat, que devia tenir entre vint i vint-i-cinc anys, els acompanyava. El Sr. Gaspar era un senyor coix que portava un calçat adaptat; vivien a la Gran Via de les Corts Catalanes de Barcelona.

“A la colònia parlàvem en castellà; almenys recordo que les cançons que cantàvem eren en castellà. Un grup compacte venia de Madrid i dominava tant per la llengua com pel tarannà i la manera de fer. Algunes de les cançons eren melodies conegudes dels boy-scouts espanyols i canviaven la lletra, adaptada amb paraules que responien al moment revolucionari.

“La colònia Soler-Botei estava sota la protecció dels quàquers que hi subministraven els aliments i altres articles que necessitàvem. En aquell moment jo no ho sabia, però aquella estada a Vic va ser tan important per a mi que després he anat buscant fins a trobar qui eren aquells "anglesos" que ens venien a visitar. També recordo que una vegada van pujar uns milicians a ensenyar-nos algunes cançons revolucionàries, i recordo que, una vegada tallant llenya amb una destal, un nen es va tallar un dit.

“Des del pedrís que tancava el lloc davant de la casa on passàvem bona part de l'esbarjo que domina bona part de la ciutat de Vic, tinc el record de veure els avions i la caiguda de bombes sobre la ciutat i que vam ser castigats per haver sortit del bosc on ens feien amagar, i anar fins al pedrís per veure el vol dels avions i el bombardeig. Després ho he consultat, i havia de ser a finals de gener posteriorment al dos de gener del 1939, perquè hi ha una carta que escric a una tieta meva, datada en aquest dia i encara estàvem a la colònia i no se'n parla. Anys després ella em va donar la carta perquè jo la tingués, sabia el que representava per a mi l'estada a Soler-Botei”.

El text d'aquest document que segueix, també de l'Anselm, vist amb ulls d'infant, ens parla de la vida quotidiana, de la presència dels "anglesos". De l'àpat de Nadal, de les joguines...: *“Estimada tieta Pilar he tingut molta alegria en*

rebre la carta de vostè. Moltes gràcies pels segells que m'ha enviat. Ja en tinc 555. Ja vàrem fer la festa i ens varen donar un dinar extraordinari. Aquí dalt fa molt fred: els Pirineus estan nevats i el Montseny, la punta. El dissabte passat vàrem anar a Vic: un noi que es diu Inglada i jo a buscar aigua oxigenada i una destral que uns dies abans uns altres nois varen portar, perquè l'arreglessin. Vàrem pujar amb el carro d'un pagès veí.

“Nosaltres també vàrem celebrar el Nadal; ens donaren per dinar escudella barrejada, de segon plat verdura amb nap, de tercer, carn de xai i de postres dues prunes seques, un tros de torró d'ametlla que va fer Donya Paquita i una galeta de vainilla que la vigília de Nadal varen portar els anglesos.

“Junt amb les galetes varen portat blocs d'escriure carta, llapis, regles, claus, cartolines, paper secant i una pilota de reglament. Doni molts petons als avis i al Paquito i una abraçada del seu nebot”.

Dia 2-1-39

Anselm

L'Anselm va comentar que el Paquito era un cosí. Quan parla dels “anglesos”, es refereix als quàquers que recolzaven la colònia i vetllaven per la bona marxa i el funcionament de la instal·lació; també sembla que es van fer càrrec de portar alguns presents, tant per a l'ús com per al joc dels infants.

I continua la seva explicació amb aquestes paraules: *“Ens havien preparat pel cas de produir-se una evacuació: havíem d'agafar la manta del llit i ens l'havíem de plegar i posar-nos-la en bandolera; al peu de cada llit hi havia preparat un cordill per poder-la lligar. Dormíem en llits metàl·lics, no lliteres; a la meua habitació n'hi havia sis o vuit i unes calaixeres on cadascú hi tenia un calaix i on cada nen hi tenia la roba, llibres i objectes personals. Jo recordo que hi tenia una col·lecció de soldats de cartolina i una col·lecció de segells. En el moment de l'evacuació, tot va quedar allà; vàrem marxar amb la roba posada, ens van fer posar dues o tres peces de roba a cadascun: dos pantalons, dues camines, dos jerseis. Jo recordo que vaig ajudar el meu germà a lligar-se la manta amb el cordill que tenia preparat als peus del seu llit. Era molt important portar la flassada ben lligada perquè no caigués.*

“Anys més tard, el 1947 o 1948, anant d'excursió de Manlleu a la Teuleria,

vaig passar per una carretera que em va recordar molt vivament quan ens van evacuar en autocar de Soler-Botei cap a França i, allà, van aturar l'autocar i s'hi va estar unes hores; ens van donar un xusco de pa i botifarra. Vaig recordar perfectament haver estat en aquesta carretera. Era entrada de fosc. Com que he anat molt d'excursió, he refet el recorregut sobre el mapa i he comprovat l'itinerari de l'autocar, les hores... I es pot dir que allà va ser el lloc on els cotxes aturats van formar una caravana, l'un darrere l'altre, i ens van donar el menjar.

“Quan ens van evacuar, vàrem fer el viatge des de Soler-Botei; vàrem anar per Portbou fins a Perpinyà. A Portbou vàrem ensopegar un bombardeig, i tinc el record d'entrar en un refugi, un túnel llarg i estret amb les parets de fang, que estava ple de dones i criatures assegudes al costat de la paret; vàrem entrar per una porta i vàrem anar fins a la sortida, i ja s'havia acabat el bombardeig. Recordo que hi entràrem amb l'autocar i vam passar per un poble, probablement Perpinyà; tota la canalla va fer molts alegrois i crits quan vàrem veure els carrers amb els aparadors il·luminats i plens de coses i des del cotxe fèiem: –Mira, mira..”. La senyoreta Paquita, o potser era la Montserrat, ens deia: –No feu tants escarafalls que vosaltres heu passat molt poca gana”... El Sr. Gaspar no ens va acompanyar.

“En fer aquesta reflexió, recordo una estació de tren, potser era Perpinyà; fèiem unes files, i unes infermeres de la Creu Roja ens donaven una tassa de caldo; era ja de nit. Devíem estar un parell de dies de viatge. Vàrem anar en tren fins a París, travessàrem la ciutat i vàrem anar fins a Arras, una ciutat que està a 50 Km de Bèlgica i, després, ens van portar al “Château d'Ambrines”. Em sona que era d'una associació de caçadors que el va cedir per posar-hi refugiats; era un edifici gran, quadrat, d'aquells “Châteaux” francesos... Hi havia un gran parc. Tot i que ens alimentaven relativament bé, una de les coses que menjàvem era la flor de les acàcies, blanca i dolça; en dèiem “pan i queso”.

“Aleshores devia ser a principis de febrer, hi vàrem estar fins a l'estiu. Era un gran edifici, dormíem en lliteres; estava preparat per acollir refugiats. Recordo que l'encarregat es deia Mr. Lapin. Hi havia altres refugiats, dones grans i senyores amb criatures. I mentre érem allà, el pare de la Maria Teresa i la Nieves va venir i se les va emportar.

“Els pares dels vuit o deu nens catalans, que estàvem a la colònia, ens van començar a buscar perquè no sabien on érem. El nostre pare va estar quatre o cinc mesos sense saber on érem, però ens va poder reclamar mitjançant la Creu Roja. Tornem cap a Espanya en tren; com que els pares no sabien si veníem o no, un pare diferent feia guàrdia cada dia a l'Estació del Nord, a veure els trens per si arribàvem i poder avisar els altres pares. Quan vàrem ser a Barcelona, van sortir publicats a La Vanguardia els noms dels infants que havíem arribat a primers de setembre de 1939.

“De tot això potser falten detalls, però va ser una època... Jo havia quedat orfe de mare als cinc anys, el meu pare es va tornar a casar i vaig quedar orfe, un altre cop, als vuit; és a dir, és una època de la qual el meu pare no en va voler parlar mai i em queden records una mica difuminats.

“A través de la Creu Roja, ens van localitzar, vàrem baixar tots en grup i ens va acompanyar la Montserrat. En travessar París en un cotxe de la policia com un petit autocar, la Montserrat va convèncer el xofer perquè fes una volta per París i poder veure la Torre Eiffel. Jo recordo que pensava: “La senyoreta està intentant convèncer el xofer”. Vàrem veure el tros més alt de la Torre. Vàrem anar en tren fins a Bordeus, i vam anar fins a Hendaia, Fuenterrabía, on hi havia una gran casa dintre del poble que era un lloc de concentració de tots els nens que venien de França. Allà va desaparèixer la Senyoreta Montserrat, i ja no la vam veure més. Vam quedar al càrrec d'unes senyores d'“Auxilio Social”.

“Nosaltres vàrem arribar amb unes condicions bastant precàries i sense equipatge; recordo que hi havia alguns nens que venien amb equipatge i portats en cotxe, perquè havien estat recollits en una casa de família benestant. Recordo que allà ens van ensenyar el Pater noster, a cantar el Cara al Sol, i menjar pa negre; hi vàrem estar un temps llarg. Sembla ser que quan hi havia prou nens, s'omplien vagons de tren i els enviaven cap al seu destí d'origen. Els catalans, cap a Barcelona.

“En passar per Saragossa, ens van donar a tots una medalla de “la Pilarica”. En el vagó de tren on anàvem, recordo que em vaig barallar amb un nen, sembla ser que per una cantimplora. Com a càstig, ens van prendre la medalla, i a nosaltres no ens va saber greu perquè no ho trobàvem important.

“Quan vam arribar a Barcelona, amb l'Inglada ja havíem fet plans per quins carrers hauríem de passar per poder tornar a casa. Quan vàrem arribar a l'Estació del Nord, ens van portar amb un tramvia de via estreta i anava molt ple, i ens van portar a Wad Ras on hi havia un centre d'infància. Algun pare havia estat al cas, i es van avisar uns als altres⁹⁹ i el meu pare ens van venir a buscar; va acreditar que era el nostre pare i ens va recollir el mateix dia. Vàrem anar a casa de la tia Carmeta i ens va pelar al zero; recordo les exclamacions de la meva tia dient: “Mai no havia vist uns polls tan grossos!”

“El juny de 1996, vaig escriure tots aquests records, en vàrem parlar amb el meu germà, i el mes de juliol de 1996 vàrem anar a Soler-Botei. Tot i ser soci de la Unió Excursionista de Catalunya (UEC) no hi havia tornat, des de 1939 a 1996, tot i que no em costava res d'anar-hi; hi havia passat moltes vegades, per davant, anant amb el tren”.

“Hi vàrem anar amb el meu germà i les nostres mullers. Soler-Botei és una casa pairal molt gran i maca i la vaig trobar igual; al costat de la casa hi ha una masia, vàrem anar a demanar per poder entrar. Com que estava tancada, vàrem estar al jardí. Vaig recordar el pedrís; el vaig trobar molt més baix del que recordava. Vaig recordar el bosc on anàvem durant el bombardeig, i vàrem fer aquestes fotos. Després he buscat de qui era aquesta casa, i l'he trobada documentada a la Geografia Comarcal de Catalunya. A la casa de Soler-Botei s'hi puja des del municipi de Santa Eulàlia de Riuprimer; està al costat de l'antic municipi de Sentfores conegut com la Guixa, agregat a Vic, a la comarca d'Osona.

“També vaig buscar què se n'havia fet dels mestres que ens van acompanyar a la colònia, i vaig saber que el matrimoni Gaspar, en acabar la guerra, va

⁹⁹ “Demanda de destitución a favor de unos escolares” a LA VANGUARDIA ESPAÑOLA, 19 de febrero de 1939 (pàg. 5). A través de l'alcalde de Barcelona es demana poder localitzar uns infants que es trobaven en colònies infantils, en el moment de l'entrada dels nacionals, aquest infants es van desplaçar i foren evacuats a França. Les seves famílies, en aquests moments, estaven sense saber-ne res. En aquest article no es publiquen pas els noms dels infants, per tant podia ser la demanda de l'Anselm i l'Àngel o potser no. Exposo aquest article com a paradigma de com anaven funcionant les operacions de retorn a la postguerra; n'hi va haver de moltes formes. La publicació a la premsa en els termes exposats, n'era una.

ser depurat i castigat pel nou règim; fou desplaçat a viure a un poble de León on van estar molts anys; la seva filla Montserrat hi va fixar la seva residència. Aquest fet l'he investigat després.

“Quan penso com és que nosaltres vàrem anar a aquesta colònia si gairebé tots eren nens i nenes refugiats, crec que la resposta es troba en el tràngol familiar que passàvem i tot seguit descriu els fets que devien fer prendre la decisió d'anar a la colònia. L'1 de febrer de 1938, es va morir la meua mare; el meu pare era ferroviari i estava mobilitzat. Nosaltres vivíem al costat del Grup Escolar Lluís Vives, al carrer Carreres Candi, i hi anàvem a l'escola. Als mestres, els van fer directores de la colònia. Així, doncs, el mes de febrer de 1938, quan el meu germà i jo ens vam quedar orfes, la directora de l'escola, Donya Dolors Batlle que tenia relació amb el pare i coneixia la situació de la família, va fer algun pas perquè el meu germà i jo anéssim a la colònia. El meu germà era dos anys més petit que jo. Va ser un hivern molt fred.

“Tant el meu germà com jo érem "nois de pis" de Barcelona, però feia molts mesos que estàvem fora de casa i havíem après a espavilar-nos i defensar-nos. Vam estar fora gairebé dos anys, anant i venint, amb bombardejos, sense el pare i orfes de mare. A la colònia on coincidírem amb els nens de la "Inclusa" de Madrid, que havien viscut sense família o amb els refugiats que venien del front; ens havíem desarrelat de casa i fèiem vida col·lectiva, sense la intimitat de la família; vam viure la pèrdua de la llar, sense veure la família, passar fred, gana i, després, cap a França... Si en tornar ens castigaven sense tenir una medalla, era ben bé igual.

“Quan m'he fet gran, sempre he pensat que jo sóc d'una determinada manera i tinc el meu caràcter; però en aquesta època, que és quan es comença a descobrir el món, estava sol amb el germà. Això fa que durant la resta de la teua vida vegis les coses d'una manera determinada.

“Una obsessió de la meua vida ha estat saber què va passar amb els nens que es van quedar allà dalt, a Arras; perquè, és clar, aquells nens eren orfes de guerra i el setembre de 1939 va començar la II Guerra Mundial. Nosaltres ens vàrem fer amics, ens barallàvem, però érem amics”.

Després de llegir el testimoni d'aquests dos germans, l'Anselm ho recorda

tot per ser el més gran, resulta tan colpidor que no pot deixar ningú indiferent. Després d'escoltar-lo i encara quan el llegeixo i rellegeixo per a les correccions, tinc la sensació de fred davant d'una vivència tan crua de la realitat.

TERCERA PART

V. DADES DE L'AJUDA HUMANITÀRIA A CATALUNYA

1. Presentació

En aquest apartat es concentren totes les dades trobades a la documentació¹⁰⁰ i elaborades de manera que s'exposa la geografia de l'ajuda dels quàquers. Cal dir que els noms d'alguns municipis es troben amb la nomenclatura usada en temps de guerra, per a localitzar-les geogràficament i catalogar els municipis en comarques i regions o vegueries, he consultat la *Divisió territorial Estudis i projectes*. Nomenclàtor de municipis, 2 volums: Text i Mapes. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1933. Com que a petició d'alguns ajuntaments, durant la Guerra Civil, els noms d'alguns municipis s'havien canviat. Per poder conèixer ambdues denominacions dels noms modificats, segons disposicions publicades al diari Oficial des de l'1 de gener de 1937 fins al 30 de juny de 1937, i consten a *La divisió territorial de Catalunya*. Generalitat de

¹⁰⁰ Aquest tres documents no són les úniques fonts consultades per a localitzar la geografia de l'ajuda consultades però resulten fonamentals. L'autoria pertany al Friends Service Council. *Catalonian relief Work of the Friends Service Council*. (Serveis que realitza a Catalunya el Servei Internacional dels Amics). Són dos informes que es van elaborar a la seu central dels quàquers: Llar Lluís Vives. El primer informe porta la data de Barcelona, del mes de setembre de 1938. El segon, amb data del 10 de gener de 1939 són dos documents amb el mateix títol, tenen un caràcter administratiu, contenen dades sense relat; vénen a ser com inventaris. El darrer informe: *Quaker Service in Spain 1936-1940*, es va elaborar l'any 1941, amb data posterior a l'ajuda a Catalunya, un cop els quàquers ja havien deixat l'Estat Espanyol. Ed. Friends House of London. Arxiu quàquer de Catalunya.

Catalunya. Conselleria d'Economia Barcelona, octubre de 1937. Ambdós volums han estat indispensables durant el procés de situació geogràfica de l'ajuda dels quàquers a Catalunya.

Un cop recollides les dades i agrupades per comarques i vegueries he elaborat diversos mapes. Primer la distribució comarcal de 1932 amb les vegueries i de comarques de Catalunya; amb aquest mapa de base he elaborat tres mapes diferents amb el infants atesos pels quàquers. El primer és el mapa per vegueries amb el nombre d'infants atesos de manera global; després, s'assenyalen les comarques, segons el nombre d'infants atesos, es percep la delimitació geogràfica i alhora la intensitat de l'ajuda que es polaritza, sobretot, a l'àrea del Barcelonès.

El darrer mapa planteja la situació de la Regió I per deixar més clar l'impacte de l'ajuda que coincideix amb l'entrada i instal·lació de refugiats i també perquè la Regió I es tractava d'una zona industrial i el proveïment local d'aliments era precari per a tothom.

No he pogut localitzar cap dada sobre l'ajuda a la Regió V, de manera que, de moment, no en puc informar. Les zones més ateses corresponen bàsicament a dues realitats. Primer perquè o bé als punts d'entrada de refugiats per ferrocarril des del Sud d'Espanya a Barcelona i la seva conurbació que, a més, coincidia amb què eren municipis grans, de zones industrials, amb poc accés al camp i escassetat d'avituallament.

Segon perquè a la zona nord de Catalunya arribaven refugiats per França de població procedent de zones ocupades.

Cal dir que des de la caiguda de Lleida el 3 d'abril de 1938, també van entrar per ponent. La població s'anava repartint per Catalunya a través de la feina dels Comitès Locals d'Ajuda als Refugiats i el funcionament d'aquests organismes que detectaven el problema, es posava en contacte amb els ajuntaments i aquests sol·licitaven l'ajuda als quàquers que iniciaven el protocol, com ja s'ha explicat abans. Així es va anar creant un teixit solidari molt eficaç.

2. Mapes de Catalunya per vegueries i comarques de l'atenció a la infància oferta pels quàquers

Mapes elaborats per l'autora a partir de les dades consultades durant la investigació.



VEGUERIES I COMARQUES DE CATALUNYA

MAPA DE VEGUERIES I COMARQUES DE CATALUNYA.

Infants atesos per la Societat Religiosa dels Amics entre 1936-39, quantificat per regions o vegueries.



MAPA DE VEGUERIES I COMARQUES DE CATALUNYA.

Infants atesos per la Societat Religiosa dels Amics entre 1936-39, quantificat per comarques.

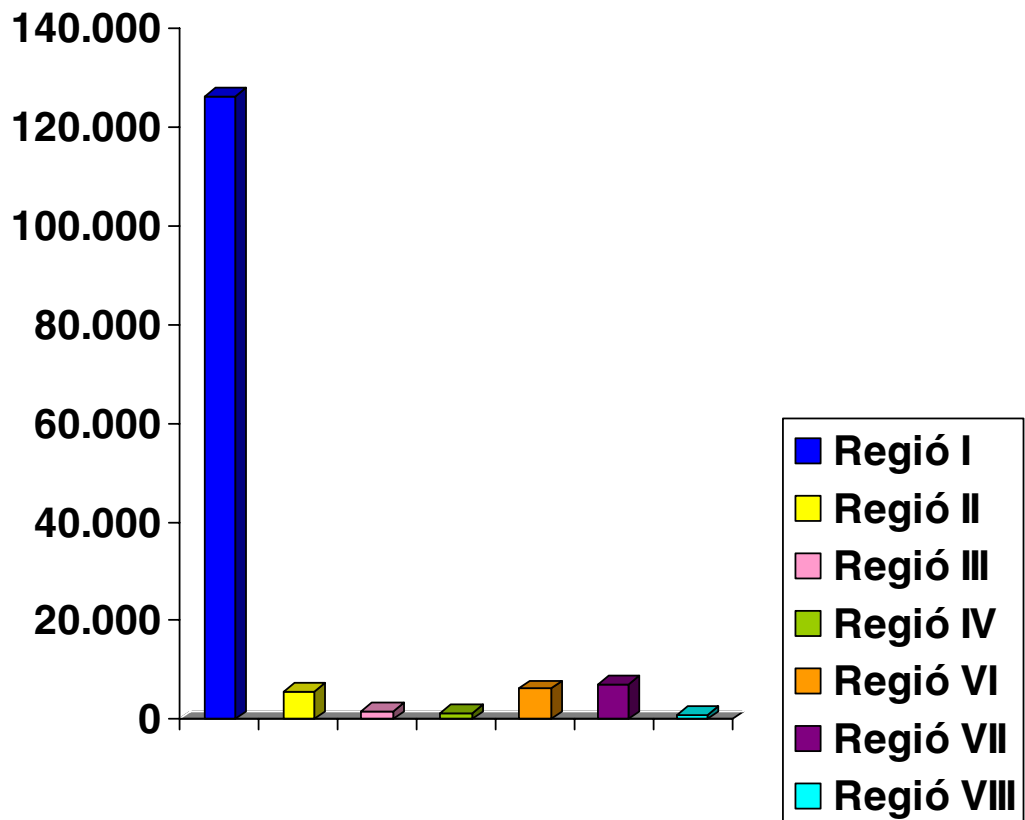


MAPA DE VEGUERIES I COMARQUES DE CATALUNYA.

Infants atesos per la Societat Religiosa dels Amics entre 1936-39, quantificat per comarques dintre de la Regió I..



Nombre d'infants atesos



3. Dades presentades per municipis, comarques i vegueries

Dades elaborades per l'autora a partir de les dades consultades durant la investigació.

3.1 REGIÓ I. Barcelonès. Baix Llobregat. Maresme. Vallès Occidental. Vallès Oriental.

BARCELONÈS

	Barcelona	Badalona	* 1. Gramenet del Besòs	Esplugues de Llobregat	* 2. El Pla de Besòs	Total
Cantines infantils de refugiats	5.305	548	250			6.103
Cantines infantils població civil local		1.000	300			1.300
Colònies infantils	157					157
Distribució a les escoles	88.666	6.333	1.000	3.420	1.167	100.586
Total	94.128	7.881	1.550	3.420	1.167	108.146

¹ **Cantines de Barcelona:** Pàtria 1.250, Sants 700, Sant Andreu 952, Poble Nou 569, Club Mirval (Puericultura) 357, Escola Politècnica 35, Bruc 450, Les Corts 313, Sarrià 365 Prat Vermell 38, Cafè Condal 109, Hotel Colón 80, Guarderia Districte Vè 87. En total van ser **5.305 infants**.

* 1. Santa Coloma de Gramenet

* 2. Sant Adrià del Besòs

A la ciutat de Barcelona, els quàquers col·laboraren en dues colònies; una, a Pedralbes, es deia Els Xipresos, on s'acolliren 100 infants amb la cooperació d'Assistència Infantil. I l'altra a la Residència d'Estudiants, on s'acolliren 57 infants amb la cooperació d'Ajuda Infantil.

BAIX LLOBREGAT

	Cornellà	Esparreguera	Gavà	Martorell	Hospitalet del Llobregat	*1. Molins de Llobregat	Prats de Llobregat	*2. Vilaboí	Total
Cantines infantils de refugiats	250	105	232	179		192	577	508	2.043
Cantines infantils població civil local	300		300	300			500	300	1.700
Colònies infantils									
Distribució a les escoles					5.172				5.172
Total	550	105	532	479	5.172	192	1.077	808	8.915

*1 Molins de Rei

*2 Sant Boi de Llobregat

MARESME

	Alella	Arenys de Mar	Caldetes	Cal·lella	Canet	Malgrat	* I. Llavanes	Masnou	Mataró
Cantines infantils de refugiats	100	262	250	320	100	239		250	515
Cantines infantils població civil local									500
Colònies Infantils		301					150		117
Distribució a les escoles									
Total	100	563	250	320	100	239	150	250	1.132

	Montgat	Pineda	*2. Premià	Sant Pol	Tordera	*3. Vilassar de Dalt	Total
Cantines infantils de refugiats	136	294		405	306	200	3.377
Cantines infantils població civil local							500
Colònies infantils			150				718
Distribució A les escoles							
Total	136	294	150	405	306	200	4.595

* 1 Sant Andreu de Llavaneres

* 2 Premià de Dalt

* 3 Sant Genís de Vilassar

Els noms de les colònies instal·lades i el nombre d'infants atesos a Arenys de Mar eren: Bilbao, 109. Donostia, 116. Iruña, 63 i Euskadi, 13. El nom de la colònia de Premià era Les Palmeres. En ambdós municipis hi va col·laborar Ajuda Infantil.

Les dades de 1938 informen de quatre municipis amb un total de 1.214 infants atesos a les cantines de refugiats. El mes de gener de 1939, s'havien adherit al pla d'ajuda fins a 13 municipis de la comarca.

La colònia de Sabadell va comptar amb la col·laboració d'Ajuda Infantil. Els noms i nombre d'infants atesos de les tres colònies de Rubí eren: Birmingham, 61. René Walton, 26 i St. Helens, 33. Comptaren amb la col·laboració d'Assistència Infantil

VALLÈS OCCIDENTAL

	Montcada i Reixac	Rubí	Sabadell	Terrassa	Total
Cantines infantils de refugiats	122	305	554	765	1.746
Cantines infantils població civil local	500		300	500	1.300
Colònies infantils		120	40		160
Distribució a les escoles					
Total	622	425	894	1.265	3.206

VALLÈS ORIENTAL

	* 1. Alba del Vallès	Ametlla del Vallès	Canovelles	Granollers	La Garriga	Mollet	* 2. Palautordera	* 3. Baix Montseny	Total
Cantines infantils de refugiats	88		70	465		169		260	1.052
Cantines infantils població civil local				300					300
Colònies infantils		90			17		50		157
Distribució a les escoles									
Total	88	90	70	765	17	169	50	260	1.509

* 1 Sant Fost de Campsentelles

* 2 Santa Maria de Palautordera

* 3 Sant Celoni

Les dades de 1938, informen d'un total de 2 municipis i 552 infants atesos a les cantines de refugiats. Les dades de 1939, són 5 municipis i 1.052 infants refugiats atesos. Les colònies de l'Ametlla del Vallès i de la Garriga van comptar amb la col·laboració d'Ajuda Infantil. La colònia instal·lada a Palautordera portava el nom de Mireia, i va comptar amb la col·laboració d'Assistència Infantil.

3.2 REGIÓ II. Alt Empordà i Baix Empordà. Gironès i La Garrotxa. La Selva.

ALT EMPORDÀ

	L'Escola	Torroella de Montgrí	Total
Cantines infantils de refugiats	152	94	246
Cantines infantils població civil local			
Colònies infantils		135	135
Distribució a les escoles			
Total	152	229	381

BAIX EMPORDÀ

	*1. Guíxols	La Bisbal	Palafrugell	Palafrugell-Llafranc	Palamós	Total
Cantines infantils de refugiats	137	171	107	146	61	622
Cantines infantils població civil local			200		200	400
Colònies Infantils		100		50		199
Distribució a les escoles						
Total	137	271	307	196	261	1.339

* 1 Sant Feliu de Guíxols

A la colònia instal·lada a la Bisbal hi va col·laborar l'ajuntament.

GIRONÈS

	Banyoles	Girona	Llagostera	Salt	Total
Cantines infantils de refugiats	143	458	216	123	940
Cantines infantils població civil local				200	200
Colònies Infantils	72	127			179
Distribució a les escoles					
Total	215	585	216	323	1.319

La colònia instal·lada a Banyoles va comptar amb la col·laboració d'Ajuda Infantil i la de Girona amb l'ajut de Pro-Infància.

LA GARROTXA

	Besalú	* 1. Hostoles	* 2. Les Planes	Olot	Total
Cantines infantils de refugiats	45	72	95	589	801
Cantines infantils població civil local				500	500
Colònies infantils	70			70	140
Distribució de pa a les escoles			64		64
Total	115	72	159	1.159	1.505

*1 Sant Feliu de Pallarols

*2 Les Planes d'Hostoles

Les colònies instal·lades a Besalú, Olot i Les Planes van comptar amb la col·laboració d'Ajuda Infantil.

LA SELVA

	Amer	Anglès	Caldes de Malavella	Cassà de la Selva	La Cellera	*1. Font de Sacalm	Tossa	Total
Cantines infantils de refugiats	227	76	73	305	50			731
Cantines infantils població civil local								
Colònies infantils			120			80	81	281
Distribució a les escoles								
Total	227	76	193	305	50	80	81	1.012

*1 Sant Hilari de Sacalm

Les dades de 1938 registren 4 municipis amb un total de 401 infants atesos. A les dades de 1939, s'hi ha afegit el municipi de Cassà amb un nombre tan elevat de refugiats que gairebé dobla la quantitat d'infants atesos.

La colònia d'infants refugiats Birmingham de Caldes va comptar amb la col·laboració d'Ajuda Infantil

3.3 REGIÓ III. Alt Penedès i Garraf. Tarragonès.

ALT PENEDEÈS

	Gelida	Total
Cantines infantils de refugiats	200	200
Cantines infantils població civil local		
Colònies infantils		
Distribució a les escoles		
Total		200

GARRAF

	Vilanova i la Geltrú	Total
Cantines infantils de refugiats	495	
Cantines infantils població civil local	500	
Colònies infantils		
Distribució a les escoles		
Total	995	995

TARRAGONÈS

	Tarragona	Tarragona – La Sabinosa	Total
Cantines infantils de refugiats	307	71	378
Cantines infantils població civil local			
Colònies infantils			
Distribució a les escoles			
Total			378

A l'informe de 1938, no s'hi troba cap dada d'ajut a la regió III. En canvi, a les dades de 1939 es troba ampliat l'ajut a les cantines d'infants refugiats en els municipis de les comarques descrites.

3.4 REGIÓ IV. Baix Camp. Conca de Barberà.

BAIX CAMP

	Castellvell del Camp	Reus	Riudoms	Selva del Camp	Total
Cantines infantils de refugiats	168	207	110	67	552
Cantines infantils població civil local	123				123
Colònies Infantils	90				90
Distribució a les escoles					
Total	381	207	110	67	765

L'ajut a la població civil de Castellvell va rebre la col·laboració d'Assistència Infantil, i les colònies van gaudir de la col·laboració d'Ajut Infantil.

CONCA DE BARBERÀ

	Barberà de la Conca	Montblanc	*1. Segarra del Gaia	Total
Cantines infantils de refugiats	93	170	205	468
Cantines infantils població civil local				
Colònies infantils				
Distribució a les escoles				
Total				468

*1 Santa Coloma de Queralt

3.5 REGIÓ VI: Osona. Ripollès

OSONA

	*1. Bellserrat	Centelles	Calldetenes	Esquirol	Manlleu	Roda de Ter	*2. Llo- riana del Ter
Cantines infantils de refugiats		201	172	183	449	220	99
Cantines infantils població civil local					300		300
Colònies infantils	80	200			200	50	530
Distribució a les escoles							
Total	80	401	172	183	949	270	929

OSONA

	Tona	Torelló	Vic	*3. Vilatorça	*4. Voltregà	Total
Cantines infantils de refugiats	252	237	910	81		2.804
Cantines infantils població civil local			300			900
Colònies infantils			160		184	1.404
Distribució a les escoles						
Total	252	237	1.370	81	184	5.108

*1 Sant Pere de Torelló.

*2 Sant Vicenç de Torelló.

*3 Sant Julià de Vilatorça.

*4 Sant Hipòlit de Voltregà.

A Vic s'hi van instal·lar dues colònies; a Soler-Botei, amb 90 infants, van comptar amb la col·laboració d'Ajuda Infantil. I una altra, amb 70 infants, amb l'ajut de Pro-Infància.

Les de Manlleu, Roda, Calldetenes i Voltregà van tenir la col·laboració d'Ajuda Infantil.

RIPOLLÈS

	CampdevànoI	*1 Puig-alt de Ter	Ribes de Freser	Ripoll	Ripoll-Escola bressol	Total
Cantines infantils de refugiats	100	21	156	364	62	703
Cantines infantils població civil local						
Colònies infantils	135	150	107			392
Distribució a les escoles						
Total	235	171	263	364	62	1.095

*1 Sant Joan de les Abadesses.

Les colònies que es van instal·lar a la comarca van comptar amb la col·laboració d'Ajuda Infantil.

3.6 REGIÓ VII. Anoia. Bages. Berguedà. Solsonès

ANOIA

	Capellades	Calaf	Igualada	Igualada - Puericultura	*1. Prats d'Anoia	*2. Sadurní d'Anoia	Total
Cantines infantils de refugiats	97	341	520	101	180	300	1.539
Cantines infantils població civil local			300				300
Colònies infantils				68			68
Distribució a les escoles							
Total	97	341	820	169	180	300	1.907

*1 Els Prats de Rei

*2 Sant Sadurní d'Anoia

Les dades de 1938 comptabilitzen 2 municipis i un total d'infants refugiats de 500. L'any 1939 han augmentat 5 municipis més i un total d'infants atesos de 1539 a les cantines. La colònia d'Igualada va comptar amb la col·laboració d' Ajuda Infantil.

BAGES

	Artés	Callús	Cardona	Castellet	La Puda	Manresa	Manresa Escola Bressol – Selves
Cantines infantils de refugiats	137	145	189	574	338	314	91
Cantines infantils població civil local	122					500	
Colònies infantils						102	
Distribució a les escoles							
Total	259	145	189	574	338	916	91

BAGES

	*1. Monistrol de Bages	Sallent	Súria	Vilafuns	*2. Vilatorrada de Cardener	El Pont de Vilomara	Total
Cantines infantils de refugiats	175	128	300	216	174	87	2.868
Cantines infantils població civil local							622
Colònies infantils							102
Distribució a les escoles							
Total	175	128	300	216	174	87	3.592

*1 Monistrol de Calders

*2 Sant Joan de Vilatorrada

La colònia d'infants refugiats de Manresa es deia La Noguera; va comptar amb l'ajut de Pro-Infància. El municipi d'Artés va rebre ajuda per a la població civil a les escoles des d'Assistència Infantil.

BERGUEDÀ

	Berga	Borredà	Gironella	Puigreig	Total
Cantines infantils de refugiats	261	82	314	160	817
Cantines infantils població civil local					
Colònies infantils					
Distribució a les escoles					
Total					817

SOLSONÈS

	Solsona	Solsona - Maternitat	Total
Cantines infantils de refugiats	572	250	822
Cantines infantils població civil local			
Colònies infantils			
Distribució a les escoles			
Total			822

3.7 REGIÓ VIII. Segarra. Urgell

SEGARRA

	Cervera	Guissona	Total
Cantines infantils de refugiats	400	165	565
Cantines infantils població civil local			
Colònies infantils			
Distribució a les escoles			
Total			565

En els informes emesos pels quàquers i consultats per a la confecció d'aquestes taules, no consta cap dada sobre l'ajuda a la Regió V.

URGELL

	Agramunt	Total
Cantines infantils de refugiats	228	228
Cantines infantils població civil local		
Colònies infantils		
Distribució a les escoles		
Total		228

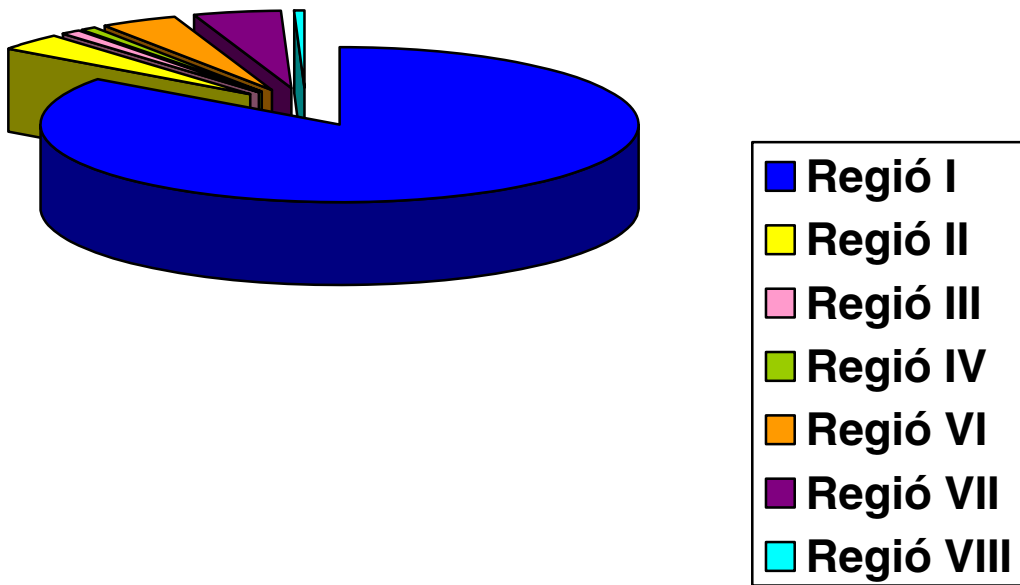
4. Resum global per comarques, persones ateses i percentatges

COMARCA	PERSONES ATESES	PERCENTATGE
REGIÓ I		
Barcelonès	108.146	
Baix Llobregat	8.915	
Maresme	4.595	
Vallès Occidental	3.206	
Vallès Oriental	1.509	
TOTAL	126.371	84,89
REGIÓ II		
Alt Empordà	381	
Baix Empordà	1.339	
Gironès	1.319	
La Garrotxa	1.505	
La Selva	1.012	
TOTAL	5.556	3,73

REGIÓ III		
Alt Penedès	200	
Garraf	995	
Tarragonès	378	
TOTAL	1.573	1,06
REGIÓ IV		
Baix Camp	765	
La Conca de Barberà	468	
TOTAL	1.233	0,83
REGIÓ VI		
Osona	5.108	
Ripollès	1.095	
TOTAL	6.203	4,17

REGIÓ VIII		
Anoia		
Bages	1.907	
Bages	3.592	
Berguedà	817	
Solsonès	822	
TOTAL	7.138	4,79
REGIÓ VIII		
Segarra	565	
Urgell	228	
TOTAL	793	0,53
TOTAL INFANTS ATESOS	148.867	100

Percentatge d'infants atesos



TERCERA PART

VI. LA COMISSIÓ INTERNACIONAL D'AJUDA ALS INFANTS REFUGIATS A L'ESTAT ESPANYOL

1. Procés de creació de la Comissió Internacional

La Guerra Civil a l'Estat Espanyol va produir un moviment d'ajuda internacional important de diversos moviments pacifistes d'alguns països d'Europa i Amèrica. A partir de les seves iniciatives es va anar actuant durant els primers temps de guerra i es van produir ajudes importants, però no suficients per sostenir tanta necessitat com s'anava creant a mesura que la guerra avançava. Calia establir una coordinació per recollir la iniciativa de les organitzacions de manera que es pogués dirigir l'ajuda en la línia més eficaç i cohesionant els esforços.

En aquest apartat, s'explica la iniciativa dels quàquers que van veure la necessitat de crear una única entitat per canalitzar els esforços i la intervenció. La Comissió Internacional anava unida a la necessitat d'ajuda, pels estralls produïts per la guerra, i als danys infligits a la societat civil per la violència dels grups armats. S'afegien les dificultats d'organització i a la necessitat d'atendre els refugiats i evacuats que fugien de les zones de guerra.

Edith M. Pye¹⁰², dels quàquers, al costat d'altres cooperants¹⁰³, es van ado-

¹⁰² PYE, Edith M. "Report on a visit to Spain" (Dec. 1936 - Jan. 1937). Friends Service Council. London, 1937.

¹⁰³ MONTELLÀ, Assumpta. *La maternitat d'Elna, bressol dels exiliats*. Editorial Ara Llibres, S.L. Barcelona, 2005. "A principis de 1938 els voluntaris suïssos, en estreta col·laboració amb els quàquers, van obrir nous menjadors per a infants a vuit ciutats catalanes, i diàriament repartien de 250 a 300 dinars entre tots els nens menors d'edat." (pàg. 62)

nar que les iniciatives individuals mai podrien fer front, amb èxit, al greu problema d'atendre els refugiats. Es va establir a Ginebra la Comissió Internacional per l'Ajuda de Nens Refugiats a l'Estat espanyol; Edith M. Pye va informar que era necessari sumar esforços per socórrer la infància que patia les conseqüències de la guerra civil a l'Estat Espanyol.

Es funda a Ginebra, a la tardor de 1937, la International Commission for the Assistance of Spanish Child Refugees (Comissió Internacional d'Ajuda als Infants Refugiats Espanyols), presidida pel jutge noruec Michael Hansson. En aquesta Comissió¹⁰⁴ hi van participar l'American Friends Service Committee de Filadelfia i el Friends Service Council de London. Aquesta Comissió era encapçalada per disset membres, sis d'ells eren quàquers. El director executiu era Howard E. Kershner, d'American Friends Service Committee. L'organisme rebia subscripcions i donatius de disset països, i va ajudar la infància amb tenacitat i eficàcia.

Més avançada la guerra, la Comissió Internacional va demanar ajuda a la Societat de les Nacions¹⁰⁵ que va realitzar investigacions sobre les necessitats de la infància refugiada. A l'octubre de 1938, els dos comissionats, Denys Bray i L. Webster, van alertar la població mundial sobre els perills de la fam en la població refugiada a l'Estat espanyol. La proximitat de l'hivern feia imperiosa l'actuació d'ajuda dels governs i també l'acció d'organitzacions no-governamentals, d'acció voluntària.

Per primera vegada a la història, governs de països que no estaven en guer-

¹⁰⁴ DUROUX, Rose (Universitat de Clermont- Ferrand) "La ayuda de Noruega y Suecia" (pàg. 126-143), en el catàleg de l'exposició: *L'exili dels nens*. Museu Marítim de Barcelona, de l'11 de febrer al 28 de març de 2004.

¹⁰⁵ La Societat de les Nacions, fou un organisme internacional creat el 1919. Entrà en vigor l'any 1920, després del tractat de Versalles. La finalitat fou el manteniment de la pau mitjançant la solució pacífica dels conflictes i el desenvolupament de les relacions internacionals. L'any 1934 arribà a comptar amb 59 estats membres.

Tot i els seus objectius, no va poder intercedir en evitar la Guerra Civil espanyola de 1936/39 ni l'escalada imperialista de Hitler, entre d'altres conflictes internacionals. La darrera assemblea fou a l'abril de 1945, i s'acordà la seva dissolució i la transmissió de funcions a l'ONU.

ra van estar d'acord a fer un gest d'humanitat per intentar ajudar, sense considerar el punt de vista polític, la futura generació d'un país on la guerra seguia amb fúria; al juliol de 1938.

La generositat de diversos països vers la població civil evacuada i refugiada de l'Estat espanyol, durant la Guerra Civil, va ser un fet. Pastor Petit¹⁰⁶ documenta vint-i-quatre països que van cooperar i que s'exposen tot seguit:

Europa: Alemanya, Bèlgica, Dinamarca, Finlàndia, França, Gran Bretanya, Holanda, Irlanda, Itàlia, Luxemburg, Noruega, Polònia, Suècia i Suïssa.

Àfrica: Egipte, Unió Sud-Africana.

Amèrica: Brasil, Canadà, Estats Units, Puerto Rico.

Àsia: Iemen, Índia.

Oceania: Austràlia, Nova Zelanda.

Es va decidir que l'activitat del Comitè Internacional no es dedicaria als refugiats que es trobaven a França, perquè ja eren atesos per les autoritats franceses. Aquesta decisió es va mantenir fins a l'any 1940.

Amb tot, cal dir que alguns treballadors quàquers es van traslladar a la frontera amb França per ajudar en el moment en què l'allau de refugiats, que es va desplaçar a final de gener i primers de febrer de 1939, va desbordar qualsevol previsió d'ajuda humanitària.

La resposta dels quàquers, durant la Guerra Civil, va ser ajudar en el mateix lloc on hi havia el problema i subministrar avituallament a les cantines i a les colònies infantils. En aquestes circumstàncies, els grups de refugiats es van animar, i van cooperar en organitzar escoles, grups de costura, societats dramàtiques, teatrals i altres activitats culturals.

Uns altres objectius que pretenien els quàquers eren aproximar els dos bàndols enfrontats, atenuar la violència i arribar a una aproximació en les seves posicions; però l'antagonisme dels grups involucrats va fer impossible la mediació entre els dos bàndols enfrontats dintre de l'Estat.

¹⁰⁶ PASTOR PETIT, Domènec. *Hollywood respon a la Guerra Civil*. Cap. VII: "Els Quàquers" (pàgs. 179-194). Ed. Índex. SL. Barcelona, 1997 (pàg. 183).

La relació internacional que van mantenir els quàquers amb altres grups d'ajuda fou complexa, en aquest apartat s'ha fet una descripció dels fets fonamentals però aquest aspecte, per la seva amplitud, es mereix per si sol un estudi amb profunditat.

CONCLUSIONS

Encara que sobre la Guerra Civil s'ha escrit i molt queden temes per investigar i aprofundir. Una d'aquestes llacunes temàtiques és la de l'ajuda a la població infantil local i refugiada per part de la Societat Religiosa dels Amics, coneguts internacionalment amb el nom de quàquers. En les publicacions que s'han fet fins el moment present sobre l'atenció als refugiats a Catalunya s'esmenta, sempre de passada, l'acció dels quàquers però fins ara no s'ha estudiat en profunditat la seva acció humanitària. Aquest és l'objectiu de la tesi que és una recerca inèdita fins ara.

1 – La motivació personal que m'ha dut a investigar aquesta ajuda humanitària l'he exposat a la presentació. Ho recordo breument: per una part una preocupació pel sofriment humà que emana del patiment de la infància durant la Guerra Civil i que té un clar fonament amb l'experiència i l'educació rebuda en el si de la meva família, amb uns valors sobre la història, l'ètica i el compromís, estructurats des de la vivència més propera de la Guerra Civil i el franquisme.

Una altra motivació és la dedicació a la infància que em precedeix amb més d'una vintena d'anys dedicada a la docència i a l'escola.

La tercera motivació és el desig per descobrir i investigar com va ser l'ajuda dels quàquers, com es va estructurar i elaborar un treball intens que expliqui una acció de pau i de vida enmig de la guerra.

2 – Per investigar sobre l'ajuda humanitària he fet servir documentació escrita existent en arxius i biblioteques de Catalunya. Ha estat fonamental la docu-

mentació que consta en l'Arxiu quàquer de Catalunya. Davant la poca informació documental trobada m'he centrat en recollir el testimoni i els records de persones que van viure de ben a prop aquesta ajuda, en van rebre el seu benefici o bé hi van treballar.

3 – Aquest tipus d'investigació planteja diverses dificultats, una és la de la documentació escrita i una altra és de tipus generacional i biològic perquè el temps és un comptador que no s'atura i cada vegada queden menys testimonis que van viure aquest fets, o que es recordin del que va passar. Per tant, la vivència que s'aporta en aquesta tesi és preuada perquè han fixat en el temps històric uns fets únics, sobretot una vivència irrepetible. El conjunt de persones entrevistades es poden agrupar segons diversos criteris:

a) Persones que van viure la Guerra Civil i alguns són testimonis directes de la primera línia del front: Isidre Serra i Carme Sala, Artur Dorsé, Esperança López; Moisès Broggi, Margarita Urrútia i Josep Perera.

b) Persones que van col·laborar ajudant en l'obra dels quàquers: Antonina Riera, Joaquim Reduà i Lola Sagrera, Francesc Cortès, Ester Inglada i Raquel Casals.

c) Infants beneficiats de l'ajuda: Jordi Sánchez Bosch, Eulàlia Viure, Anselm i Àngel Cartañá, Hilari Raguer i Josep M^a Ainaud de Lasarte. Pel que fa al testimoni de Josep Salvador Colladoque no ha estat una entrevista personal sinó que ell va oferir el seu testimoni a la xarxa d'Internet i s'ha afegit a la tesi.

4 – Els quàquers són una entitat religiosa humanitària, els objectius de la qual, es projecten en oferir ajuda a la població civil en situacions extremes, no tenen una vinculació política directa en les intervencions, és per això que durant la Guerra Civil van oferir l'ajuda a ambdós costats del conflicte armat però són malvistos per l'exèrcit franquista i per aquesta manca de voluntat dels sublevats la població sota el seu domini en rep les conseqüències. Els quàquers ajuden sense afany de proselitisme; és una entitat sense afany de lucre en les activitats que fan. El seu testimoni és silenciós, prudent, no creen grups de poder, ni el desitgen, com tampoc desitgen demostrar la força de la seva ajuda; el que pretenen és pal·liar el sofriment humà. Estan en contra de la guerra i també de qualsevol forma de submissió.

5 – Durant la Guerra Civil, els quàquers es van plantejar tres objectius en el seu treball. El primer era aproximar posicions entre els dos sectors en guerra i atenuar l'enfrontament; aquest primer pas volia aturar la desestructuració social i el desplaçament d'evacuats i refugiats de guerra, però no van reeixir. El segon objectiu era detectar els punts de més sofriment humà de la infància i aportar l'ajuda directa on feia falta; calia alimentar els infants a través de les cantines i de les colònies per evitar desplaçaments que desarrelessin encara més els infants refugiats. Van seguir endavant amb la seva línia de treball. Per aquesta raó es van crear canals d'ajuda, van proporcionar alimentació, roba i sabó a través de les cantines en els centres urbans. A mesura que la guerra avançava, els quàquers i els seus col·laboradors van veure la necessitat de recolzar i organitzar colònies infantils al camp i a la muntanya per tal d'allunyar els infants dels focus insalubres i destruïts, estimular el seu estat de salut, millorar la seva educació i superar l'estat de desnutrició. Els quàquers van contribuir com a col·laboradors directes en la distribució i administració de les cantines. Van acceptar la cooperació de la població local i refugiada. És per això que el seu model d'ajuda resulta tan interessant i eficaç. Van exercir un treball a tres bandes on tothom hi col·laborava i participava. De manera que tots els testimonis amb qui he tingut la sort de parlar n'estan agraïts, tot i que alguns però no els havien pas conegut personalment, en canvi l'ajuda arribava, vol dir que els canals de transmissió estaven ben organitzats, sense traves; la xarxa que van establir els quàquers era coherent, cohesionada, eficaç i oferia qualitat i confiança. És per aquest gresol de treball positiu que es pot concloure que l'organització dels quàquers va ser una estructura d'acollida que va reeixir en la planificació dels seus objectius i la seva posada en pràctica.

6 – El tercer aspecte, va ser coordinar l'ajuda humanitària de procedència estrangera i crear una Comissió Internacional per tal d'unificar criteris de treball, aprofitar millor els recursos i canalitzar de manera òptima l'ajut econòmic i en espècies que arribava de diferents països. Aquesta atenció a la infància conduïda pels quàquers, durant la Guerra Civil, moguda per una motivació humanitària sense precedents es va afegir a l'ajuda que ja es proporcionava des de la Comissió d'Atenció als Refugiats de la Generalitat de Catalunya amb

qui les relacions van ser sempre correctes, com també ho eren amb els Ajuntaments amb qui van tramitar l'ajuda.

7 – Durant la Guerra Civil els quàquers van organitzar una ajuda mixta en què col·laboraven amb les institucions governamentals i la població local i refugiada. Aquesta suma de col·laboracions van facilitar que l'ajuda rebés el suport de les persones necessitades i les institucions recolzaven aportant l'equipament i sovint la infraestructura i, a canvi, els quàquers els aportaven aliments per a la població. Era un tipus d'estructura en què tothom hi participava, no creava grups passius ni conflicte perquè tothom hi posava una part i el bon funcionament quallava amb la suma de les parts que feien el tot. És una forma intel·ligent d'organització perquè no va crear dependència entre les parts implicades.

8 – La geografia de la seva ajuda arriba a totes les regions de Catalunya excepte la VI la IX. A la VIII va arribar fins a l' Urgell i Segarra i la IV a la Conca de Barberà i Baix Camp. A la franja de ponent on hi havia el front no hi van arribar perquè els infants havien fugit i es trobaven refugiats a la zona de llevant de Catalunya; les escoles no hi funcionaven i no s'hi havien obert colònies. Per tant la seva ajuda es va centrar en el nord-est, el centre i la franja litoral fins arribar al Baix Ebre que també en va quedar fora pels mateixos motius, això fan un total de 23 comarques i 119 municipis i un total de 148.867 infants atesos.

9 – L'acció dels quàquers es va modificant durant el període d'ajuda en diverses franges. S'inicia atenent els infants refugiats, després s'ampliarà als infants locals a través de les cantines dels barris de Barcelona, de les poblacions industrialitzades i d'aquelles poblacions que van acollint refugiats on s'atenien els infants lactants i no escolaritzats. Després es fa extensiva a tots els infants escolaritzats a través de la xarxa de les escoles del CENU. Aportaven aliments a les cantines i recolzaven colònies a diverses localitats de Catalunya

10 – A més, van preparar aliments per a adults, en casos de gent gran i malalts també van intentar acollir-los amb uns aliments especials més digeribles. Les cantines també era un lloc de repartir aliments per endur-se'n a les cases: llegums sobretot, i segons com arribava també es repartia sabó. La seva ajuda va seguir un procés cíclic, a mesura que anaven augmentant les

necessitats també intentaven resoldre-les. És per això que si bé la seva ajuda va ser constant no va ser idèntica en tot el període que va durar perquè la guerra va presentar uns conseqüències imprevisibles i ells van anar canalitzant l'ajuda.

11 – Els quàquers van observar des de l'exterior els fets que se succeïren durant la Guerra Civil i van incidir en els punts de més necessitat, subministrant els mitjans indispensables. L'organigrama de funcionament era el següent: La concreció de l'ajuda dels quàquers s'establia des de la seu Friends House d'Anglaterra on es va crear el Comitè Espanyol, els membres del qual es van responsabilitzar de la situació de patiment humà i van gestionar l'ajuda durant la Guerra Civil a l'Estat espanyol. Després s'hi va afegir l'American Friends Committe d'Estats Units. A Barcelona, es va crear el centre Llar Lluís Vives des d'on es tramitaven les ajudes amb els Comitès de Refugiats dels Ajuntaments respectius. Després s'iniciava el protocol de demanda del nombre d'infants a atendre. Un cop informats de les dades es passava a la distribució d'ajuda a les cantines o a les escoles i també més endavant a les colònies. Cal tenir en compte que la campanya de difusió dels quàquers a Anglaterra va ser molt important i es va dur a terme, bàsicament, a través de reunions explicatives. Els quàquers van fer visites a Espanya per captar el seguiment de l'ajuda i poder-ho explicar als donants que es trobaven a Anglaterra. Hi va haver un esforç important de documentar l'ajuda i verificar-la davant dels ulls de la població civil solidària per afavorir la seva confiança. També es van editar uns petits butlletins on es relatava l'ajuda oferta, amb fotografies i algunes petites il·lustracions fetes per infants que vivien en l'ambient de guerra. Les persones que van difondre aquesta campanya pertanyien, sobretot, al Comitè de Birmingham, un centre organitzador de primer ordre presidit per Horace Alexander.

12 – Els quàquers recaptaven donatius i, quan havien obtingut un volum de diners suficient per endegar un projecte, el duïen a terme. No s'iniciava cap acció si no es veia que no es podia acabar amb el temps previst que duraria el donatiu. De tota manera en la mesura que la guerra avançava i amb els fons privats es va veure que no n'hi hauria prou es van fer càrrec de demanar cooperació a quàquers d'altres països. També van coordinar l'ajuda estrangera a

Espanya amb la creació de la Comissió Internacional que va demanar ajuda a la Societat de les Nacions davant l'esgotament de recursos i la necessitat de pal·liar l'atenció a la infància de l'Estat espanyol. La Comissió Internacional per canalitzar l'ajuda de governs d'arreu del món que van fer aportacions directes que gestionava la Comissió amb la supervisió eficaç i constant dels quàquers.

13 – Durant la Guerra Civil a Catalunya van actuar multiplicitat de grups d'ajuda com per exemple Socor Roig, Sindicats i Associacions com he especificat en l'apartat de l'acció de la Comissió Consultiva als Refugiats de la Generalitat de Catalunya; no obstant, l'elaboració de la tesi sobre els quàquers havia de tenir un marc de referència clar i concret per poder aprofundir en la seva gestió, és per això que he obviat parlar d'aquests altres grups que sens dubte foren d'una ajuda inestimable i eficaç; però per explicar-los caldrà una altra investigació. A través de les dates consultades es percep que els quàquers foren capdavanters en l'ajuda humanitària a Catalunya durant la Guerra Civil a través de les seues d'Anglaterra i Estats Units; cal destacar la seva capacitat d'ajuda directa i de coordinació que tenen un valor rellevant.

14 – La investigació sobre l'ajuda dels quàquers en l'atenció a la infància de Catalunya durant la Guerra Civil continuarà en els camps de refugiats francesos. Alguns llibres de memòries i de records en parlen. És el tema per a una futura recerca. M'he centrat en l'ajuda al territori català i durant el temps de la Guerra Civil.

15 – En començar la recerca tenia la intenció d'explicar l'ajuda humanitària dels quàquers. Crear aquest treball volia donar forma escrita a la cooperació internacional d'aquest grup pacifista que va actuar en la nostra geografia, en temps guerra.

Calia estructurar el funcionament dels quàquers i els passos que van donar durant els tres anys de la guerra. Eren accions enfocades al servei i a l'atenció a les persones, com a testimonis de pau.

Els quàquers van iniciar el seu projecte amb l'ajuda incipient a uns infants que arribaven en tren; poc a poc, es van anar fent càrrec dels infants de casa nostra i després fins i tot també de la gent gran. La seva labor era fruit de la necessitat que sorgia pels fets de guerra. Els objectius que els quàquers s'a-

naven marcant van ser un procés viu que depenia de l'estat de guerra, de la situació en què es trobaven els refugiats i la població local i dels recursos que podien anar obtenint. Així és com he anat descobrint el seu treball i, poc a poc, he anat comprenent la profunditat de la recerca. Les dades del qual s'exposen en el decurs de la investigació.

Aquesta informació em porta a parlar de la força que té l'ajuda humanitària. Infants refugiats arribaren per centenars a Catalunya; alguns tots sols, amb un mestre, d'altres amb les mares; sovint anaven acompanyats de gent gran. Globalment, formaren un col·lectiu amb un índex molt alt de sofriment humà, transcendit per una forta inseguretats.

Els quàquers van elaborar una política de gestió equilibrada, intel·ligent, sensata i planificada amb uns objectius realistes, van procurar obtenir una infraestructura competent i una logística sòlida. El seu treball va ser tan cohesionat que va resoldre franges de dolor i d'inseguretats en la infància per sempre. Els quàquers foren un grup que van assistir el sofriment humà amb recursos pragmàtics i eficaços. Van resultar ser una estructura d'acollida generosa i gratificant durant la Guerra Civil.

16 – Com van acompanyar els infants en el sofriment?, els quàquers van generar un nou model d'ajuda, basat en la cooperació, cercant la relació entre població local i ajuda estrangera, difosa a través del teixit civil de caràcter municipal.

El cop d'estat militar i la desestabilització social; la por, la incertesa i la manca de seguretats; les alteracions en el proveïment d'aigua i la carència d'aliments; les irregularitats en la higiene i la salut, l'aparició de malalties i les dificultats per a la seva eradicació es poden comptar com a factors desfavorables que van incidir en la societat, la van commoure i van transformar l'organització política. Es va produir un canvi en els elements més usats de la vida quotidiana que van resultar devastadors per a la població civil. Aquest trasbals va tenir com a conseqüència el progressiu allunyament de la infància dels centres educatius, de les seves famílies i del seu medi social habitual, en el cas dels infants refugiats i evacuats.

Els quàquers van excel·lir en la tasca d'organització i de planificació; de cer-

car recursos humanitaris, d'estructurar els canals d'ajuda per facilitar que l'aviuallament no fos interceptat ni es produïssin abusos ni es perdessin els recursos. Cada vegada més es van anar implicant la societat civil de diversos països, van sorgir com a resposta a la demanda d'ajuda del moment i alguns governs que van cooperar amb ajuda econòmica.

La contribució dels quàquers va començar de manera relativament modesta, però va créixer ràpidament. El progrés de la Guerra Civil i l'augment de persones evacuades i refugiades va fer perillar seriosament l'estabilitat i la capacitat d'absorbir i resoldre els casos d'infants i adults desnodrits i malalts, sobretot a l'arribada de l'hivern. Les crides d'ajuda es van ser més fortes davant la necessitat que es va fer cada vegada més peremptòria.

17 – En tot aquest procés, va destacar també el treball de les dones quàqueres que van ocupar llocs de responsabilitat. Norma Jacob, que estava al capdavant de les colònies infantils al Pirineus, prop de Puigcerdà; Elise Thomsen, que gestionava les cantines de Barcelona; Edith M. Pye que va aportar la seva proposta de crear la comissió d' abast internacional. Eren persones preparades i, sobretot, amb iniciativa, capacitat de treball i de gestió cosa que els va permetre exercir responsabilitats en l'àmbit públic, viatjar a l'estranger, parlar diversos idiomes, redactar informes i textos divulgatius. Van ser dones que es van relacionar de manera personal i professional amb persones d'altres grups i institucions, van atendre la vida familiar i van actuar amb la confiança del grup religiós del qual formaven part: els quàquers.

18 – L'acció dels quàquers vol ser l'expressió d'ajuda humanitària portada a terme sense afany de protagonisme, des de l'anonimat i sense proselitisme, en els ambients on van treballar i, sobretot, sense esperar mai res a canvi.

19 – Fent una valoració moral i material de l'ajuda dels quàquers, es pot parlar de la professionalitat, el rigor i la claredat en el treball i en els conceptes d'ajuda humanitària; de la quantitat de mitjans i la qualitat en la distribució de l'aviuallament. Aquesta trajectòria ha fet que els quàquers hagin estat considerats com un grup que ha excel·lit en la seva tasca humanitària durant els anys d'ajuda a la Guerra Civil espanyola.

La seva labor, guiada per una ètica humanitària, va aportar una nova dimen-

sió a la societat en guerra atorgant a la infància les condicions favorables per a la seva vida

20 – Ha estat un goig i una sort haver pogut entrar en el passat a través dels testimonis, i conèixer l'acció dels quàquers que van treballar, dia a dia, al costat de col·laboradors locals, moguts per l'impuls d'ajuda per oferir una millor qualitat de vida. La distància que ofereix el pas del temps es converteix en un recurs per comprendre que aquell servei, aparentment modest, ha escrit les pàgines de la nostra història.

21 – Voldria afegir que la primera meitat del segle XX ha estat un escenari històric del totalitarisme en la I Guerra Mundial, la Guerra Civil Espanyola i la II Guerra Mundial. Els quàquers van col·laborar en tots tres escenaris bèl·lics. Aquest sofriment humà extenuant va produir una teoria moral contemporània sobre l'ajuda humanitària. Es desenvolupa aquesta tesi sobre un grup que va voler atenuar el sofriment, a partir d'una noció de l'ésser humà. Cal referir-los perquè corresponen a persones que han reflexionat sobre la construcció d'una nova ètica moral i civil.

BIBLIOGRAFIA

En aquest darrer apartat s'hi especifica la documentació consultada per a la recerca.

1. LLIBRES

AGUILAR, Paloma. *Memoria y olvido de la guerra civil española*. Alianza Editorial, Madrid, 1996.

ARMENGOU, Montse; BELIS, Ricard. *Les fosses del silenci*. Televisió de Catalunya S.A - Ed. Rosa dels Vents, Barcelona 2004.

ARXER i BUSSALLEU, Jacint; TORRES, Estanislau. *La Guerra Civil a Arenys de Mar*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1999.

BOCHENSKI, J. M. *Los métodos actuales del pensamiento*. Ed. Rialp. Madrid, 1974.

BONAMUSA, Francesc. *Història de la cultura catalana: República, autogovern i guerra 1931-1939*. Volum IX. Segona República i Guerra Civil. Edicions 62. Barcelona, 1998.

BROGGI i VALLÈS, Moisès: *Memòries d'un cirurgià 1908-1945*. Edicions 62. Barcelona, 2001.

BUSSY GENEVOIS, Danielle: "Mujeres de España: de la República al Franquismo" a *Història de las mujeres: El siglo XX*. Vol. 5. THÉBAUD, Françoise (Dir.) Editorial C.L. Barcelona, 1994.

CARRASCO i FORMIGUERA, Manuel. *En defensa pròpia*. Ed. Pòrtic. Barcelona, abril de 2003.

CASTILLO, Montserrat. *Lola Anglada o la creació del paradís propi*. Editorial Meteora. Barcelona, 2000.

CASTILLO, A; MONTERO, F. *Franquismo y memoria popular*. Ed. Siete mares, Madrid, 2003.

COLL I COLOMÉ, Francesc. *Evolució històrica de l'hospital de la Creu Roja de Barcelona*. Fundació Uriach 1838. Barcelona, 1990.

CRUANYES, Josep. *Els papers de Salamanca*. Edicions 62. Barcelona, 2003.

DÍAZ ESCULIES, Daniel, *Entre filferrades. Un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans, 1939-1945*. Ed. La Magrana. Barcelona, 1993.

DOMMEN, Edouard. *Les quakers*. Cerf. Fides, 1990.

DUCH, Lluís: *La Educación y la crisis de la modernidad*. Paidós, Barcelona, 1997.

ESCOLANO, A; HERNÁNDEZ, J. (Coord.) *La memoria y el deseo. Cultura de la escuela y educación deseada*. Col·lecció: Humanidades y Pedagogia. Ed. Tirant lo Blanch, València, 2002.

ESTRUCH, J; GÓMEZ, J; GRIERA, M^a M; IGLESIAS, A. *Les altres religions. Minories religioses a Catalunya*. Editorial Mediterrània, 2004.

FABRÉ, Jaume. *Els que es van quedar 1939: Barcelona, ciutat ocupada*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2003.

FEBVRE, L. *Combates por la historia*. Editorial Ariel. Barcelona, 1978.

GUARNER, Vicenç. *L'aixecament militar a Catalunya i la guerra civil 1936/1939*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1980.

JOSEPH MAYOL, M. *El salvament del patrimoni artístic català durant la Guerra Civil*. Editorial Pòrtic. Barcelona, 1971.

LEFEBVRE, Michel; SKOUTELSKY, Rémi. *Las brigadas internacionales. Imágenes recuperadas*. Lunwerg, 2003.

GÓMEZ-ACEBO, Isabel (Directora de la publicació) *Mujer y ¿Sectas? Ayer y hoy*. Editorial Desclée De Brouwer. Bilbao, 2000.

KELLY, Thomas. *Un testamento de devoción*. Preparat i editat per Douglas V. Steere. Editorial Salvadó. Barcelona, 1972.

LACOUT, Pierre. *Dios es silencio. Vida interior*. Editorial Salvadó. Barcelona, 1970.

MARQUÈS i SUREDA, Salomó "Catalunya i l'exili del magisteri català" a: VILANOÛ, Conrad, MONTSERRAT, Josep. *Mestres i exili*. Barcelona, Universitat Autònoma, 2003

MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aproximació a la història religiosa de la Catalunya Contemporània*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1973.

MONTELLÀ, Assumpta. *La maternitat d'Elna, bressol dels exiliats*. Editorial Ara Llibres, S.L. Barcelona, 2005.

PAGÈS, Pelai; PÉREZ, Alberto: *Aquella guerra tan llunyana i tan propera (1936/1939)*. Pagès editors. Lleida, 2003.

PASTOR PETIT, Domènec. *Hol·lywood respon a la Guerra Civil*. Editorial Índex. SL. Barcelona, 1997.

PYE, Edith M. *Report on a visit to Spain (Dec. 1936 - Jan. 1937)*. Friends Service Council. London, 1937.

PIJOAN, Josep. *Los cuáqueros ¿Qué es la sociedad de los Amigos?* Sociedad de los Amigos. Mèxic, 1947.

PLA, Josep. *Homenots: Josep Pijoan, Obres Completes*. Vol. XVII. Editorial Selecta. Barcelona, 1958.

PLA, Josep. *Vida i miracles de Josep Pijoan: El quàquer. La guerra civil*. Obra Completa, Vol. XV Ed. Destino. Barcelona, 1992.

PRESTON, Paul. *Palomas de guerra*. Plaza & Janés. Barcelona, 2001.

PRINS, G. "Historia oral", a BURKE, P. *Formas de hacer Historia*. Alianza Editorial. Madrid, 1993

RAGUER, Hilari. *Salvador Rial, Vicari del Cardenal de la Pau*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1993.

ROVIRA I VIRGILI, A. *Els darrers dies de la Catalunya republicana. Memòries sobre l'èxode català*. Editorial. Premsa Catalana, S.A i Curial Edicions Catalanes. Barcelona, 1989.

REVERTE, Jorge M.; THOMAS, Socorro. *Hijos de la guerra. Testimonios y recuerdos*. Ediciones Temas de Hoy. Colecciones Historia Viva. Madrid, 2001.

RICART, Domingo. *Antologia Espiritual*. Pendle Hill Publications. Wallingferd, 1951.

RUIZ VIAPLANA, Antonio. *En dono fe*. (Un any d'actuació en l'Espanya Nacionalista), traduït al català per Joaquim Vila Bisa. Editat pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1937.

SERRA i SALA, R. *L'ensenyament primari a Granollers durant la II República (1931/1939)*. Editat a Gràfiques Garrell. Granollers, 2003.

SERRAHIMA, Maurici: *Memòries de la guerra i de l'exili*. Volums I i II. Edicions 62. Barcelona, 1978.

SERRALLONGA i URQUIDI, Joan. *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra (1936/1939)*. Editorial Base. Barcelona, 2004.

SOLÉ I SABATÉ, Josep M.: *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953*. Barcelona, 1985.

SOLÉ I SABATÉ J. VILLARROYA I FONT. *La repressió a la rereguarda de Catalunya 1936/39*. Publicacions l'Abadia de Montserrat 1990. Col·lecció Biblioteca Abat Oliba, 84 Vol. I-II.

SOLÉ SABATÉ, Josep M.; VILLARROYA, Joan (Dir.). *Breu història de la guerra civil a Catalunya*. Edicions 62. Barcelona, 2005.

SUREDA, B.; VALLESPIR, J. "Les fonts orals i la història de l'educació. Projecte d'investigació", a *Les fonts orals*. Universitat de les Illes Balears, Palma, 1992.

TRIADÚ i FONT, Joan: *Dies de memòria 1938-1940. Diari d'un mestre adolescent*. Barcelona. Editorial Proa, 2001.

VILANOU, Conrad, MONTSERAT, Josep. *Mestres i exili*. Universitat Autònoma. Barcelona, 2003.

VILAR, Pierre. *La Guerra Civil Espanyola*. Editorial Crítica. Grijalbo. Barcelona, 1988.

Assistència als infants. Ed. Kelmi. Barcelona, març de 1937.

Divisió territorial Estudis i projectes. Nomenclàtor de municipis, 2 volums: Text i Mapes. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1933.

La divisió territorial de Catalunya. Generalitat de Catalunya. Conselleria d'Economia. Barcelona, 1937.

2. DOCUMENTACIÓ

Catalonian relief Work of the Friends Service Council. (Serveis que realitzà a Catalunya el Servei Internacional dels Amics). Barcelona, setembre del 1938 i 10 de gener del 1939. *Quaker Service in Spain 1936/1940.* Friends Service Council. Friends House of London, 1941. Arxiu quàquer de Catalunya.

Arxiu Històric Nacional de Catalunya. Secció Arxiu de Salamanca. Documents microfilmats:

* Lligall 277/ Fitxes 08,09. Rodet núm. 188.

Fitxa núm. 8, (1)1938. Informes adreçats al Comissari d'Assistència als Refugiats pel director de les oficines centrals del comitè, Ramon Blasi i Rabassa.

Fitxa núm. 9 (1, 2, 3, 4 i 5) 1938/1939. Comitè Central d'Ajut als Refugiats. Actes de les sessions de la Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats.

* Lligall 278/Fitxes 1-6. Rodet núm. 188 i 189. Anys 1936/1937 Sanitat i Assistència Social.

Fitxes núm.1-4 Infants evacuats de Madrid, Santander, Toledo, Biscaia. Organitzacions i trasllat. Tutela a les vegueries I, II, III i IV.

Fitxes núm 5-6. Comitè Ajuda als Refugiats.

* Lligall 279/ Fitxes 1-14. Rodet núm. 190.

Fitxes núm. 1-14 Assistència i ajut als refugiats.

Fitxa núm. 11. Correspondència amb CNT, UGT Assistència i ajut als refugiats.

Fitxa núm. 12. 1936/1938 Comitè Central Ajut als Refugiats. Socorro Rojo Internacional. Organisme d'Assistència Infantil i Juvenil a Rereguarda.

* Lligall 282/ Fitxes 1-2. Rodet núm. 192.

Fitxa núm. 1 Relació dels refugis de Serveis d'Assistència Social.

Fitxa núm. 2 Menjadors populars a Caldes de Malavella.

*Informe de la Generalitat de Catalunya dels Serveis d'Assistència Social. Delegació IV. Vegueria del Comissariat d'Assistència als Refugiats de Guerra. Reus, 30 d'octubre del 1938, signat per J. Borràs Masagué.

2.1 Documentació amb accés des d'internet

*Centre de Cultura Contemporània de Barcelona:

Memòria de Josep Salvador, setembre de 1995 i *Conversa amb Josep Salvador*, 19 de març de 1998.

www.ccbxaman.org/Raval/A2/Memoria/salvador.htm.

*University of Pennsylvania Library EUA. Philadelphia, PA 19104 - 6206: *American Friends of Spanish Democracy*. Correspondència, 1937, from Lewis Mumford.

American Friends of Spanish Democracy. Correspondència with Theodore Dreiser, 1937. Es tracta de material manuscrit.

<http://www.franklin>.

*Library of Congress. EUA.

Spanish History Civil War 1936/1939 Work Society of Friends. Philadelphia. Committee on Spain, American Friends Service Committee, 1937. És una revista.

American Spanish news Service, Friends of Spanish Democracy, New York, 1936

Spanish History Civil War 1936/1939 War work society of Friends. És un fullet de difusió.

World War, 1939/1945 Civilian Relief France American Friends Service Committee. És un fullet de difusió.

<http://lcweb.loc.gov>

* They Still Draw Pictures! A collection of 60 drawings made by Spanish children during the war. Introduction by Aldous Huxley. First published in New York by the Spanish Child Welfare Association of America for the American Friends Service Committee, 1938. Reissued. New York: Oxford University Press, 1939.

<http://orpheus.ucsd.edu/speccoll/tsdp/frame.html>

3. REVISTES I OPUSCLES

"Au secours des enfants d'Espagne". *L'Écho des Amis*. Revists publicada pels quàquers. París, 1939 núm. 126.

BROGGI i VALLÈS, Moisès; TERMES i ARDÈVOL, Josep; VILAR, Pierre. "Acte Inaugural del curs 1986-1987". *Cinquantenari de la Guerra Civil Espanyola 1936/1986*. Universitat de Barcelona, 1 d'octubre del 1986.

BORRÀS I DOLERA, Mercè, "Refugiats/des (1936-39)". *Quaderns de la Revista de Girona*, núm. 87, Diputació de Girona, Girona, 2000.

JACOB, Norma: "Spain's agony". London, Friends Service Council, 1937. És un opuscle de divulgació de l'obra dels quàquers.

ROURA-PARELLA, Joan. "L'experiència religiosa i els quàquers", a *Lletres, Revista literària catalana*, núm. 6 juny 1945, Mèxic. DF.

SALADRIGAS, Robert. "Notícia de los Cuáqueros de Barcelona" a *Destino*. Núm. 1615. Barcelona, 14 setembre del 1968.

SOLA GUSSINYER, Pere. "El drama de los niños refugiados de la guerra de España" a *Història y vida*, núm 234. Barcelona, setembre del 1987.

L'exili dels nens. Catàleg. Museu Marítim de Barcelona. Barcelona, 2004.

Civil War 1936/1939. Society of Friends. Committee on Spain. American Friends Service Committee. Philadelphia, 1937.

3.1 Publicacions oficials

DOG. (Diari Oficial de la Generalitat), dies: 6 i 21 de març de 1938.

Gasetta Municipal de Barcelona 1937, 29 de març - 5 abril 1937, núm. 13 i 14.

3.2 Catàleg de fotografies

Los niños españoles y las brigadas internacionales. Fotògrafs: Turai, Walter, Segovia i Hermann. Editorial. Comité Pro-niños españoles de las B. I. Text en castellà i francès, anglès i alemany. S'edita amb l'ajuda de la Subsecretaria de Propaganda, Ajuda Infantil de Reraguarda, Assistència Infantil de Catalunya i Socorro Rojo Internacional.(No hi consta l'any).

CAPA, Cara a cara. Fotografías de Robert Capa sobre la Guerra Civil Española. Ministerio de Educación y cultura. Aperture. Madrid, 1999.

La Guerra Civil Espanyola. Fotògrafs per la història. MNAC (Museu Nacional d'Art Contemporani) Barcelona, 2001.

4. CORRESPONDÈNCIA

Nancy i Gerard Negelspach des de Barcelona i Montblanc amb tramesa de documentació i de reflexions.

Anselm Cartañá de Barcelona ha ofert el seu testimoni sobre l'ajuda dels quàquers i a través de correspondència m'ha anat ajudant amb temes de premsa en la recerca a l'hemeroteca del AMDSM.

Terry Jacob, filla d'Alfred i Norma Jacob, col·laboradors quàquers durant la Guerra Civil espanyola, actualment viu a EUA, m'ha explicat un breu record que guarda d'aquella època perquè Terry era molt petita, a través de cartes amb la Nancy Negelspach.

* Jack Sutters, archiver de: American Friends Service Committee, de Pennsylvania EUA. 11 de maig de 2004.

* Josef Keith, arxiver del Religious Society of Friends in Britain. Anglaterra. 18 d'agost de 2003.

5. HEMEROTECA

CURIOSITATS DE CATALUNYA:

números: 75 (3 de juliol del 1937), 76, 77, 78, 80, 82, 85, 86, 87, 88, 90 i 92 (El darrer és del 30 d'octubre del 1937).

EL PERIÓDICO. Publica un monogràfic entre el 22 de desembre del 1988 i 11 de febrer del 1989.

ESTUDIOS REVISTA ECLÈCTICA VALÈNCIA:

Del número 149 (gener del 1936) al núm. 165 (juny del 1937).

GASETA MUNICIPAL DE BARCELONA (1936/1939).

LA RAMBLA, diari catalanista d'esquerres. Barcelona:

número: 349 (1936). Números: 361, 481, 483, 484, 487, 490-619, 646-651, 653, 655-661, 663-668 (1937).

L'ESQUELLA DE LA TORRATXA:

números: 3.022 (23 de juliol del 1937), 3.028, 3.030-3.033, 3.036, 3.038, 3.045, 3.048, 3.061, 3.062, 3.065 (Fins al 25 de maig del 1938).

LA VANGUARDIA, diari:

Del 17 i 22 de juliol del 1936.

22, 24, 27, 28, 29, 30, 31 de gener del 1939.

De l'1 al 28 de febrer del 1939.

De l'1-16 i del 25-31 de març del 1939.

1, 2, 18 d'abril del 1939..

9, 19, 20, 21 de maig del 1939.

6 de juliol del 1939.

1 de març del 1941.

LA VANGUARDIA, Notas gráficas:

24 de juliol del 1936.

11, 12, 19, 22, 26 de febrer del 1939.

5, 12, 24, 26, 29, 31 de març del 1939.

2, 6, 9, 13 d'abril del 1939.

LA VANGUARDIA:

3 de febrer del 1999, 8 de juny de 2003, 29 d'abril del 2004

MIRADOR, setmanari de literatura, art i política:

números: 386 (Del 16 de juliol del 1936), 387, 388, 390-401, 404-413, 415, 417, 418, 420 i 422 (Fins al 3 de juliol del 1937).

MERIDIÀ, setmanari de literatura, art i política:

números: 2 (1 de gener del 1938), 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 15, 16, 17, 19, 20, 21 i 35.

MOMENTS, maig del 1938.

NOVA IBERIA. Publicació mensual il·lustrada i editada pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.

PORTANTVEU DELS REBOSTERS I PASTISSERS DE CATALUNYA:

número: 148 (4 de gener del 1938).

PRO-INFANCIA. Revista mensual para la educación y la asistencia social del niño. Any. II, gener 1937, núm. 2.

LLISTAT D'ABREVIATURES

AFSC, American Friends Service Comitté dels Estats Units.

AMDMSM, Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc de Barcelona.

CENU, Consell Escola Nova Unificada.

CMCA, Comitè Mundial de Consulta dels Amics.

CNT-FAI, Confederació Nacional de Treballadors i Federació Anarquista Ibèrica.

DOG, Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya.

FSC, Friends Service Council, els quàquers d'Anglaterra.

MNAC, Museu Nacional d'Art Contemporani.

M.Z.A, Companyia de ferrocarrils (Madrid, Zaragoza, Alicante).

DOCUMENTS

Arxiu Històric Nacional de Catalunya. Secció de Salamanca



GENERALITAT DE CATALUNYA
SERVEIS D'ASSISTÈNCIA SOCIAL

Comissariat d'Assistència als Refugiats

DELEGACIÓ IV VEGUERIA REUS
Carrer Gaudí, 7 - Telèfon 299

En compliment del que està ordenat, ens plau d'emetre l'Informe que interessa la vostra comunicació núm. 11.148 de data 29 de Setembre proppassat. Hem recollit en ell, totes les activitats desenvolupades per la DELEGACIÓ a la IV. VEGUERIA del COMISSARIAT D'ASSISTÈNCIA ALS REFUGIATS DE GUERRA. També per l'interès ben remarcable que revesteixen, hi estan exposats aspectes d'actualitat que seria convenient solucionar.

= I N F O R M E =

La Delegació a la IV. Vegueria del COMISSARIAT D'ASSISTÈNCIA ALS REFUGIATS DE GUERRA, fou creada el 15 de Desembre del 1937. Instal·lada en l'immoble número 19 del Carrer de Llovera, començà a funcionar el dia 1er. de Gener del 1938.

PERIODE D'ORGANITZACIÓ.

Havien de transcórrer tres mesos, abans els serveis que tenia encomanats, no assolissin la plenitud de llur eficàcia. Les dificultats en la recerca de personal oficinista, retardaren la seva posta en marxa.

COMENÇEN LES TASQUES.

De bell antuvi, es feu indispensable d'intervenir prop dels Ajuntaments de la Vegueria, per tal d'obtenir el racionament normal dels refugiats que acollien, a base de les possibilitats que oferia cada poble. Aleshores, amb la indemnització de dues pessetes per refugiat i dia, els Ajuntaments subvien en un tot les necessitats alimentàries dels refugiats. No en tots els casos es procedia en consciència. En moltes localitats, el malestar entre ells, s'anava aguditzant. Les quantitats de queviures que els hi lliuraven com a racionament, cada vegada eran més mangles; ja que les disponibilitats dels Ajuntaments s'anaven exhaurint.

Momentàniament, degut a la forta pressió exercida, s'aconseguí una lleugera millora; però els esculls de la situació no podien ésser vençuts pels Ajuntaments, i calgué cercar un altre procediment.

IMPLANTACIÓ DEL RACIONAMENT SETMANAL.

Fou en el mes de Març d'enguany quan s'establí el



leg. 377/8

N.º 2 (1)



GENERALITAT DE CATALUNYA
SERVEIS D'ASSISTÈNCIA SOCIAL

Comissariat d'Assistència als Refugiats

DELEGACIÓ IV VEGUERIA REUS
Carrer Gaudí, 7 - Telèfon 299

racionament setmanal per mitjà de la "Dirección General de Abastecimientos". Al quedar instaurat d'aquesta, faisó l'avituallament dels refugiats, es produí una sensible millora, malgrat que les quantitats dels comestibles assignades per una setmana de racionament eren ben escasses. Darrerament, algunes setmanes, les porcions d'aliments fixades des del començament, han sofert encara una reducció, deguda -segons se'ns ha informat- a insuficiència de provisions.

L'alimentació deficitària dona lloc a situacions enutjoses i és motiu de perturbació entre els refugiats i la població indígena. La indigència en què viu una bona part del personal refugiat, aquest la pal·lia com pot i pels mitjans que siguin. Els incidents que sorgeixen arran per la pràctica de procediments expeditius, són nombrosos. Malgrat que les necessitats del moment afecten tothom, el comú de la gent està mancat de comprensió per a l'excusa de certes accions, sempre detestables. I, és que en el fons, a mesura que l'escassetat dels articles de primera necessitat es fa més intensa, l'egoisme de certes persones es desferma més crument.

En tot aquest devesall, hi planava, però, un problema que no és podia negligir i que urgia resoldre. Aquesta Delegació n'havia copsat tota la seva transcendència i a arranjar-lo va esmerçar els seus esforços.

PROBLEMA DE L'INFÀNCIA.

El problema dels infants era patètic. El seu endegament no podia esperar-se. Són els qui més pateixen el flagell de la guerra. Seran els qui més en tocaran les conseqüències. Tot ciutadà que es desvetlli pel demà, ha d'impresionar-se fortament davant la visió d'unes tendres criatures escanyolides, la pobresa de les quals es revela apastament en llur semblant. Una infància que visqui gairebé en la indigència, ofereix perspectives poc esperançadores i és precursora d'una generació raquítica, fàcil als infortunis en la salut del cos i afeblida en les facultats de



leg. 377/8
n.º 2 (1)



GENERALITAT DE CATALUNYA
SERVEIS D'ASSISTÈNCIA SOCIAL

Comissariat d'Assistència als Refugiats

DELEGACIÓ IV VEGUERIA REUS
Carrer Gaudí, 7 - Telèfon 299

l'intel·lecte.

Esperonades les gestions empreses, per un esperit que té els ulls fets en el demà, ben aviat s'havien de veure en part coronades per l'èxit. La satisfacció en rebre en un problema tan cabdal omplent de goig aquesta Delegació.

ELS QUE HAN AJUDAT.

L'haver sortit airosos, es deu al "COMITE DE AYUDA SUIZA A LOS NINOS DE ESPANA" i al "SERVICIO INTERNACIONAL DE LOS AMIGOS (CUÁQUEROS)". Aquestes dues benemèrites organitzacions, a les quals cal retre, i retem, el més pregon afecte, prestaren tot seguit la seva valuosa i eficaç ajuda que permeté, sinó resoldre totalment el problema, quat menys atenuar-lo.

Posades de manifest les necessitats més apremiants, donant preferència als nuclis més nombrosos d'infants, aquesta Delegació formulà i sotmeté a l'aprovació de les esmentades organitzacions, una proposta d'instal·lació de 12 Cantines Infantils. En principi quedà acceptada.
CANTINES INFANTILS.

Els fruits de la tasca eran recollits, en tenir successivament lloc, l'inauguració de les Cantines de REUS, RIUDOMS, BARBERA DE LA CONCA, LA SELVA DEL CAMP, MONTEBLANC i SEGARRA DEL GAIA.

Les susdites cantines són ateses per personal femení, escollit amb l'intervenció dels Alcaldes de les localitats on radiquen i la del Representant dels Refugiats.

El cens d'infants fins a l'edat de 14 anys, refugiat en el territori de la IV VEGUERIA en 31 de Juliol del 1938, era d'un total de 2.682, distribuït com segueix:

COMARCA DEL BAIX CAMP	1.337
COMARCA DE LA CONCA DEL BARBERA	927
COMARCA DEL PRIORAT	349
COMARCA DE LA RIBERA	69



leg 377/8
n.º 2 (2)



GENERALITAT DE CATALUNYA
SERVEIS D'ASSISTÈNCIA SOCIAL

Comissariat d'Assistència als Refugiats

DELEGACIÓ IV VEGUERIA REUS
Carrer Gaudí, 7 - Telèfon 299

La concurrència a les Cantines dona el següent

resultat:

	(Cantina de REUS.....	197
COMARCA BAIX CAMP-----	(Cantina de RIUDOMS.....	115
	(Cantina de LA SELVA DEL CAMP.....	71
	(Cantina de BARBERÀ DE LA CONCA.....	95
COMARCA CONCA DEL BARBERÀ -----	(Cantina de MONTBLANC.....	165
	(Cantina de SEGARRA DE GAIÀ.....	205

Calculat el tant per cent de la població infantil refugiada que gaudeix del servei, resulta, per les Comarques on està establert, que és el següent:

- COMARCA DEL BAIX CAMP..... 28 per cent
- COMARCA DE LA CONCA DEL BARBERÀ.... 50 per cent

Aquesta Delegació supleix la insuficiència del servei amb la norma de trametre a les localitats, on hi ha cantines obertes, les famílies que porten infants. També autoritza canvis de residència quan és evident la depauperació de la mainada.

L'obertura d'altres establiments similars quedà diferida, puix les susdites organitzacions tenint els mitjans econòmics limitats, estimaren més urgent acudir a altres indrets on la infància refugiada era de més vòlum.

DONATIUS RESUTS.

S'han rebut del " COMITE DE AYUDA SUIZA A LOS NIÑOS DE ESPAÑA" i del " SERVICIO INTERNACIONAL DE LOS AMIGOS (CUAQUEROS) ". Aquests donatius han consistit en queviures i robes. Amb ells s'ha pogut alleugerir moltes necessitats peremptòries que d'altre manera no hauria estat possible d'atendre-les.

Una altra organització, el " FONDS DE SOLIDARITAT INTERNACIONAL " ens lliurà una quantitat important d'articles alimentaris,



L'op 377/8

nº 2 (4)



GENERALITAT DE CATALUNYA
SERVEIS D'ASSISTÈNCIA SOCIAL

Comissariat d'Assistència als Refugiats

DELEGACIÓ IV VEGUERIA REUS
Carrer Gaudí, 7 - Telèfon 299

per mitjà del COMISSARIAT, per a la seva distribució entre els refugiats, -infants i adults- de la IV Vegueria.

L'EXODE DE LES TERRES D'ARAGÓ i RIBERA DE L'EBRE.

Quan a les darreries del mes de Març d'enguany, es produí el desmoronament del Front d'Aragó, i es formaren aquells inacabables i impressionants corrues; per les Oficines d'aquesta Delegació ni desfilaren en aquells moments terribles i caòtics, gent de totes aquelles contrades; a les quals es pogué atendre i mitigar llur dolor, mercès a la prodigalitat de les organitzacions nomenades, que depositaren a la Delegació els elements necessaris.

PROJECTES ABANDONATS.

Aquesta Delegació tenia en pla d'execució algun projecte, modest, però altament interessant; el qual consistia en la instal·lació en determinades localitats i en edificis prèviament escollits, d'unes COLONIES INFANTILS. Era propòsit nostre agrupar en elles tots els orfes que es troben disseminats pel territori de la IV Vegueria.

Les necessitats de la guerra i la proximitat del Front no afavorien els nostres projectes i com a mida de prudència foren abandonats.

DESPLAÇAMENT DE REFUGIATS.

El nombre de refugiats, al produir-se la dispersió del Front d'Aragó, va disminuir. Els que es trobaven als pobles de la Comarca de la RIBERA DE L'EBRE, els haguéren d'evacuàr, i molts dels de la del PRIORAT, envaïts pel pànic, també els abandonaren. La majoria d'ells s'internaren vers les Comarques de GIRONA i BAGES, cap a les quals s'havia ordenat de canalitzar aquella riuada humana.

Posteriorment, el cens de refugiats ha experimentat un augment i encara tendeix a augmentar més. L'explicació es ben simple. L'esperança de veure en un termini breu deslliurats de la invasió els pobles



Lep. 277/8

A. N. 2 (E)



GENERALITAT DE CATALUNYA
SERVEIS D'ASSISTÈNCIA SOCIAL

Comissariat d'Assistència als Refugiats

DELEGACIÓ IV VEGUERIA REUS
Carrer Gaudí, 7 - Telèfon 299

de la RIBERA DE L'EBRE, ha fet que un gran nombre dels veïns llurs romanguessin a les masies enclavades en els termes municipals més immediats. Així tenim que una gran part dels habitants de FLIX, sojornen acampats en el terme municipal de PALMA D'EBRE. Els procedents de GINESTAR, MIRAVET, BENISSAÏET i PINELL DE BRAY, es troben pels contorns de TIVISSA. Això a part d'altres localitats més endinsades cap el Front on llurs habitants romanen a les coves de les muntanyes. El nombre de germans que es troben en tals circumstàncies es molt nombros. No posseïm ni dades aproximades, però sumen alguns milers, segons referències.

Cal remarcar que una immensa majoria d'ells oposa una forta resistència a ésser evacuats. Alguns abandonen aquelles terres per una tasca de convenciment que porta a cap l'Autoritat Militar, la qual els fa veure els perills que corren. D'altres, ho realitzen per pròpia voluntat; foreats, però, per la carència de mitjans econòmics i perquè la insuficiència dels queviures es deixa sentir cada dia més intensament. Molts d'ells passen a inscriure's a la Delegació.

De perllongar-se durant l'hivern l'estada de tota aquesta gent en els llocs que actualment habiten, les conseqüències poden esdevenir funestes. L'escassetat d'alimentació i el rigorisme de les baixes temperatures, produiran vetaders estralls.

CANVI D'ESTATGE DE LA DELEGACIÓ.

L'increment cada dia més accentuat dels serveis, palesa la necessitat de cercar un local més adient per al bon i millor desenvolupament de les seves tasques. L'oportunitat sorgí, i en data 25 de Juny del 1938, les Oficines de la Delegació quedaren instal·lades en el segon pis de l'immoble número 7, del carrer de Gaudí. Els locals espaiosos i ben acondicionats omplenen a bastament la finalitat d'aquesta Delegació i són dignes d'un organisme oficial i del Govern del qual depenen.



Llog. 277/8
N.º 2 (6)



GENERALITAT DE CATALUNYA
SERVEIS D'ASSISTÈNCIA SOCIAL

Comissariat d'Assistència als Refugiats

DELEGACIÓ IV VEGUERIA REUS
Carrer Gaudí, 7 - Telèfon 299

ASPECTES ACTUALS QUE RECLAMEN SOLUCIÓ URGENT.

1er.- Existeix un important nombre d'infants orfes que caldria recollir en la seva totalitat i traslladar-los a un establiment adient. Àdhuc algunes famílies lliurarien llurs fills sota la condició de tenir-los ben plaçats.

2on.- El mateix procediment s'hauria d'emprar amb els vells que no es poden valer per les seves pròpies forces. Fóra molt convenient que es pogués intensificar en aquest sentit la tasca iniciada.

3er.- No podem acabar, sense recollir un altre aspecte altament interessant, que afecta als Municipis, i, que caldria suggerir, on correspongui, la necessitat de remeiar-lo.

La capacitat econòmica de tots ells està esgotada. No poden fer front als compromisos contractats, puix la seva situació financera, és per declarar-se en fallida. Alguns han comunicat a aquesta Delegació que es veuran impossibilitats d'abonar als refugiats les quantitats que els corresponen, altres no han manifestat res; però han deixat de pagar-les.

La conseqüència d'això són una infinitat de queixes que diàriament es reben en aquesta Delegació. Els mitjans de persuasió van perdent la seva virtualitat. Amb tot això, la insuficiència del racionament i la proximitat de l'hivern, fan que l'esdevenidor es presenti curull de dificultats.

Reus, 30 d'Octubre del 1938.

El Delegat

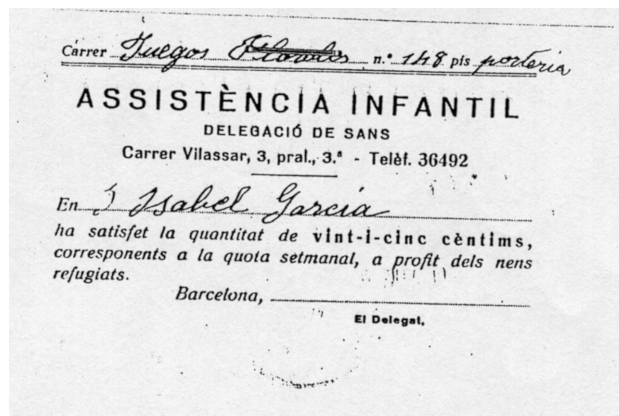
Signat: J. Borrás Masagué



Leg. 277/8

N.º 1/2 (7)

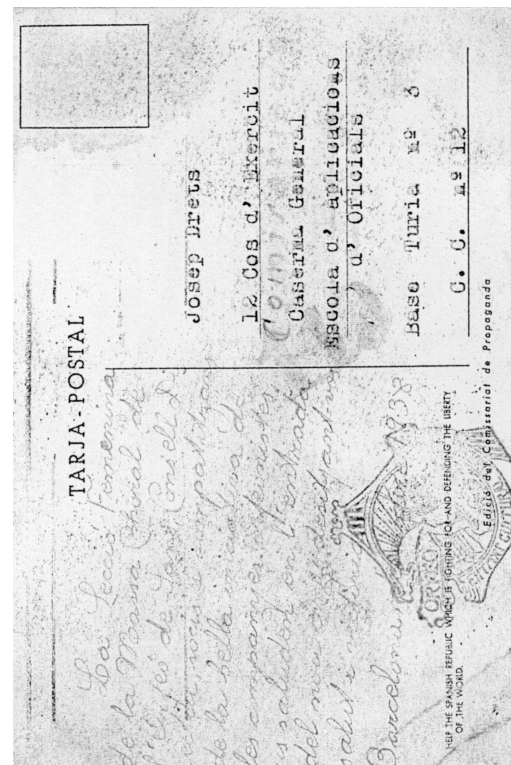
Arxiu Municipal del districte de Sants-Montjuic de Barcelona (AMDSM)



Rebut d'Assistència infantil.



Segells Pro infància.



Text de la postal:

La secció Femenina de la Massa Choral de l'Orfeó de Sans, Consell Directiu, socis i simpatitzants de la bella iniciativa de les companyes orfeonistes, us saluden en l'entrada del nou any desitjant-vos salut i victòria.

Barcelona, desembre de 1938

HELP THE SPANISH REPUBLIC WHICH IS FIGHTING FOR AND DEFENDING
LIBERTY OF THE WORLD.

Edició del Comissariat de Propaganda.

Ajut a la República Espanyola que lluita per la defensa de la llibertat del món.

Segell: ORFEÓ D'ENTITAT CULTURAL OBRERA

Arxiu quàquer de Catalunya

Service for Peace as its agents, has given out through its canteens

NEARLY ONE AND A HALF
MILLION HOT MEALS

in Catalonia alone. The numbers being assisted in the whole of Spain are rapidly reaching forty thousand.

For as little as 2s. a month you can make it possible for us to place a child in one of the colonies which we are partially supporting and which without our help could not exist. The cost of maintaining a child in one of the city canteens, where it receives one hot meal a day, IS ONLY 1s. 3d. PER MONTH.

WE HAVE BEEN SPARED THE HORRORS OF WAR ; LET US BE DOUBLY GENEROUS TO THOSE WHO HAVE NOT ESCAPED.

Cheques should be made payable to FRIENDS SERVICE COUNCIL and crossed Barclays Bank, Ltd.

FRIENDS SERVICE COUNCIL
FRIENDS HOUSE, EUSTON ROAD
LONDON, N.W.1.

WHAT WILL YOU GIVE ?

£10 will feed 100 babies for a month
£5 will provide breakfast to 320 children for a week
5/- a week will maintain a child in a "colony",

Gifts of warm clothing in good condition are also urgently needed and should be addressed to:—

MESSRS. DAVIES, TURNER & Co., Ltd.,
CARRIER HOUSE,
4, LOWER BELGRAVE STREET,
LONDON, S.W.1

marked clearly "For Friends Service Council", and enclosing name and address of sender.

THE FRIENDS SERVICE COUNCIL is also collaborating in RELIEF FOR REFUGEES FROM GERMANY, AUSTRIA and CZECHOSLOVAKIA and has permanent International Centres in BERLIN and in VIENNA GENEVA NEAR and FAR EAST Further particulars may be obtained from: PAUL D. STURGE (General Secretary), FRIENDS SERVICE COUNCIL, FRIENDS HOUSE, EUSTON ROAD, LONDON, N.W.1.

WINTER

IS COMING!



FRIENDS' SERVICE IN SPAIN
Autumn, 1938



On the step of one of the Friends' relief vans.

WINTER IS COMING!

In this third winter of war, famine, cold and destitution are facing hundreds of thousands of the people of Spain. We are doing all we can to relieve this suffering: help us to do more!

IN MADRID

THE FRIENDS SERVICE COUNCIL PROVIDES MILK FOR 1,000 SCHOOL CHILDREN and cod liver oil and special foods for a large number of babies attended by the State infant welfare service. Many individual cases of desperate need have also been assisted.

There is a terrible and ever-growing need for fortifiants and reconstituent foods for old people and invalids who cannot face the appalling rigours of the coming winter without help.



Hours are spent in queues.

THERE IS NO FUEL IN MADRID, which stands 2,400 feet above sea level on a plateau swept by icy winds. Bedsteads and valuable collections of books are being burnt for cooking. One handful of dried vegetables is an average individual ration for two days.

IN CATALONIA

MORE THAN 4,000 CHILDREN ARE GIVEN A HOT BREAKFAST THROUGH OUR CANTEENS IN BARCELONA. In other industrial centres the neediest children receive a substantial meal of rice and milk—the only thing that stands between them and death by disease or slow starvation.

We have helped in the establishment and maintenance of colonies which provide a decent chance of life for 2,500 children who otherwise would be herded like cattle in horrible refuges



Pueblo Nuevo Canteen, Barcelona.

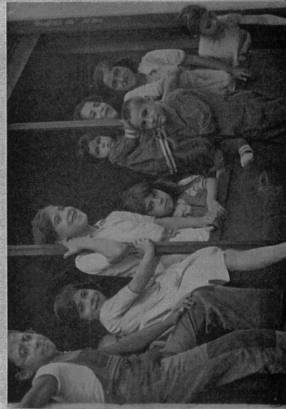
(where their less fortunate brothers and sisters still remain).

ALL REFUGEE CHILDREN OUGHT TO BE IN COLONIES BEFORE THE WINTER. A gigantic effort is still needed on the part of all those interested in saving them from the most terrible consequences of war.

THROUGHOUT SPAIN

Friends have been responsible for the distribution of huge quantities of clothing, blankets, soap and hospital supplies. The need for more of these things is urgent and almost infinite.

The International Commission for the Assistance of Child Refugees in Spain, financed by thirteen Governments and using the Friends Service Council, the American Friends Service Committee, and the International Voluntary



Happy children outside a "colony."

Tríptic per demanar ajuda a la població en favor dels infants que patien la Guerra Civil.



Insígnia dels quàquers que pertanyia a Domènec Ricart, estava a casa dels Negelpach i me'l van oferir perquè el guardés com a dipositària d'aquest llegat, que ells havien guardat durant molts anys.



American Friends Service Committee

1501 Cherry Street, Philadelphia, Pennsylvania 19102-1479
Phone: 215/241-7000 • www.afsc.org

Paul Lacey
Chairperson
Mary Ellen McNish
General Secretary

May 11, 2004

Rosa Serra
c/o Conó, 179 p.b.
08400 Granollers, Barcelona

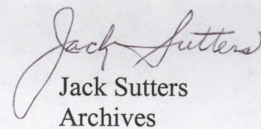
Dear Friend:

I am sorry that it has taken so long to respond to your letter. It has only recently come into my possession. It was sent from one person to another here in our organization before it finally arrived in my office.

I can only share with you my opinion that there probably would be no objection to your using pictures from the book entitled They Still draw Pictures!. The Spanish Child Welfare Association of America, which held the copyright, is no longer in existence. I do not know of any organization that succeeded it. I assume, therefore, that it will be permissible for you to use pictures from the book

I regret that I cannot be more precise than this.

Sincerely,


Jack Sutters
Archives



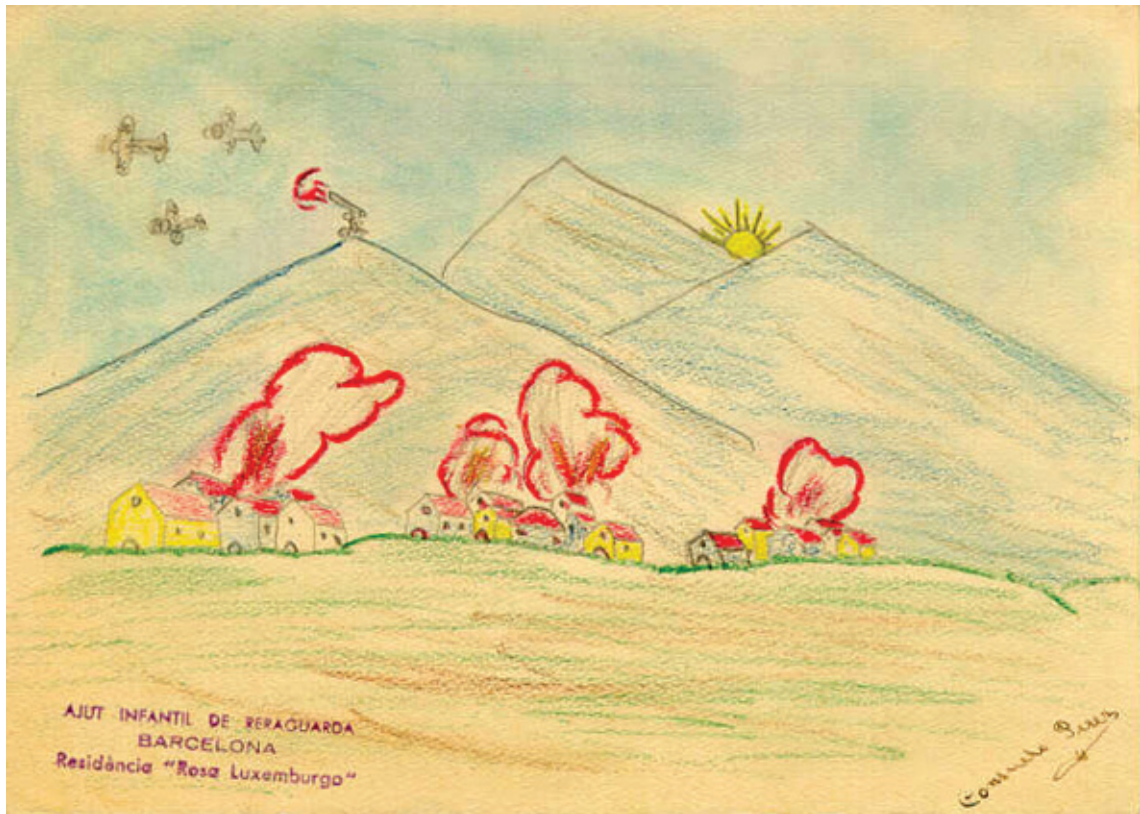
Nobel Peace Prize Co-Recipient 1947
An Affirmative Action/EEO Employer

CONTROL BY
AFSCME
UNION LABEL

Document on s'autoritza l'ús de les imatges dels infants
del llibre d'Aldous Huxley



<http://orpheus>



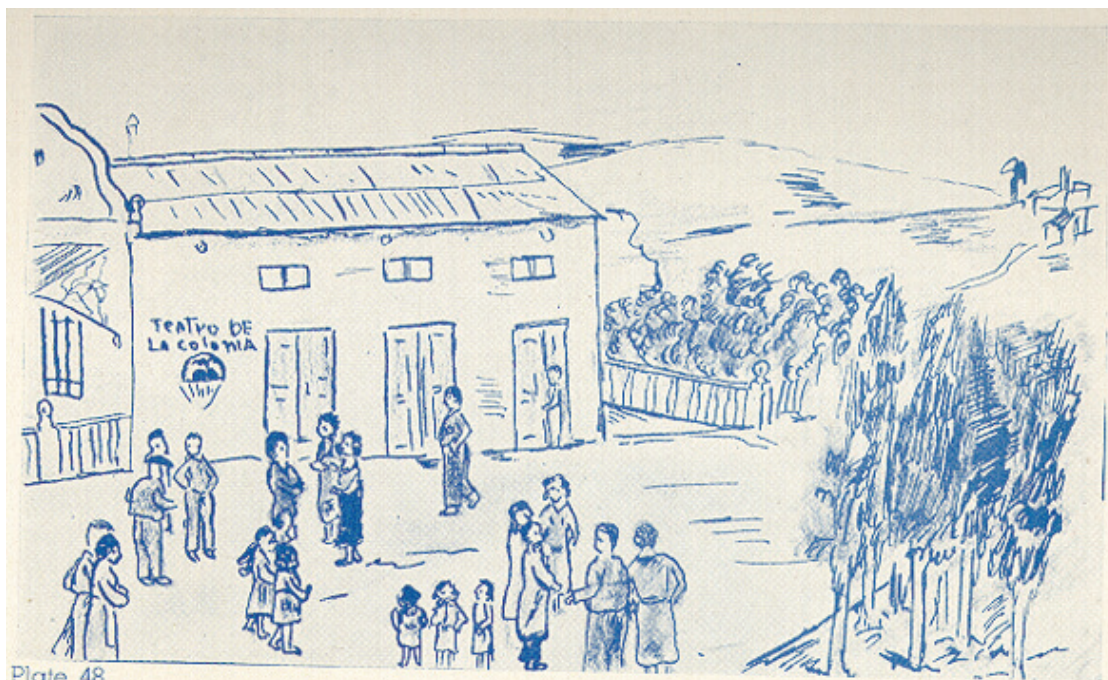


Plate 48

Pilar Marcos Garcia, 14 years old, Bellus. This gifted girl shows us villagers and children in front of the Colony's improvised theatre. Leisurely walking and chatting. How contrasting with the tense atmosphere almost palpable in drawings of evacuations and war scenes!

Arxiu de la família Reduà Sagrera

SERVICIO INTERNACIONAL DE LOS AMIGOS CUÁQUEROS
(FRIENDS SERVICE COUNCIL)

CENTROS INTERNACIONALES

LONDRES

PARIS

GINEBRA

BARCELONA:
HOGAR LUIS VIVES-ANGLI, 39
TELÉFONO 77973

VALENCIA:
SORNI, 10 - TELÉFONO 12683

Como Delegada del SERVICIO INTERNACIONAL de los AMIGOS CUAQUEROS, me complaceo en certificar que:

LOLA SAGRERA


domiciliada en la calle Lazareto 27, presta su colaboración completamente voluntaria en la Cantina Noruega de SAN ANDRES, instalada en la Tenencia de Alcaldía del Dto. IX.

Lo que me es grato hacer constar a los efectos consiguientes.

Lucy M. G. Palser

Lucy Palser
Delegada del F.S.C.

Barcelona 18 de enero de 1939



Arxiu d'Anselm Cartaña

Estimada tieta Pilar: He tingut molta alegria al rebre carta de vos-té.

Moltes gracies pels segells que m'ha enviat. Ja en tinc 555.

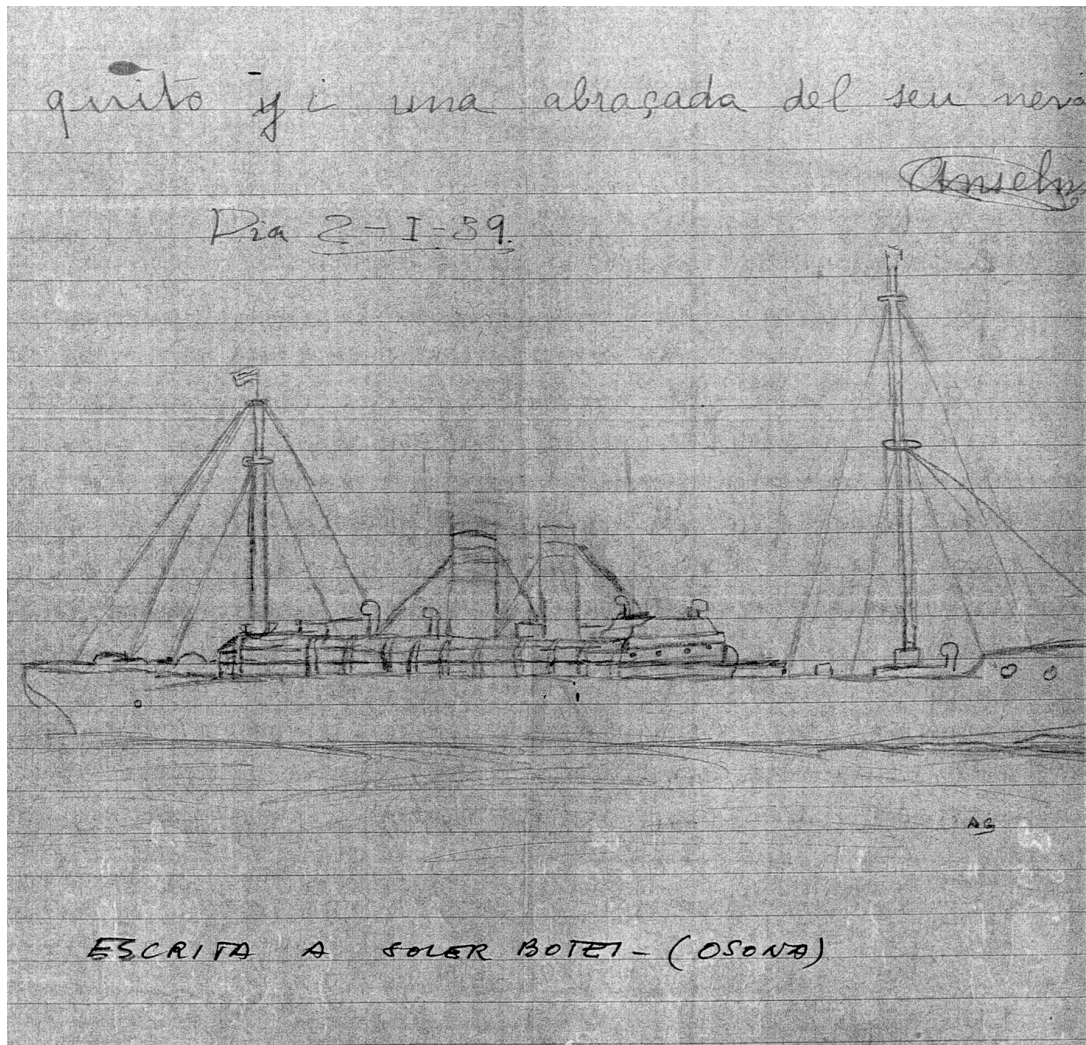
Ja varem fer la festa i ens varen donar un dinar extraordinari.

Aquí dalt fa molt fred: els Pirineus estan nevats i el Montseny la punta. El dissapte pasat varem anar a Vic: un noi que el dia d'Inglada i jo a buscar aigua Oxigenada i una destrial que uns dies antes uns altres nois varen portar perquè l'arreglessin. Varem pujar amb el carro d'un pagès veí.

Desaltres també varem celebrar el Nadal ens donaren per dinar escudella barrejada, de regien plat verdura amb nap, de tercia carn de xai i de postre dues prunes seques, un tros de turro d'atmetlla que va fer D. Paquita i una galeta de vainilla. Que la vigilia de Nadal varem portar els anglesos.

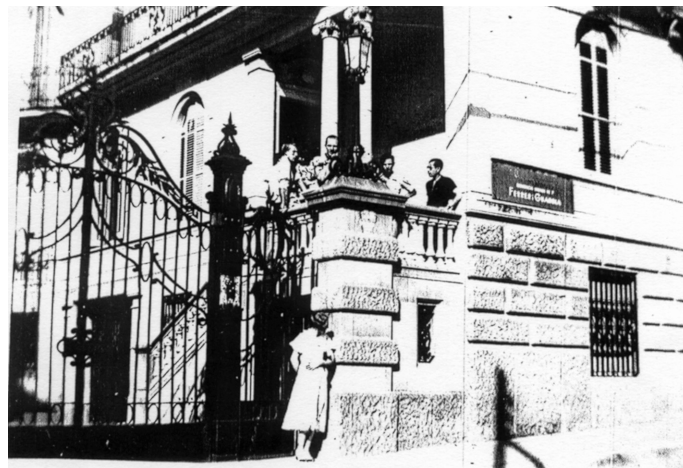
Junt amb les galetas varem portar blocs d'escriure carta, llapis, regles, claus, cartolina, paper recant y una pilota de reglamet.

Doni molts petons als avis y al Ja-



FOTOGRAFIES

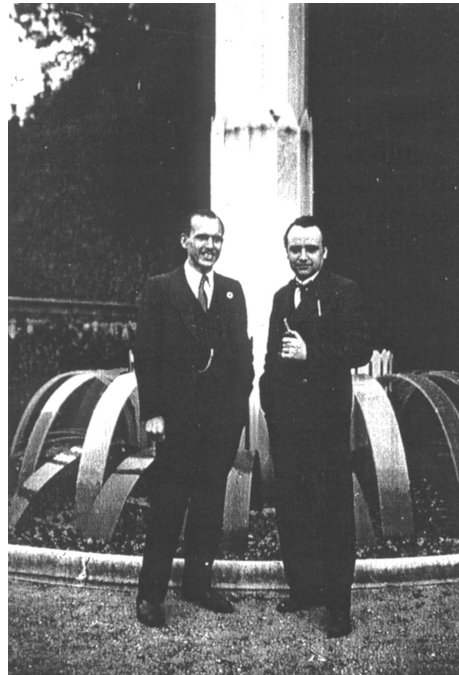
Arxiu quàquer de Catalunya



*Edifici de la família Sagner.
Llar "Luís Vives", seu central del FSC i AFSC
i de la Comissió Internacional de Barcelona.*



Reunió de treball a la Llar Lluís Vives, c/. Anglès.



Alfred Jacob (a mà esquerra) amb un delegat a la Llar Lluís Vives.



Alise Thomsen, Amiga danesa (a mà dreta).



*Domènec Ricart, dret a mà esquerra.
Treball d'oficina en una cantina.*

**Documents fotogràfics que procedeixen de l'arxiu:
American Friends Service Committee. Philadelphia.**



*Aquesta fotografia s'ha pogut documentar
a partir de sistemes fotogràfics d'ampliació de la data que surt a la pissarra,
al fons és l'any 1938.*

*És l'ambient d'una colònia en un entorn natural, una pineda.
L'ambient que es respira és de bona organització, de netedat i d'ordre.
És una fotografia a l'aire lliure, els infants van ben vestits i endreçats,
estan treballant amb interès i ben atesos pels adults.*



*La fotografia està feta en un ambient de proveïment,
hi ha multitud d'infants i adults que els ajuden a organitzar-se;
els nens semblen cansats.*



És la imatge de tres infants desolats, tenen son i fred, sembla que esperin.

És una de les moltes fotografies d'infants refugiats.

Una imatge que expressa abandó i una profunda tristesa.



*A la fotografia es veu Alfred Jacob al fons,
al costat d'uns infants que llegeixen,
probablement podria ser un ambient de colònia infantil;
en primer terme Horace Alexander, Amic anglès,
que va visitar Espanya durant la Guerra Civil;
posteriorment va col·laborar amb Gandhi.*



La fotografia mostra mares amb els seus fills, probablement a la sortida d'una cantina.



La fotografia mostra una gran multitud d'infants concentrats molt ben endreçats, nets, tenen un aspecte saludable, fan volejar banderes i també hi ha la senyera.



La fotografia mostra nens i nenes amb un aspecte senzill, roba apedaçada, amb tot, n'hi ha alguns que riuen.



És la fotografia d'un menjador col·lectiu, durant un àpat.

El text que es llegeix a la pancarta diu:

"Restaurant apadrinat Institut de Carrabiners. Bases de COI".

Els músics en primer pla esperen la fotografia, els infants estan molt ben atesos se'ls veu que tenen un bon aspecte; la taula està molt ben parada: estovalles, coberts, copes, plats, gerros d'aigua. El personal que serveix està apunt i van amb uniforme. L'entorn és acollidor i es nota la voluntat que els infants estiguin bé. L'acció del menjador està aturada perquè la foto no surti moguda, al fons hi ha alguns homes que mostren el puny enlaire.



Nens atesos en un menjador.

Cantines

Edifici del cinema Galileu, seu d'una cantina dels quàquers durant la guerra.



Foto: Cinema Galileu, març 1981.

Font: AMDSM. Donatiu de Joan Campañà, clixé núm. 1654.3.



Foto: Cinema Galileu, octubre 2003

Font: Rosa Serra.



*Edifici de la seu del districte Sant Andre Comtal,
s'hi va instal·lar la cantina de Sant Andreu.*

Font: Rosa Serra.

TESTIMONIS

En aquest apartat hi ha el relat dels testimonis, lloc i data en què van ser entrevistats. He cregut que era interessant que constessin tots junts perquè és un bagatge de memòria extraordinari. A través de les seves veus, els testimonis han exposat fets que foren molt importants per a la seva vida, transcendentals fins i tot perquè a molts els va salvar la vida l'ajuda dels quàquers. Tots han ofert el seu relat de manera totalment generosa i incondicional.

1. Testimonis de la Guerra Civil:

- 1.1 Isidre Serra i Carme Sala.
- 1.2 Artur Dorsé i Esperança López.
- 1.3 Moisès Broggi.
- 1.4 Margarita Urrútia.
- 1.5 Josep Perera.

2. Testimonis de l'obra dels quàquers:

- 2.1 Com a col·laboradors:
 - 2.1.1 Antonina Riera.
 - 2.1.2 Raquel Casals.
 - 2.1.3 Esther Inglada.
 - 2.1.4 Joaquim Reduà i Lola Sagrera.
 - 2.1.5 Francesc Cortès.

2.2 Infants que van rebre ajuda:

2.2.1 Eulàlia Viura.

2.2.2 Jordi Sánchez Bosch.

2.2.3 Hilari Raguer.

2.2.4 Josep M^a Ainaud de Lasarte.

2.2.5 Josep Salvador Colladoque.

2.2.6 Anselm i Àngel Cartañá.

1. Testimonis de la Guerra Civil

1.1. Isidre Serra i Fornes i Carme Sala i Carrió

Els meus pares van viure la Guerra Civil i van tenir la immensa sort de sortir-ne amb vida. En la nostra família, l'experiència de la guerra ha estat un fet present, se n'ha parlat prou com perquè la vivència del sofriment dels infants de la guerra hagi estat important a casa nostra. Isidre, el meu pare vivia a Sant Julià d'Alfou, prop de Cardedeu a la comarca del Vallès Oriental, era fill d'una casa de pagès petita i amb poques terres i recorda que, si bé ell no va patir directament la situació de fam perquè a casa sempre es collia alguna cosa, sí que recorda la incertesa de les persones, sovint infants que entraven en els camps i robaven menjar dels arbres, dels horts i de nit s'emportaven aviram dels galliners; també passaven ànsia perquè havien d'amagar el menjar que tenien perquè sovint estaven exposats a què els el prenguessin. Com que vivien en una casa de pagès lluny de Cardedeu, li era molt difícil fer els quatre viatges que representava anar de la casa al poble, sobretot en dies de pluja, calçat amb esclops i a vegades sense ni un paraigua, s'havia de posar un sac per tapar-se el cap i l'esquena. Amb l'estat de guerra va empitjorar la situació i no va poder anar a l'escola per la inseguretat que hi havia pels camins: tant per les persones de tot ordre i en condicions no sempre pacífiques que hi transitaven, com pels avions que solcaven el cel i era un perill i un risc anar gaire lluny de casa. Tot i que sota els auspicis del CENU, es va encarregar la construcció d'una escola a Sant Julià d'Alfou no es va acabar de construir i els infants no van poder ésser escolaritzats.

La Carme, la meva mare va viure la guerra a Granollers, una ciutat industrial del Vallès Oriental. Pertanyia a una família d'obrers, sense terres, i per tant, durant la guerra depenien totalment del repartiment de vitualles del racionament. Quan va esclatar la guerra la meva mare es trobava en unes colònies escolars d'estiu amb els alumnes i mestres de l'escola de primària "Genís Pereantón i Fornes". Va viure l'entrada dels milicians a la fonda d'on es van emportar el fill de la casa i ja no el van tornar a veure mai més. Aquest milicians apilaven els fusells al menjador on hi havia la mainada espantada, al costat de les seves mestres. Els participants a la colònia van tornar a finals de juliol cap

a casa; després encara n'hi va una altra tanda de més petits on hi va anar un seu germà, també s'hi van estar una quinzena de dies. Després cap més.

Tota la guerra va ser un seguit de restriccions que van patir, sobretot en l'alimentació, però el fet més transcendent que va sofrir la família fou el bombardeig del 31 de maig de 1938 a Granollers. Era dimarts i faltaven cinc minuts per a les nou del matí, la població havia començat la seva vida diària; els adults amb feina, a treballar; la mainada a l'escola; una gran majoria de la població es trobava als carrers i places on hi havia els punts de repartiment del menjar racionat. Allà es trobava la meua mare demanant torn en una cua i, anant cap a una altra, quan van començar a caure bombes a tot el llarg de la carretera principal, la plaça de la Porxada i la plaça de Can Sínia. La meua mare va sortir corrents, fugint de les bombes, va anar passant pels llocs de les cues on feia poc hi havia estat ella per demanar torn: eren tots morts; fugint d'aquella pluja de foc va entrar en una casa que tenia les portes obertes i es va amagar sota d'un moble. Quan va haver passat tot, va tornar cap a casa: n'havia sortit il·lesa! Va tardar a arribar-hi perquè casa seva es trobava a l'altre costat de la via del tren, lluny del nucli bombardejat de la ciutat. La seva mare, l'àvia Josefina, havia vist caure les bombes on hi havia la seva filla, quan es van retrobar no es van poder dir res. El meu avi Gregori treballava de paleta municipal, després del bombardeig va passar dies al cementiri enterrant les víctimes, la meua mare hi anava cada dia a porta-li una mica de menjar per dinar perquè havien de treballar hores i hores. La meua mare encara recorda l'estesa de víctimes a l'entrada, sota d'una manta hi havia fragments de persones.

Granollers va tornar a tenir un fort bombardeig, va ser durant la retirada, a finals del mes de gener de 1939; també va ocasionar moltes víctimes. Eren uns moments desesperants. La pèrdua de por que van arribar a sentir tots plegats els va portar a no córrer cap al refugi quan sentien els motors dels avions quan passaven per sobre de casa, no sabien quan s'acabaria la guerra. Era tan forta la inseguretat, tan constant i tan interminable el turment que van decidir seguir vivint a casa, encara que sentissin les sirenes que avisaven dels bombardeigs, a veure què els podia passar més. Poc després, acabada la guerra, el meu avi va ser despatxat de la seva feina perquè era d'esquerres. Despatxat del seu

lloc de treball i sense que cap contractista de Granollers li donés feina. Condemnar a la inactivitat, tancar dintre d'una presó de vidre, és una altra forma de condemna, subtil, no sagnant, amb què el franquisme, sense embrutar-se més les mans, va fer pagar el compromís polític d'un home d'esquerres, culte i bo. No parlaré pas de tot el trasbals que va ocasionar aquest fet a la nostra família, només dir que les dues filles grans van haver d'anar aviat a treballar i l'àvia havia de fer dos torns a la fàbrica tèxtil, per sostenir l'economia familiar. Algun contractista que li dolia el que la família passava, facilitava petites reparacions a l'avi, mig d'amagat, per no comprometre's. Fins molts anys després no li van donar feina al blanqueig on s'hi va jubilar. A casa tots sabem el que va passar perquè se n'ha parlat i s'ha explicat però no se'ns ha ensenyat a odiar. Sempre que se n'ha parlat el to és de sofriment pel que van passar: la por, la gana i la incertesa dels avis que havien de pujar quatre fills; la mare que va sobreviure la pluja del bombardeig. La meua família va viure de primera mà uns fets ben importants, transcendentals per a la història de Catalunya i per a les nostres vides. A Granollers se n'ha parlat molt del bombardeig, però encara queda per recordar a persones com el meu avi que van enterrar les víctimes. Aquest testimoni que ara explico és la primera vegada que surt fora de l'àmbit de la nostra família.

A casa van viure l'experiència del sofriment humà i van crear la manera de viure amb aquesta condemna de l'avi que, de fet, es va repartir entre tots; a casa es va donar valor al treball, a l'esforç i a suportar en silenci aquest pes de la història. Aquest recurs tan prudent va afavorir que el meu germà i jo mateixa formem part d'una nova generació de persones sense rancor i amb la capacitat d'analitzar els fets i d'estudiar la història. Aquest és el motiu fonamental que m'ha guiat a orientar la tesi a comprendre com l'organització dels quàquers va voler pal·liar el sofriment humà i deslliurar la infància d'una vivència de desatenció, d'oblit i de marginació. Van començar pels aliments però en cada got de llet i llonguet de pa també es repartia la dignitat a un infant que podia passar el dia fent una vida més normal, uns infants que podien anar a l'escola i podien jugar.

Aquests testimonis familiars no són el relat d'un dia sinó una experiència.

1.2 Artur Dorsé i Serra i Esperança López i Jiménez

Aquests dos testimonis van oferir la seva vivència, l'Artur per l'estada al front de l'Ebre al costat de les Brigades Internacionals; l'Esperança pel seu testimoni del bombardeig a Granollers de 1939; foren entrevistats a casa seva a Granollers el 21 d'abril de 2002.

Artur Dorsé és de l'any 1920, va lluitar al front de l'Ebre explica: "Em van cridar per anar al front; vaig anar amb tren de Granollers a Barcelona, i després fins a Canet i, d'allà, amb camions, ens van portar cap a Lleida.

"Vaig fer la guerra al front de l'Ebre; tenia 18 anys i era la lleva del biberó. El meu germà va anar al front abans que jo a Lleida, Belchite, al front d'Aragó. Els meus pares van estar temps sense cap fill a casa.

"Al front no es feia instrucció, anava amb el fusell a l'esquena, els regiments es movien de lloc perquè faltava gent, vaig veure alguns veterans que marxaven. Els soldats dormíem a terra sobre una manta, al ras. A la companyia hi havia uns soldats que feien el ranxo i ens el menjàvem.

"Em van ferir de seguida amb *"una bomba rompedora"* que va caure sobre els arbres; al meu costat, hi va haver un company que per l'efecte de la bomba se li van tallar les dues cames de cop; em van portar a l'hospital de Lleida, i després em van dur fins a Terrassa en tren. Els hospitals eren cases de caritat, ens tractaven bé i ens donaven menjar.

"A la guerra vaig estar al costat de soldats de les Brigades Internacionals; eren estrangers, però recordo que n'hi havia que xampurrejaven una mica de castellà; eren homes més grans que jo.

"Em van fer presoner a l'Ebre, a la zona de Gandesa; vaig estar en un batalló a Pamplona en un monestir, t'ajuntaves amb catalans que havien coincidit en el mateix lloc. Després vàrem anar de treballadors tres anys a Algeciras. Tot érem soldats, presoners de guerra; la nostra feina era obrir rases al terra. No podíem parlar en català, s'havia de vigilar molt".

L'Artur parla poc, frases curtes i concises, com si el que m'explica s'ho hagués dit a si mateix moltes vegades, com si ho hagués volgut oblidar, sense poder. Els sentiments són discrets i continguts fruit d'haver estat tan temps en el fons de la memòria: un relat personal únic i cru. Em va impressionar vivament

els silencis entre una frase i l'altra perquè semblava ben bé que l'entrevista i les preguntes senzilles que li anava fent li arribaven al fons del temps i feien emergir, en ordre, fets encastats a la joventut. A la joventut que la guerra, la postguerra i el servei militar se'n van endur.

Sort de la seva gran afecció a la bicicleta, que no manifesta durant l'entrevista, però que a Granollers tothom coneix perquè hi ha dedicat la seva vida; molts anys al ciclisme com a esportista i un puntal en la creació del club Ciclista Granollers, al costat del meu pare amb qui els va unir una inseparable amistat.

Heus ací el testimoni d'Esperança-Lluïsa López Jiménez, nascuda l'any 1929; va viure l'últim bombardeig, el 27 de gener de 1939, a Granollers, durant la retirada dels republicans i l'entrada de l'exèrcit nacional i la profunda petjada que va deixar en la seva vida:

"Al costat de la via del tren hi havia un refugi, i quan van sentir la sirena s'hi va anar a amagar la gent de les cases. He de dir que de la meva família, hi havia la mare, germans, tiets i cosins; en total eren catorze de casa. Les bombes van caure-hi de ple i van morir tots. La meva germana baixava per la carretera de la Torreta, i va veure com queien les bombes sobre el refugi; quan hi va arribar estava ensorrat i eren tots morts. Amb tot l'enrenou que es feia quan hi havia bombardeigs la gent entrava a les cases i agafava la roba, menjar, objectes personals.

"Després del bombardeig del 27 de gener, vàrem anar amb el meu pare i la meva germana a una casa de pagès de Corró, i allí ens hi vàrem estar amb les portes tancades, amb matalassos a terra, perquè hi havia enfrontats els soldats nacionals que passaven per la carretera amb milicians amagats en el bosc. En Jaume, el fill de la casa, els va donar menjar i van fugir bosc endins, van marxar i el tiroteig es va acabar. En aquella casa també hi havia una altra família. Van ser hores de trets i de por. La meva germana que havia vist com queien les bombes sobre el refugi, de l'esglai, va estar dies que no li sortia la veu i no podia parlar.

"Vàrem tornar a Granollers; per la carretera van entrar els soldats el dia 28 de gener, vestits de moros armats, era espectacular, no agredien la gent.

L'Esperança recorda que durant la guerra hi havia un magatzem al carrer Ricomà de Granollers, un magatzem de menjar cru: llegums, sucre, farina. No en recorda més detalls. A la caserna militar, seu actual del Mercat de Sant Carles, hi havia els tanquistes que donaven menjar a la gent i a la canalla que s'acostaven al pati amb un pot d'alumini lligat amb un cordill, els soldats els hi posaven cafè; tots els nenes deien: "a mi, a mi!"; fent tentines els infants estiraven el cordill fins que l'abastaven; quan el pot topava a la paret, el cafè queia daltabaix; l'Esperança ho recorda amb nitidesa: "Tot allò era molt trist".

"Abans de la guerra el meu pare treballava de mosso a Can Rosselló, jo anava a l'escola Pereanton, a la classe de la Senyoreta Balbina Busquets; les germanes treballaven a la fàbrica tèxtil de "Cal Sidro"; a casa matàvem el porc, teníem gallines, fèiem una vida senzilla però vivíem bé.

"Durant la guerra vàrem passar molta gana, menjàvem naps, aglans. En el racionament ens donaven pa de segó. Jo anava a les cues de racionament a buscar menjar.

"Vaig quedar orfe de mare amb 10 anys, en tinc pocs records: feia "migas", perquè la família havia vingut d'Andalusia, i a casa, es cuinava aquest plat típic andalús; recordo que la mare estenia la roba en un filat i sempre em deia: "vull que vagis ben bonica!" Sense la mare, vaig passar una infància ben sola".

Després d'aquella desolació l'Esperança recorda que van ser anys molt difícils perquè: "quan sobra tothom dona; quan falta, no n'hi ha". "Quan la guerra es va acabar menjàvem lleties i farinetes; vàrem rebre l'atenció d'"Auxilio Social" se n'encarregaven la Margarita i la Beatriu Margarit, anaven uniformades; ens feien anar a missa i celebrar el mes de Maria. La seu del menjador d'"Auxilio Social" a Granollers era en els locals de l'edifici de "La Unió Liberal". A partir de 1939, aquest esplèndid edifici construït pels socis d'una mentalitat d'esquerres i liberal, fou apropiat dels franquistes.

Durant l'entrevista l'Esperança ha explicat com va viure aquell moment i com aquest fet tan trist va afectar de ple la seva vida. Es podia percebre el dolor manifest encara, en el fons de les seves paraules, i transmetia ben viu el sofriment injust d'una època tan violenta.

Avui dia l'Artur i l'Esperança viuen a casa seva, després d'una llarga con-

vivència, han nascut dos fills. Un matrimoni voltat de l'amor i la comprensió de la seva família. Diuen els seus fills que els pares no en volen parlar gaire del passat, ni de la guerra. S'entén prou bé, perquè els fets que van viure van ser extremament colpidors. És per això que el fet que hagin aportat el seu testimoni m'omple d'una immensa gratitud.

Granollers, 21 de maig de 2003

1.3 Moisès Broggi i Vallès

Nascut a Barcelona el maig de 1908, va estudiar la carrera de medicina que va exercir durant el període de la Guerra Civil, essent el metge que va estar a primera línia de foc a la Barceloneta la nit del 18 i 19 de juliol; després va actuar de cirurgià al front. Avui dia viu a casa seva, després d'una llarga carrera de medicina, al costat de la seva família i voltat dels seus llibres; gaudeix d'una memòria nítida i uns coneixements esplèndids que abracen la història contemporània del segle XX. Fou entrevistat a Barcelona, a casa seva, el 14 d'octubre del 2003.

Moisès Broggi, metge cirurgià, va conèixer l'obra dels quàquers i va treballar al costat de les Brigades Internacionals; el vaig entrevistar després de llegir el seu magnífic llibre: *Memòries d'un cirurgià*, on relata en tres llocs diferents la seva trobada amb els quàquers; vaig proposar-li de parlar amb ell sobre aquests fets i va acceptar amablement. Durant l'entrevista va aportar un testimoni molt interessant pel coneixement dels quàquers, per la seva vivència en la primera línia de foc i en el front de guerra.

Iniciava el seu relat després de la meva primera pregunta: –Com va conèixer els quàquers?

“Vaig conèixer l'obra dels quàquers durant la Guerra Civil i es podria anomenar com un grup d'ajuda eficaç, no era un grup de persones que expliqués i parlés gaire, sempre feien feina, era un grup d'acció. Van fer molt de bo. Van portar aliment que feia molta falta i el repartien bé, directament a la gent. No

feien allò d'enviar-lo amb el risc que fossin mal distribuïts, en van fer un bon repartiment; en tinc un bon record, tinc coneguts que en van rebre ajuda.

“Jo estava al front, hi havia una infermera quàquera que treballava amb mi havia estudiat teologia; mitjançant la seva intervenció els quàquers van ajudar la meva família i van aconseguir sabó; a casa no tenien res i, en aquell moment, feien molta falta els greixos i el sabó. Els quàquers van atendre molta gent necessitada. Cal tenir en compte que el més difícil d'aquest tipus d'ajuda en temps de guerra és la bona distribució. Aquí a Barcelona hi havia centres diversos des d'on es distribuïa llet. Al carrer de Balmes, cantonada Diagonal, hi havia un pis on hi vivien quàquers, n'hi havia un que es deia Lord Churchill, va ajudar molt.

“Tornant a la dificultat en la distribució, cal dir que el meu equip es va dissoldre abans d'acabar la guerra, al final, abans de la batalla de l'Ebre. Un dels meus ajudants que estava relacionat amb els quàquers, em va fer enviar una caixa amb utillatge mèdic; vaig rebre una carta des d'Anglaterra on m'explicava que m'arribaria però no va ser així. Una vegada, temps després, em va caure a les mans un instrument que estava marcat amb el meu nom, vol dir que la caixa va arribar però algú se'l va quedar, s'havia perdut entremig, aquesta part és la difícil. Els quàquers eren molt honrats, es dedicaven amb entrega i eren ben vistos per part de tothom.

“Hi va haver una infermera que es deia Ruth que treballava al centre quàquer i mentre prenia el te en el seu pis de Balmes hi van tenir un accident amb el fogonet, jo els vaig atendre a l'hospital; la infermera quàquera va morir en l'accident fins i tot jo vaig anar a l'enterrament¹⁰⁷. Vaig tenir tracte amb uns quàquers, vaig veure la seva manera de viure i d'actuar. Els quàquers no ho diuen mai que són quàquers perquè no volen crear nuclis de poder, en canvi influeixen en crear el bé comú per a la societat.

“Anys després d'acabada la guerra vaig anar a Anglaterra i ens vam trobar

¹⁰⁷ Aquest relat es pot llegir a la seva biografia: *Memòries d'un cirurgià 1908-1945*. Capítol 5.

“Final de la guerra. Algunes experiències mèdiques” (pàg.259- 260)

amb la infermera quàquera i em va voler ensenyar la casa de William Penn, un dels fundadors quàquers, també vaig saber que aquest grup s'havia desplaçat a Amèrica del Nord i havien fundat l'estat de Pennsylvania. Cal recordar que els quàquers eren antiesclavistes i van intervenir en l'abolició de l'esclavatge; també van influir per implantar el preu fix i evitar el regateig”.

En escriure les seves memòries, Broggi parla d'aquesta coneixença en diversos moments¹⁰⁸:

“Vaig tornar a Barcelona juntament amb Dorothy i Timoteo, aquestes dues persones a qui tant dec pel seu afecte i atencions en aquells moments de tribulacions i angoixes. Ens reberen els de l'American Medical Boureau, que ens oferiren allotjament, que jo vaig declinar per anar amb la meva família; ens digueren que Barsky havia decidit instal·lar-se a Barcelona. Dorothy hi va romandre durant uns quants mesos, acollida pel comitè Britànic d'Ajut, en què intervenien els quàquers, que es comportaren sempre molt generosament amb tots nosaltres”.

Una altra referència a la coneixença que Broggi va tenir amb els quàquers es troba en un altre apartat del mateix capítol¹⁰⁹:

“Després de l'enfonsada de l' Ebre, les forces existents a Catalunya quedaven considerablement reduïdes, amb gran escassetat d'homes i d'armes, i la manca d'aliments es feia alarmant. L'ambient de derrota era total i la majoria de comissions o grups d'ajut estranger deixaren el país, entre ells els quàquers i els de l'Oficina Americana dirigida per Barsky. Dorothy va sortir amb els quàquers; a mi m'oferiren de marxar amb ells, però vaig preferir quedar-me al costat de la meva família”.

Els nacionals deixaren darrere del seu pas un rastre de mort i de destrucció a rereguarda, sobretot si en entrar en una ciutat o poble es trobaven amb algun brot de resistència com va ser el cas de Badajoz, a Extremadura. Moisès Broggi explica aquest fet durant l'entrevista i a la seva biografia¹¹⁰: "Els afuse-

¹⁰⁸ Op. Cit. (pàg 249)

¹⁰⁹ (Op. Cit. (pàg. 269)

llaments massius a la plaça de braus de Badajoz impressionaren el món civilitzat i l'explicació que en donaren els militars va ser que el seu avanç era tan ràpid que es veieren obligats a emprar l'extermini per tal de no deixar en la rereguarda res que pogués representar el més mínim focus de resistència. Per primera vegada es va començar a parlar “d'extermini” amb les seves tètriques ressonàncies”.

Moisès Broggi explica tres accions mèdiques d'alt relleu que volien millorar l'atenció als ferits i rebaixar l'índex de mortalitat: primera, el 1936, el servei quirúrgic d'urgències de l'Hospital Clínic de Barcelona; segona, el mateix any, les transfusions de sang; tercera, el 1937, els hospitals mòbils, equipats i estratègicament situats prop dels fronts de guerra i amb bones línies de comunicació amb rereguarda, que feien possible actuar aviat i amb eficàcia en molt ferits que sense aquest recurs s'haurien perdut. Aquest darrer servei es va organitzar en col·laboració amb l'equip sanitari de les Brigades Internacionals, Broggi explica àmpliament en les seves magnífiques memòries.

L'entrevista va resultar tan interessant com llegir un llibre d'història del segle XX, plena de vida i lucidesa amb l'exclusivitat de sentir-la de la veu de qui va viure aquests esdeveniments amb aportacions viscudes de primera mà: Inoblidable!.

1.4 Margarita Urrutia i Agraz

En el testimoni de Margarita Urrutia¹¹¹, que va viure en primera línia de foc la defensa dels guàrdies d'assalt a Barcelona explica: "En aquells dies començaven les olimpíades i vàrem sentir uns esclats a fora; la minyona va obrir les por-

¹¹⁰ BROGGI, Moisès. *Memòries d'un cirurgià 1908-1945*. Col·lecció Biografies i Memòries. Núm. 46. Edicions 62. Barcelona, 2001(pàg. 183).

¹¹¹ Margarita Urrutia i Agraz ,veïna de Barcelona, va viure en primera línia de foc durant l'esclat de la Guerra Civil.

tes dels balcons per veure què passava creient-se que era en motiu de les olimpíades, i va veure tot l'edifici de la policia de la plaça d'Espanya, davant de casa, amb els guàrdies d'assalt a les finestres. Ella va entrar cridant cap a casa: "És la guerra!" Era diumenge, dia dinou de juliol. El meu pare estava assabentat dels fets del dia divuit i, per tant, va saber que passava de debò.

"Casa nostra era un edifici sense cap casa al costat, tot eren solars que donaven a la Gran Via; els guàrdies van veure que l'edifici de casa nostra era el més alt i van pujar al nostre terrat i anaven tirant. Nosaltres els havíem de donar menjar perquè no podia venir ningú a fer-ho. Nosaltres vivíem a l'àtic i els teníem a sobre de casa nostra disparant. Va ser un dia molt fort. Hi havia una torre al davant de casa i tiraven els trets que rebotaven a la pedra i feia una espurna de foc i semblava que fossin els "pacos" que disparaven, i així anaven tirant trets i més trets. En deien "pacos" als tiradors que portaven unes escopetes que en disparar feien aquest soroll: "pac". Vèiem, lluny, el fum de les esglésies cremant. Hi havia francotiradors que disparaven a la gent que passava, es posaven dalt dels edificis. Va ser esgarrifós!"

Barcelona 12 de setembre de 2003

1.5 Josep Perera

Va ajudar els refugiats que havien vingut de diversos llocs d'Espanya i de Catalunya. Recorda que: "Estaven allotjats a l'edifici de l'església de Sant Felip Neri i a l'Asil Duran, un edifici tètric que havia estat un correccional i que es va habilitar per acollir els nens de la guerra; els posaven en sales grans, molts d'ells venien de Madrid¹¹²". Actuava en nom dels Minyons de Muntanya; fèiem el servei de guardar els nens a les nits. Jo vaig estar moltes nits fent guàrdia,

¹¹² Josep Perera, va oferir el seu testimoni a Barcelona el 12 de setembre de 2003. La seva experiència en aquest servei li porta el record dolorós de no poder fer més per atendre la por i el neguit d'aquells nens que patien el seu exili, massificats, però sovint en total solitud.

perquè els nens que es trobaven allí estaven espaordits de la guerra i del que havien passat. Alguns d'ells havien perdut la seva família i a la nit es despertaven inquiets i ploraven; i nosaltres, sortint de treballar, anàvem a col·laborar-hi per acompanyar els nens si alguns tenien set o por; n'hi havia tants!, se n'anaven a dormir i a vegades no se sentien bé. Hi havia un servei social, el duien a cap els Minyons de Muntanya de Catalunya per guardar els nens de la guerra; a més hi havia una supervisió de la Generalitat de Catalunya". La seva experiència en aquest servei li porta el record dolorós de no poder fer més per atendre la por i el neguit d'aquells nens que patien el seu exili, massificats, però sovint en total solitud.

Barcelona 12 de setembre de 2003

2. Testimonis de l'obra dels quàquers

2.1 Com a col·laboradors

2.1.1 Antonina Riera i Arrufat

Va néixer a Granollers, actualment viu a la mateixa casa que el temps i la guerra van preservar. Amb el seu testimoni arrenca la investigació sobre els quàquers. Durant la guerra l'Antonina estudiava batxillerat a l'Institut de Segon Ensenyament de Granollers que dirigia el Sr. Bagué on treballava sota les directrius de l'Escola Nova. En el decurs de la Guerra Civil van faltar mestres a Granollers i el Sr. Sants, mestre de Canovelles i implicat en el CENU li va demanar si voldria anar a treballar a un parvulari on hi mancava una mestra per substituir Pilar Bullich que havia cessat del seu càrrec el 9 de març de 1938 per desplaçament a Esplugues del Llobregat. Era en el parvulari Lluís Belló de Granollers. El Sr. Sants va acompanyar l'Antonina Riera a la Barcelona on li van concedir una interinitat i Antonina Riera va prendre possessió del seu càrrec el 14 de març de 1938 a l'escola Lluís Belló i hi va exercir fins el mes de gener de 1939. En aquella escola hi havia dues classes. Una la portava ella i a l'altra classe hi havia una mestra que era cosina de la mestra Balbina Busquets, mestra molt coneguda i valorada de Granollers. En aquella època hi havia molta falta de menjar i els Amics quàquers d'Anglaterra ens van donar un llonguet de pa, era cap al final de la guerra. Un panet al matí. Fixa't bé el que feia la gana, sempre hi teníem uns 40 nens, quan es va començar a donar el pa n'hi van venir cap a 100, molts, ens van dir que podíem acceptar tota la canalla que vingués. Nosaltres dèiem: “–Si són tants, no els podem ensenyar”. Però la resposta dels responsables fou: “–La qüestió ara és que rebin el pa”. Aquest pa era per a tothom!

“Quan es va acabat la guerra vaig estudiar magisteri a Barcelona. En acabar vaig anar a treballar a La Roca del Vallès, durant tres anys. A Santa Agnès de Malanyanes, 4 mesos. A l'escola Montessori de Granollers, perquè la Sra. Maria Tuset va estar un temps malalta. Després a l'Acadèmia Edesa, que es trobava sobre l'estanc de Can Cot. Després vaig anar a treballar a Cal Sr. Puig, l'escola Educátor, hi vaig estar-hi 30 anys fins que em vaig jubilar.

“El 29 de setembre de 1944 em vaig casar amb Joan Masnou a Granollers, he tingut dues filles totes dues mestres: l'Antonina i la Margarita que van treballar a les escoles Jardí d'Infància i l'Estel de Granollers.

Encara em va explicar dos fets més sobre la guerra que m'agradaria dir: un és sobre el bombardeig i l'altre és sobre els refugiats.

Sobre el bombardeig, resulta que l'Antonina havia sortit justa d'hora de casa seva per anar a treballar, aquell matí del 31 de maig del 1938 perquè la nit abans hi havia hagut una festa en el Majèstic a favor dels combatents de la guerra.

“Com que anava amb el temps just, el bombardeig no em va agafar perquè les bombes queien a la carretera i jo encara em trobava en un carrer paral·lel; d'aquesta manera senzilla el bombardeig no em va agafar en plena carretera on van caure les bombes en renglera, enderrocant els edificis que trobaven al seu pas.

El seu pare, Paco Riera, va haver d'anar a carregar ferits amb la camioneta cap a l'Hospital de Granollers i La Garriga i els morts al cementiri. Els posaven a terra, en fila perquè la gent els anés a identificar.

La meva mare, Maria Arrufat s'estava a la porta perquè jo havia sortit per anar a treballar feia un moment; després va sentir el terrabastall de bombes, soroll i fum; va mirar cap allà on jo era per saber què passava, en aquell moment va veure passar una nena i la va fer entrar a casa i es van amagar totes dues sota d'un moble.

Un veí de casa seva era Isidro Font i era el responsable dels refugiats a Granollers, a mesura que arribaven, els distribuïa en cases on poguessin viure. En van venir de Madrid, eren nens; d'Euskadi i de Santander; aquests darrers van instal·lar-se a la casa de la fàbrica de Can Torras, al carrer Josep Umbert; era gent gran, la majoria eren dones.

Actualment l'Antonina Riera viu a casa seva, és vídua i viu voltada de la seva família, dels seus records, amb una memòria nítida, un interès viu per l'escola i per recuperar la història. Per a ella i la seva família ha estat una sorpresa saber

que aquell comentari tan breu sobre els quàquers fou motiu per endegar aquesta tesi. Però, sembla ser, que a vegades no hi ha coincidències i sembla que, a vegades, sents com un cercle es tanca i la història recupera tot el sentit.

Granollers, 7 de novembre del 2005

2.1.2 Raquel Casals i Llaudet

Recorda: "Quan va esclatar la Guerra Civil, es van notar molt les mancances en el menjar; anàvem a buscar moniatos, castanyes, avellanes i ametlles. En el poble de Rubí, s'hi van estar els quàquers com a missioners que oferien ajuda; van llogar unes cases i anaven a ajudar als baixos dels locals de l'escola on repartien llet, pa, farina i sucre a tothom del poble. A més, es van donar esmorzars gratuïts que es repartien en uns locals on s'havien instal·lat unes taules, perquè tothom que ho necessités pogués fer aquest primer àpat del dia.

"Jo hi vaig col·laborar; hi anava cada dia. Parlàvem amb els quàquers com a germans. Rubí també va acollir nens i nenes de Madrid. Els Amics quàquers van fer molt de bé".

Santa Coloma de Gramenet, 1 de maig de 2003

2.1.3 Esther Inglada i Pauli

"Vaig col·laborar de manera voluntària amb l'obra dels Amics quàquers durant la Guerra Civil, durant un any. Anava a l'aeroport del Prat on es descarregaven aliments que arribaven en avió. Carregaven els sacs de farina i d'arròs en els camions, mentrestant jo ho anotava en un quadern. Després, anàvem al xalet del carrer d'Anglí, seu dels Amics quàquers, i allà es descarregava i es posava en els magatzems. Després, es distribuïen els aliments en menut i es

posaven en una bossa: un paquet d'arròs i de farina, un tros de bacallà i es repartia a les famílies que anaven a buscar el menjar. Eren famílies que procedien de diversos llocs de l'Estat espanyol.

“Jo era jove, encara no tenia vint anys, aleshores ja tenia estudis de comptabilitat, vivia al Clot, a l'avinguda Meridiana, vaig anar durant un any a ajudar matí i tarda. Recordo les converses d'una Amiga quàquera anglesa que parlava poc en espanyol, però amb el poc que sabia es comunicava amb les famílies; els deia: “Bolsa para bacalao”.

“Entre la gent que venia a recollir aliments, es veu que hi havia algú que tenia sarna i me la va encomanar. La mare em banyava de cap a peus per curar-me i em deia: “No hi aniràs més”. Però encara hi vaig anar un parell de mesos més. Tinc un record molt entranyable d'aquell temps”.

Palma de Mallorca, 17 d'abril del 2003

2.1.4 Joaquim Reduà i Lola Sagrera

Quan va esclatar la guerra en Joaquim estudiava comerç a l'escola secundària, la Lola havia acabat els estudis primaris. Els expliquen: “La Societat Religiosa dels Amics havia contactat amb l'Ajuntament de Sant Andreu per valorar l'abast del problema social i facilitar ajuda humanitària a la població civil. L'Ajuntament de Sant Andreu, fent-se càrrec de la situació, va acceptar rebre l'ajuda que afavoria la població i la sostreia de la misèria, i va cedir els locals de la planta baixa de l'edifici municipal, situat entre els carrers d'Orfila i de Malats. A la façana de l'edifici, s'hi va col·locar una pancarta que deia: “Niños de España, Noruega os da leche”.

“Un cop va estar enllestit el local i es va comptar amb el suport humà, el grup noruec va instal·lar una caldera d'acer inoxidable que feia un metre per un metre i diluïa la llet en pols; tenia un mecanisme que abocava la proporció d'aigua calenta adequada. Era un dipòsit amb una turbina i, en moure's, la llet no feia grumolls.

“Aquesta cantina era l'única que disposava d'aquesta caldera la qual facilitava molt els esmorzars; la portava un noi jove que es deia Josep i que coneixia la feina, perquè ell havia treballat en una granja on es venia llet. En Josep va treballar tot el temps que va durar la cantina en el maneig de la caldera.

“La responsabilitat de la cantina anava a càrrec de Joaquim Reduà que, amb disset anys d'edat i els estudis de comerç, portava la comptabilitat i l'emissió i control de les targetes d'identificació de les famílies ateses a la cantina. Hi havia un llistat amb els noms dels infants i es mirava que hi hagués ordre en la manera de ser atesos.

“La Lola Sagrera tenia tretze anys i al costat de la Maria Sants, de la seva edat, despatxaven la llet, netejaven la cantina i rentaven els gots per poder garantir la higiene i el control sanitari adequat.

“Els matins ajudaven voluntàriament a la cantina preparant els esmorzars calents i subministrant avituallament: repartien lleties, cigrons i llet. Les mares portaven unes petites bosses de roba cosides a mà on se'ls abocava la llet en pols i se la podien emportar cap a casa. A vegades, quan la llet era més espessa o n'hi havia molta, preparaven mantega i la repartien.

“A més de la llet i llegums, repartien sabó de dues menes que els arribava en barres i que havien de tallar per fer-ne unes pastilles. Hi havia sabó de rentar i també sabó antisèptic que servia per desinfectar la pell; vista la precarietat sanitària que es vivia en aquell moment, era molt útil. L'avituallament que es distribuïa a les cantines podia variar, segons com arribés l'ajuda. El treball era voluntari i, a canvi, els col·laboradors rebien una ració d'aliments i sabó per a les famílies com a compensació del treball. En tot moment, es va tenir en compte que aquest donatiu rebut fos just. La Lola formava part d'una família de set germans, els pares i dos avis. Encara recorda que la mare sempre deia: "som vius gràcies a la llet en pols". En aquella època de migradesa s'aprofitava tot; un altre record molt viu és que els embalatges de fusta amb què arribaven els aliments i el sabó es desmuntaven i se'n feia llenya per a les estufes, i així es passava el fred de l'hivern: s'aprofitava tot!"

“A la cantina els arribava l'ajuda amb un camió dels quàquers; el conduïa el Sr. Inglada. Es descarregaven les caixes a l'entrada dels locals municipals i es

guardaven al magatzem de la planta baixa. Era una cantina amb aflluència de famílies del barri i també anaven famílies d'altres barris, però no eren refugiats. En acabar la guerra la cantina es va clausurar i els camions dels quàquers els conduïen la gent d'Auxilio Social. Els quàquers van fer molt”.

Barcelona, 4 de maig de 2003

2.1.5 Francesc Cortès

Va col·laborar amb els quàquers durant la Guerra Civil. "Vaig començar a treballar amb els quàquers l'any 1938, als setze anys d'edat, a la casa del carrer d'Anglí, núm. 39 a Sarrià. Era el xalet de la família Sagnier que van marxar durant la guerra i van cedir l'edifici als quàquers on s'hi van instal·lar les ofícines i on hi van viure.

“Vaig aconseguir aquesta feina a través de la meva germana Mercè. Ella treballava en la casa de modes Badia molt coneguda a Barcelona, a Gran Via entre Claris i Llúria, i en aquesta casa hi tenia un càrrec Domènec Ricart, que s'havia fet quàquer i tenia molta amistat amb la meva germana. Ella que era secretària dels germans Badia, una casa de moda de luxe durant la guerra havia perdut la feina i Ricart va suggerir a la meva germana que anés a treballar amb els quàquers, perquè ella coneixia molt bé l'anglès. Va passar a ser la secretària d'Alfred B. Jacob, va viure molt a prop dels quàquers i, fins i tot, va continuar després de la guerra; fins que després els quàquers van ser mirats amb molt mals ulls pel govern nacional perquè era una entitat estrangera, oferia tots els defectes per al nou govern i com que venien a ajudar, feria la dignitat del país, poc a poc van anar quedant arraconats. Alfred i Norma Jacob vivien aquí amb els seus fills: Piers i Teresa, dos nens petits.

“Quan els quàquers van anar augmentant la feina i van venir gent d'altres països suecs, noruecs, danesos, van anar organitzant un sistema que consistia bàsicament en ajudar els infants a les escoles, tantes com podien; anaven

establint contactes amb escoles de diferents municipis: Granollers, Sabadell, Berga..., on hi havia centres de distribució. Es proporcionava bàsicament l'esmorzar i, a vegades, el berenar als nens de l'escola, llet i molt cacau de la casa Cadbury amb una xocolata estupenda i galetes, i avena de la casa *Quaker oats*.

“Es va anar muntant un sistema que necessitava un emmagatzematge, xofers, camions i unes cantines. Calia rebre les expedicions d'aliments i distribuir-los i després anar a visitar el funcionament d'aquestes cantines. Recordo una vegada que hi va haver, excepcionalment, una expedició de farina; no recordo qui la va finançar aquesta, però eren moltes tones de farina i depassava la distribució als nens i es va ajudar les famílies. Allà, a la Llar Lluís Vives, també hi venien famílies i se les ajudava, però el programa era, sobretot, ajudar des de les cantines, perquè la canalla s'alimentés davant la crisi tan forta que passava; es procurava que, almenys, els infants tinguessin un esmorzar.

“Recordo gent de molt països col·laborant d'Anglaterra, de Suècia; venien i passaven temporades i estudiaven la manera d'ajudar; jo havia fet traduccions i altres documents.

“El nom anglès dels quàquers era Friends Service Council, tenia la seva central a Londres, al carrer Easton Road, d'on procedia el matrimoni Alfred i Norma Jacob. Ell era professor a Oxford.

“Hi havia un grup de camions dels quàquers amb els quals es distribuïa el menjar per Catalunya, i seguien uns fulls de ruta que diàriament s'organitzaven; ara mateix, recordo Centelles, Vic, la Cellera, Girona, Granollers, Manresa.

“Primer es prenia contacte amb els ajuntaments i l'ajuda era per als infants. El menjar es donava directament a ells i no a les famílies; es prenia contacte a través de les escoles. Es va anunciar l'arribada d'un vaixell de farina que es va distribuir correctament a tothom. No recordo que hi hagués cap problema com tampoc amb els nostres camions. Aleshores el que portaven era un tresor, i no recordo que mai fos assaltat cap camió, ni que passés cap incidència. Anaven als col·legis, a les cantines, a les cases de colònies i mai va passar res.

“Jo treballava de secretari de Domènec Ricart, feia traduccions de l'anglès i treballs administratius. Tinc molt bon record d'aquella època, i estic molt content d'haver-hi col·laborat. Eren una gent bona i molt eficaç.

“La meva relació era professional, cobrava 400 pessetes al mes. De tots els productes que arribaven, n'hi havia de frescos: verdures i patates, ous; també bacallà, farina; es donaven a les famílies, als nens. A tots els que treballaven els venien aquests productes a preus molt barats i els podíem adquirir; des que hi vàrem anar a treballar, a casa vàrem poder menjar bé.

“En Jacob va fer la taula de treball amb uns cavallets i una taula que era el graó de fusta de l'altar de la capella del xalet Sagnier.

“Els Jacob i els delegats internacionals es quedaven a viure en el xalet Sagnier. També hi vivia permanentment una Amiga anglesa, Nancy Cooper. N'hi havia que venien a fer una experiència d'ajuda; eren gent molt culta, però no eren especialistes; eren persones que es veien compromeses amb la guerra. No eren professionals de l'ajuda, però tenien esperit de cooperació. Eren molt ben vistos i molt ben acceptats per les autoritats republicanes; eren molt respectats, i mai hi va haver inspeccions; patrulles armades no van entrar mai a la Llar, ni ningú es va quedar gènere. En temps de fam, tothom va respectar els subministres dels camions que portaven la insígnia: Amigos Quàqueros”.

A finals de 1938, va arribar un vaixell a Barcelona de farina del govern americà. La farina havia de ser distribuïda als refugiats dels dos costats de la guerra. Després els governs espanyols havien de proporcionar el transport necessari perquè es distribuís dintre del territori, amb el préstec d'almenys vint camions adreçats a aquesta finalitat. L'aportació d'aquesta farina significava un augment del 25% el número l'ajuda a les cantines que estaven funcionant en aquell moment, ateses que representava uns 50.000 infants. Aquesta farina va representar una ajuda molt substancial; es va fer arribar a les cantines, a les famílies, als forns, perquè se'n fes una distribució per pal·liar la gana en aquells darrers temps de guerra en què hi havia molta necessitat.

“Els últims temps els quàquers van deixar la casa i van llogar un pis. Recordo quan van marxar els Jacob amb tren cap a França els vàrem dir adéu; no els vaig veure mai més”.

Barcelona, 8 de setembre de 2001

2. Testimonis de l'obra dels quàquers

2.2 Infants que van rebre ajuda

2.2.1 Eulàlia Viura i Carnicer

Exposa el seu testimoni amb molt realisme i recorda fets transcendents de la Guerra Civil. En les seves paraules hi ha un record clar i viu de la seva infantesa: resulta cru i tendre, alhora, quan evoca aquella època tan difícil. A través del seu testimoni, es percep la calidesa i l'afecte que rebia de la seva família i la bona relació amb el veïnat. Es nota com darrere d'aquelles paraules hi havia una vida equilibrada, una família feliç, unes persones treballadores i organitzades que estaven cohesionades i formaven un teixit social consistent entre el veïnat.

“Sóc filla del barri de Sants, hi vaig néixer l'any 1930; anava a l'escola Nostra Senyora del Carme, al carrer de la Saleta, núm. 10; la directora era Donya Elena Girol de Castro. Durant la Guerra Civil rebíem pa dels quàquers; la mestra el repartia a l'escola. Era un pa rodó i moreno; en feia quatre parts i ens en donava una a cadascú; era un tros gros com el palmell de la mà. Ens en donava sovint. Jo el portava a casa i, quan arribava el vespre, el compartia amb la meva mare; el menjàvem amb un grapat d'avellanes que ens les donaven els meus avis, perquè tenien una graneria al carrer de Vallespir. Aquell pa era bo com un pastís!

“A l'escola també ens donaven llet en pols i unes llaunes de carn guisada, que venia de l'Argentina. Aquest menjar el portaven a l'escola, i les mestres ens el subministraven i després ens l'emportàvem a casa. En aquell temps vivíem la mare i jo soles perquè el meu pare era al front. Nosaltres dues passàvem el dia a casa del avis amb els oncles i els cosins; allà hi havia una mica més de menjar perquè l'avi de jove havia estat pagès i coneixia les masies del Prat i de Sant Boi; ell hi anava i li donaven avellanes i verdures.

“En el terra de la botiga, van obrir un refugi per protegir el veïnat. A la nit, entre tots els veïns feien el forat del refugi; la terra la llençaven al carrer perquè no estava pavimentat.

“Era l'any 1938; es passava molt malament i hi havia molta gana. La canalla estava molt prima; guardem una fotografia d'aquell temps, i els grans sembla-

ven vells i la mainada semblava més petita de tan esquifida. Recordo que a Sants funcionaven dos llocs on ens van donar menjar. A la fàbrica d'armament, als menjadors de l'empresa, hi havies d'anar amb una lletera i l'omplien d'es-cudella barrejada; era per a emportar a casa, però només podies entrar si coneixies algú que et deixés passar. A la fàbrica d'armament i al camp d'avia-ció del Prat, se sabia que donaven lots de menjar a la gent que hi treballava.

“Hi havia un menjador a un local, al carrer de Galileu, que abans de la guer-ra era un cine; duia el mateix nom del carrer, després va tornar a ésser-ho fins a la dècada dels anys 70, època en què va passar a ser un garatge. Hi anà-vem al migdia a dinar i havíem d'ensenyar una identificació. Era un local on hi cabien uns 200 nens i nenes. Havíem de portar una bosseta de roba amb un atuell i els coberts. Ens donaven llegums, un panet i melmelada. Hi anàvem junts els veïns de l'escala; érem tres nois i cinc noies. Aquella ajuda venia dels quàquers i era per a la canalla del barri. Un dia vam fer un dibuix i després es va fer una exposició en el mateix local.

“El gener del 39 van fugir tots els polítics, i per la ràdio s'anunciava que l'en-trada dels nacionals era a prop; tothom va anar al carrer Berlín on se sabia que hi havia un magatzem amb menjar; la gent va abatre les portes i tothom se'n va endur sacs de llegums que hi havia acumulats i no s'havien repartit. Des del balcó encara recordo que veia corrues de gent pel carrer carregats amb coixi-neres i sacs plens de menjar.

“Al carrer no es veia ningú més, la policia no va venir a veure què passava; no hi havia cap control. Estàvem ben sols”.

Sants, 15 de juny de 2003

2.2.2 Jordi Sánchez i Bosch

Prevere de la parròquia de la Sagrada Família de Barcelona, professor de Bíblia a la Facultat de Teologia de Catalunya i, des de 1996, membre de la Pontifícia Comissió Bíblica de Roma. Em va oferir el seu testimoni durant diverses converses que vàrem mantenir a Barcelona al començament de la meva recerca els mesos de febrer i març de 1996; també em va aconsellar parlar amb el pare Joan Botam, de la comunitat de caputxins de Sarrià de Barcelona. Jordi Sánchez comenta que: "Durant la guerra tenia tres anys, i recordo que anys després els meus pares m'explicaren que, en aquells temps difícils la família de Sebastià Sánchez Juan va rebre ajuda dels quàquers, quan vivien a la Sagrada Família", s'hi traslladaren durant el temps de guerra al costat de la seva família.

2.2.3 Hilari Ragner i Suñer

"Durant la Guerra Civil el meu pare treballava a la Comissió Interventora de la Indústria Gastronòmica on es feien menús a preus reduïts per a restaurants, un d'ells, era el restaurant-cafè Velòdrom al carrer Muntaner que encara existeix; als treballadors se'ls facilitava menjar a preu de cost i per això, el començament de la guerra no vàrem passar gana. La meva mare era mestra i exercia en una escola del CENU, havia rebut cursos amb la Dra. Maria Montessori, durant les seves estades a Barcelona.

"Durant el primer temps de la guerra, anava a l'escola Blanquerna i, durant els primers bombardeigs, baixàvem amb els mestres al pati i ens quedàvem arrambats a les parets per evitar els impactes. Passàvem por perquè vàiem els bombardejos des de baix. En una ocasió, una nena de la classe estava molt espantada, un altre nen i jo ens en burlàrem dient-li: "Aquesta té por!". La senyoreta ho va veure, la va abraçar i amanyagar i li va dir: "Plora, plora". Jo no ho vaig entendre perquè ho feia, nosaltres ens en burlàvem però no la volíem pas fer plorar. Més tard ho he recordat i he pensat que aquella senyora la va salvar, protegir i li va fer sortir el dolor traumàtic.

“Com que el pati de l'escola feia paret mitgera amb la txeca de Sant Elies, un dia vaig veure que des d'una finestra un home movia el braç i saludava el seu fill que estava jugant al pati de l'escola.

“Després, vaig anar a una escola del carrer Gran de Gràcia que abans de la guerra havia estat portada per monges i en aquell moment era del CENU. Era una escola molt ben endreçada que havia estat habilitada; hi havia instal·lacions noves i s'hi ensenyava amb una pedagogia avançada; en tinc molt bon record. Va ser allà on vaig rebre l'ajuda dels quàquers. A l'escola les mestres ens donaven un vas de llet que preparaven en el mateix centre, i un tros de pa.

“Pel fet d'anar a una escola del CENU portàvem una insígnia al pit que ens permetia pujar als tramvies de franc; es donaven facilitats, perquè tothom es pogués escolaritzar; fins i tot, s'afavoria des dels mitjans de transport.

“En arribar Nadal de 1938, hom celebrava “La Setmana de l'Infant”, les escoles del CENU van demanar llibres i joquines i en va facilitar l'editorial Juventut i després foren distribuïts. A l'escola on jo anava ens va tocar un cotxe de pedals de llauna, llampant i bonic, encara el recordo; en una època on no hi havia ferro per al material de guerra!

“Després, vaig passar una temporada a Ripoll, on teníem família, i allà vaig anar a l'escola de l'Estat; la manera d'ensenyar era molt diferent. Allà vaig trobar-me amb nens refugiats amb qui ens llençàvem cops de pedra perquè no s'adaptaven a la vida de Ripoll; aquell hivern feia molt fred, allà hi havia més defensa i més aliments perquè teníem el camp més a prop.

“De tota manera, l'ambient de necessitat durant la guerra era molt evident i recordo encara que quan anàvem pel carrer i vèiem una cua de gent, la mainada ens hi atansàvem sempre amb la pregunta a flor de llavi: “Què donen?”

“Anys després, el 1954, vaig entrar de monjo a Montserrat. Avui he aportat el meu testimoni com agraïment a l'obra dels quàquers d'aquell temps”.

Durant l'entrevista, Hilari Raguer ha parlat de diversos moments de la seva infància i sempre hi he trobat una part vital i plena d'energia. Un pare eficient, una mare culta i formada en pedagogia moderna, unes mestres acollidores i servicials, una escola amb bones condicions, el tramvia gratuït per estimular

l'assistència a l'escola, l'entusiasme per les joguines. Ha estat el testimoni de la seva vivència de guerra, explicada amb realisme i amb la percepció de la contingència entre els infants de l'escola però la serenor amb què ho reviu expressa que va tenir la gran sort de mantenir el vincle amb la seva família viva, feliç i cohesionada.

Barcelona, Seminari Conciliar, 14 de maig del 2003

2.2.4 Josep Ma. Ainaud de Lasarte

“Vaig rebre ajuda dels quàquers durant la Guerra Civil mentre vivíem a Tossa de Mar, on teníem una casa d'estiueig; durant la guerra, el meu germà era al front i nosaltres ens vàrem refugiar a la casa de Tossa i ens hi vàrem quedar a viure. Tenia onze anys i anava a l'escola del poble que estava instal·lada en l'edifici de l'antic Hospital del segle XVIII; actualment és la Casa de Cultura de Tossa.

“A l'escola ens donaven un petricó de llet i un tros de pa moreno que, potser, feia 200 grams. Recordo que durant aquella època ningú no va tenir mai cap queixa del subministrament de llet, tot i que recordo que era llet en pols i, potser, s'hagués pogut fer una dilució lleugera, no va pas ser així.

“L'ajut es va organitzar a través de la xarxa d'escoles, i l'organització anava a càrrec de l'ajuntament; era un ajut objectiu. Hi havia un cens d'alumnes que assistia a l'escola, i es distribuïa la quantitat d'aliment necessari, sense discriminar ideologies ni grups socials ni cercar avantatges de cap mena. L'ajut arribava a tots els nens que anaven a l'escola. Era un tracte net i s'establí un control per a la quantitat d'ajuda i els infants que la rebien. No es coneix de cap cas d'abús ni cap queixa.

“Quan vivia a Barcelona, sabia de dues oficines dels quàquers a Sarrià una al carrer d'Anglí i l'altra una oficina al carrer de Setantí, cantonada Duc

d'Orleans, prop de casa de la meua àvia, Carme Kar. Els quàquers van tenir relació amb la meua família; sobretot, amb el meu oncle que era enginyer industrial. Els quàquers eren en general persones molt cultes i tenien una conversa amable i cordial amb nosaltres. També recordo Mercè Cortès, que treballava en aquesta oficina; ens visitaven i mantenien una relació cordial. En aquesta casa, també hi tenien magatzem. Recordo que, quan van haver de marxar, van repartir alguns queviures que els quedaven i, a casa, ens van portar una llauna de cacau en pols Cadbury molt bo. Era un gust poc familiar, però encara el recordo.

“Aquest grup es coneixia com els Amics, i eren molt ben vistos per part del Govern republicà; en canvi, molt mal vist pel Govern nacional que no suportava rebre'n ajuda.

“El Govern republicà tenia uns magatzems d'aliments: llenties, arròs, sucre i oli, perquè preveïen que Catalunya es podria trobar, potser, amb un setge com Madrid. No va ser així, però s'havia fet aquesta previsió. Quan va acabar la Guerra, com que la gent sabia on eren aquests magatzems, es va produir l'assalt a les cooperatives. La gent va entrar i se'n van endur el menjar sense cap ordre; tothom arrambava amb el que podia. Es van produir escenes que, malgrat el dramatisme del moment, ratllen la hilaritat; hi ha moltes anècdotes de fets ocorreguts. Com que es va produir una entrada desesperada al magatzem, es veu que els sacs es van esqueixar i es van barrejar les llenties, l'arròs i el sucre per terra; es va fer una barreja de tot plegat, que la gent agafava i se'n duia cap a casa seva. Es va voler acaparar, però després no es podia vendre perquè hi havia molt control per part del nou govern militar sobre el proveïment. De manera que, més bé o malament, es va anar menjant aquells aliments com es va poder. En entrar les tropes nacionals repartien xuscós de pa per demostrar que venien ben preparats i que l'exèrcit tenia menjar. Les tropes més venien aliments per les cantonades dels carrers de manera il·legal; eren productes de poc fiar, però la gana era molt forta.

“També es va produir l'intercanvi d'aliments per la manca de moneda de curs fiable; només valien els papers moneda de sèrie; així doncs, la gent es canviava productes cercant el valor. També hi havia l'estraperlo, molt castigat

pel nou govern militar. Es va crear l'organització Auxilio Social que era la responsable d'organitzar l'ajuda a la població infantil i adulta, sota la seva única supervisió. En aquest moment l'ajuda quàquera va acabar i els seus delegats van marxar”.

Amb el seu testimoni, Ainaud de Lasarte puntualitza molt bé el reflex de l'ajuda dels quàquers dins i fora de Barcelona on es vivia una gran necessitat, però fa bo de sentir aquest testimoni que situa l'ajuda en un petit poble de la costa, llunyà del radi d'acció urgent de les zones industrialitzades; la valoració sobre els quàquers és la mateixa: ajuda ponderada, justa i equivalent.

Barcelona, 14 de setembre de 2002

2.2.5 Josep Salvador Colladoque

Parla de la col·laboració dels quàquers que donaven pa a les escoles i ofereix un testimoni colpidor sobre la gana i el desemparament en què vivia la població civil a les darreries de la guerra. Exposa molt bé l'ambient bèl·lic, tant com el de la necessitat i d'ajuda.

“Vaig néixer al Raval, al Paral·lel, núm 44; tinc 73 anys. A vegades dic que tota la meua vida i la meua feina han estat en el quilòmetre de la Ciutat Vella, des del Paral·lel fins a les Rambles; allà he fet l'ofici d'escenògraf. Durant la guerra, ja m'agradava dibuixar i anava a l'Acadèmia Espinosa al carrer Fontrodona cantonada amb el carrer Blai, al Poble Sec. Cada dos o tres dies ens arribava una ració de pa, de mig quilo per alumne, que ens la proporcionaven els quàquers d'Anglaterra; l'anàvem a buscar tres nois voluntaris al forn del carrer Cadena; passava un camió a recollir els voluntaris dels col·legis del Poble Sec i feia el trajecte per portar el pa. Un dia va sorprendre'ns un bombardeig molt a la vora del monument de Colom i, com que no hi havia refugis, no vàrem tenir altre remei que ficar-nos sota del camió; mentre queien les bombes, ens donàvem ànims els uns als altres.

“Els quàquers portaven temps fent aquests donatius, i van organitzar un

concurso de dibuix i va sortir premiat el meu. Vaig fer un dibuix al·legòric: la bandera anglesa amb la republicana fent un llaç, un vaixell, la Marina i un redactat.

“Tres dies abans del final de la guerra havíem anat a recollir el pa i, a l'hora de repartir-lo, en va sobrar perquè hi havia pocs alumnes per la por que es tenia de l'exèrcit enemic. Els dos dies següents tothom es va instal·lar en els refugis pels bombardejos insistents, tant de l'aviació com del vaixell “*Canarias*”; fins i tot es dormia dins del refugi, però no es menjava. Nosaltres ens vam instal·lar al refugi Mèxic.

“El darrer dia em vaig recordar que al col·legi hi quedava pa; li vaig dir a un altre amic i, sense dir res als nostres pares, vam anar a l'escola que estava a uns tres-cents metres del refugi. Tot i així, vam passar una por terrible, ja que pràcticament no hi havia defensa antiaèria, perquè havia començat la retirada i els avions bombardejaven a plaer.

“Quan vam arribar, ens va obrir Don Luís, un mestre que era oficial de l'exèrcit republicà i recollia per marxar; quan ens va veure, es va quedar atònit. Li vam dir que sabíem que al col·legi quedava pa, ens va contestar que agaféssim el que volguéssim; el meu amic i jo en vam agafar quatre quilos cada un. Quan vam entrar al refugi, recordo la cara que van posar els meus pares quan ens van veure amb el pa; no ens van dir res, suposo que no sabien què dir.

Aquest testimoni, és el relat d'un episodi de guerra intens; parla de la gratitud, el perill, la gana, el risc... ; de tot plegat i, com si fos per atzar, ell va resultar-ne ser un supervivent.

Josep Salvador Colladoque no m'ha ofert el seu testimoni directament sinó que l'he consultat en una pàgina web; el relat procedeix de dues fonts: *Memòria de Josep Salvador*, setembre de 1995 i *Conversa amb Josep Salvador*, 19 de març de 1998. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona-Site. Experimental Urbà.

www.ccbxaman.org/Raval/A2/Memoria/salvador.htm.

2.2.6 Anselm i Àngel Cartaña i Gómez

En aquest testimoni, l'Anselm relata la seva infància al costat del seu germà Àngel a la colònia Soler-Botei de Vic, i l'impressionant relat de l'evacuació cap a França. L'experiència d'aquell moment s'ha mantingut viva i l'ha portat a seguir buscant dades i informació d'aquells llocs i d'aquelles persones que el van ajudar i que també consten en el seu testimoni. Persones amb qui va compartir les dificultats de la guerra, de la qual va tenir la immensa sort d'haver-ne resultat il·lès. L'Anselm explica la història de la seva infància durant la Guerra Civil. Així doncs, en aquest testimoni s'hi troben records, reflexió i recerca.

“Vaig anar a aquesta colònia amb el meu germà Àngel; recordo la pujada des de Santa Eulàlia de Riuprimer, a la caixa d'un camió, tapat amb un tendal, es veia el Montseny nevat, plovia; junt amb nosaltres hi van pujar dues noies que eren basques i que es deien Maria Teresa i Nieves Barrenechea Echevarría; eren refugiades, filles d'algun càrrec polític d'Euskadi que s'havia refugiat a França.

“El meu germà tenia set anys i jo en tenia nou, elles eren una mica més grans que nosaltres. Els nois i noies que formaven la colònia procedien de Madrid, probablement de la “Inclusa” de Madrid; eren orfes de guerra d'Astúries, d'Euskadi i alguns catalans. Encara recordo alguns noms: *hermanos Feo*, al més gran li dèiem *Huevudo* per la forma del seu cap; els germans Camarero, possiblement asturians i madrilenys; un noi català, Lluís Inglada; el meu germà recorda un altre noi que es deia Fontseca. Els directors de la colònia era un matrimoni barceloní; es deien Joan Gaspar i Paquita Mas, tots dos eren mestres del Patronat Escolar de l'Ajuntament de Barcelona del Grup Escolar Lluís Vives de Sants; la seva filla Montserrat, que devia tenir entre vint i vint-i-cinc anys, els acompanyava. El Sr. Gaspar era un senyor coix que portava un calçat adaptat, vivien a la Gran Via de les Corts Catalanes de Barcelona.

“A la colònia parlàvem en castellà, almenys recordo que les cançons que cantàvem eren en castellà; un grup compacte venia de Madrid i dominava tant per la llengua com pel tarannà i la manera de fer de la colla. Algunes d'aquestes cançons eren melodies conegudes dels *boys-scouts* espanyols i canviaven la lletra, adaptada amb paraules que responien al moment revolucionari. La

colònia Soler-Botei estava sota la protecció dels Amics quàquers que hi subministraven els aliments i altres articles que necessitàvem. En aquell moment jo no ho sabia, però aquella estada a Vic va ser tan important per a mi que després he anat buscant fins a trobar qui eren aquells "anglesos" que ens venien a visitar. També recordo que una vegada van pujar uns milicians a ensenyar-nos algunes cançons revolucionàries, i recordo que una vegada tallant llenya amb una destrat un nen es va tallar un dit.

“Des del pedrís que tancava el lloc, davant de la casa on passàvem una estona de l'esbarjo i que dominava bona part de la ciutat de Vic, tinc el record de veure els avions i la caiguda de bombes sobre Vic, i que vam ser castigats per haver sortit del bosc on ens feien amagar i anar fins al pedrís per veure el vol dels avions i el bombardeig. Després ho he consultat, i havia de ser després del dos de gener de 1939, perquè hi ha una carta que escric a una meva tieta, datada en aquest dia, i encara estàvem a la colònia i no es parla del bombardeig. Anys després ella em va donar la carta perquè jo la tingués; sabia el que representava per a mi l'estada a Soler-Botei. El text d'aquest document, ens parla de la vida quotidiana, de la presència dels "anglesos". De l'àpat de Nadal, de les joguines...:

“Estimada tieta Pilar he tingut molta alegria al rebre la carta de vostè. Moltes gràcies pels segells que m'ha enviat. Ja en tinc 555. Ja vàrem fer la festa i ens varen donar un dinar extraordinari. Aquí dalt fa molt fred: els Pirineus estan nevats i el Montseny, la punta. El dissabte passat vàrem anar a Vic: un noi que es diu Inglada i jo a buscar aigua oxigenada i una destrat que uns dies abans uns altres nois varen portar perquè l'arreglessin. Vàrem pujar amb el carro d'un pagès veí.

“Nosaltres també vàrem celebrar el Nadal ens donaren per dinar escudella barrejada, de segon plat verdura amb nap, de tercer, carn de xai i de postres dues prunes seques, un tros de torró d'ametlla que va fer Donya Paquita i una galeta de vainilla que la vigília de Nadal varen portar els anglesos. Junt amb les

galletes varen portat blocs d'escriure carta, llapis, regles, claus, cartolines, paper secant i una pilota de reglament. Doni molt petons als avis i al Paquito¹¹³ i una abraçada del seu nebot”.

Dia 2-1-39

Anselm

“Ens havien preparat pel cas de produir-se una evacuació: havíem d'agafar la manta del llit i ens l'havíem de plegar i posar-nos-la en bandolera; al peu de cada llit hi havia preparat un cordill per poder-la lligar.

“Dormíem en llits metàl·lics, no lliteres; a la meua habitació n'hi havia sis o vuit i unes calaixeres on cadascú disposava d'un calaix i on cada nen hi col·locava la roba, llibres i objectes personals. Jo recordo que hi tenia una col·lecció de soldats de cartolina i una col·lecció de segells. En el moment de l'evacuació, tot va quedar allà. Vàrem marxar amb la roba posada; ens van fer posar dues o tres peces de roba a cadascun: dos pantalons, dues camines, dos jerseis. Jo recordo que vaig ajudar el meu germà a lligar-se la manta amb el cordill que tenia preparat als peus del seu llit. Era molt important portar la flassada ben lligada que no caigués. No recordo quan va caure Vic, s'hauria de concretar¹¹⁴.

“Anys més tard, el 1947 o 1948, anant d'excursió de Manlleu a la Teulera vaig passar per una carretera que em va recordar molt vivament quan ens van evacuar en autocar de Soler-Botei cap a França i, allà, van aturar l'autocar i s'hi va estar unes hores; ens van donar un *xusco* de pa i botifarra. Vaig recordar perfectament haver estat en aquesta carretera. Era entrada de fosc. Com que he anat molt d'excursió, he refet el recorregut sobre el mapa i he comprovat l'i-

¹¹³ El Paquito era un cosí de l'Anselm i de l'Àngel. Quan l'Anselm parla dels anglesos, es refereix als quàquers que recolzaven la colònia i vetllaven per la bona marxa i el funcionament de la instal·lació; també sembla que aportaven material per a la vida quotidiana i per al joc dels infants.

¹¹⁴ Vic va caure l'1 de febrer de 1939. Es troba documentat a *La Vanguardia*, 2 febrer de 1939.

tinerari de l'autocar, les hores, i es pot dir que allà va ser el lloc on els cotxes aturats formaven una caravana, l'un darrere l'altre, i ens van donar el menjar.

“Quan ens van evacuar, vàrem fer un viatge des de Soler-Botei, vàrem passar per Portbou, fins a Perpinyà. A Portbou vàrem ensopegar un bombardeig, i tinc el record d'entrar en un refugi, un túnel llarg i estret amb les parets de fang que estava ple de dones i criatures assegudes al costat de la paret; vàrem entrar per una porta i vàrem anar fins a la sortida; s'havia acabat el bombardeig. Recordo que vàrem entrar amb l'autocar i vam passar per un poble, probablement Perpinyà; tota la canalla vàrem fer molts alegrois i crits quan vàrem veure els carrers amb els aparadors il·luminats i plens de coses i des del cotxe fèiem: “Mira, mira..”. La senyoreta Paquita, o potser era la Montserrat, ens deia no feu tants escarafalls que vosaltres heu passat molt poca gana. El Sr. Gaspar no ens va acompanyar. En fer aquesta reflexió recordo una estació de tren, potser era Perpinyà, fèiem unes files i unes infermeres de la Creu Roja ens donaven una tassa de caldo, era ja de nit. Devíem estar un parell de dies de viatge. Vàrem anar en tren fins a París, la vàrem travessar i vàrem anar fins a Arras, una ciutat que està a 50 Km de Bèlgica, i després ens van portar al “Château d'Ambrines”; em sona que era d'una associació de caçadors que el va cedir per posar-hi refugiats. Era un edifici gran, quadrat, d'aquells “*châteaux*” francesos; hi havia un gran parc... Tot i que menjàvem relativament bé, una de les coses que menjàvem era la flor de les acàcies, blanca i dolça en dèiem “*pan i queso*”.

“Devia ser a principis de febrer; hi vàrem estar fins a l'estiu. Era un gran edifici, dormíem en lliteres; estava preparat per acollir refugiats. Recordo que l'encarregat es deia “*monsieur Lapin*”. Hi havia altres refugiats: dones grans i senyores amb criatures. I mentre érem allà el pare de la Maria Teresa i la Nieves va venir i se les va emportar.

“Els pares dels vuit o deu nens catalans que estàvem a la colònia, ens van començar a buscar perquè no sabien on ens trobàvem. El nostre pare va estar quatre o cinc mesos sense saber on érem, però ens va poder reclamar mitjançant la Creu Roja. Tornàvem cap a Espanya en tren i, com que els pares no sabien si arribàvem o no, un pare diferent feia guàrdia cada dia a l'estació del

Nord, a l'arribada dels trens a veure si arribàvem i poder avisar els altres pares. Quan vàrem arribar va sortir a *La Vanguardia* els noms dels infants que havíem arribat a primers de setembre de 1939.

“De tot això potser falten detalls; però si tenim en compte que jo havia quedat orfe de mare als cinc anys i que el meu pare s'havia tornat a casar i que vaig quedar orfe un altre cop als vuit, va ser una època de la qual el meu pare no en va voler parlar mai, i me'n queden records una mica difuminats.

“A través de la Creu Roja ens van localitzar i ens van reclamar i vàrem baixar tots en grup; ens acompanyava la Montserrat. Vàrem travessar París en un cotxe de la policia, com un petit autocar. La Montserrat va convèncer el xofer perquè fes una volta per París i poder veure la Torre Eiffel. Jo recordo que pensava “la senyoreta està intentant convèncer el xofer”. Vàrem veure el tros de dalt de la Torre. Vàrem anar en tren fins a Bordeus i, després, fins a Hendaia i Fuenterrabía on hi havia una gran casa dintre del poble que era un lloc de concentració de tots els nens que venien de França. Allà desapareix la Senyoreta Montserrat i ja no la veiem més. Quedem al càrrec d'unes senyores d'”Auxilio Social”.

“Nosaltres vàrem arribar amb unes condicions bastant precàries, sense equipatge; recordo que hi havien nens que venien amb equipatge i portats en cotxe perquè havien estat recollits en una casa de família benestant. Recordo que allà ens van ensenyar el Parenostre, a cantar el *Cara al Sol* i, per menjar, ens van donar pa negre. Hi vàrem estar un temps llarg. Sembla ser que quan hi havia prou nens, s'omplien vagons de tren i els enviaven cap al seu destí d'origen. Els catalans cap a Barcelona.

“En passar per Saragossa, ens van donar a tots una medalla de la “Pilarica”. En el vagó de tren on anàvem recordo que em vaig barallar amb un nen, sembla ser que per una cantimplora. Com a càstig ens van prendre la medalla i a nosaltres no ens va saber greu, perquè no ho trobàvem important.

“Quan vam arribar a Barcelona amb l'Inglada, ja havíem fet plans per quins carrers hauríem de passar per poder tornar a casa. Quan vàrem arribar a l'estació del Nord, ens van portar amb un tramvia de via estreta i anava molt ple; ens van portar a Wad Ras on hi havia un centre d'infància. Algun pare havia

estat al cas, i es van avisar uns als altres; el meu pare ens va venir a buscar, va acreditar que era el nostre pare i ens va recollir el mateix dia. Vàrem anar a casa de la tia Carmeta i ens va pelar al zero; recordo les exclamacions de la meva tia dient: “Mai no havia vist uns polls tan grossos!”

“El juny de 1996 vaig escriure tots aquests records, en vàrem parlar amb el meu germà, i el mes de juliol del mateix any, vàrem anar a Soler-Botei. Tot i ser soci de la UEC (Unió Excursionista de Catalunya), no hi havia tornat des de 1939 fins a 1996; tot i que no em costava res d'anar-hi, hi havia passat moltes vegades per davant anant amb el tren.

“Hi vàrem anar amb el meu germà i les nostres mullers. Soler-Botei, és una casa pairal molt gran i maca: la vaig trobar igual; al costat de la casa hi ha una masia, i vàrem anar a demanar per poder entrar. Com que estava tancada, vàrem estar al jardí. Vaig recordar el pedrís, el vaig trobar molt més baix del que jo recordava. Vaig recordar el bosc on anàvem durant el bombardeig, i vàrem fer aquestes fotos. Després, he buscat de qui era aquesta casa i l'he trobada documentada a la Geografia Comarcal de Catalunya¹¹⁶. A la casa de Soler-Botei s'hi puja des del municipi de Sta. Eulàlia de Riuprimer; està al costat de l'antic municipi de Sentfores conegut com la Guixa, agregat a Vic, a la comarca d' Osona.

“També vaig voler saber què se n'havia fet dels mestres que ens van acompanyar a la colònia; vaig saber que el matrimoni Gaspar, en acabar la guerra, va ser mestres depurats i castigats pel nou règim, desplaçats a viure a un poble de León on van estar molts anys; la seva filla Montserrat hi va instal·lar la seva residència. Aquest fet l'he investigat després.

“Quan penso com és que nosaltres vàrem anar a aquesta colònia, si gairebé tots eren nens i nenes refugiats; crec que la resposta es troba en el tràngol familiar que passàvem; tot seguit descriu els fets que devien fer prendre la decisió al pare per inscriure'ns a la colònia. L'u de febrer de 1938 es va morir

¹¹⁶ *Gran Geografia comarcal de Catalunya*. Volum 8. Ed. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1993: “*Soler-Botei és propietat dels marquesos de Santa Isabel*”. (pàg. 78).

la meva mare, el meu pare era ferroviari i estava mobilitzat. Nosaltres vivíem al costat del Grup Escolar Lluís Vives, al carrer Carreres Candi, i anàvem a l'escola. Als mestres els van fer directors de la colònia. Així, doncs, el febrer de 1938 quan el meu germà i jo ens vam quedar orfes; la directora de l'escola, Donya Dolors Batlle, que tenia relació amb el pare i coneixia la situació de la família, va fer algun pas perquè el meu germà i jo anéssim a la colònia. El meu germà era dos anys més petit que jo. Va ser un hivern molt fred.

“Tant el meu germà com jo érem "nois de pis" de Barcelona, però feia molts mesos que estàvem fora de casa i havíem après a espavilar-nos i defensar-nos. Vam estar fora gairebé dos anys, anat i venint, amb bombardejos, sense el pare i orfes de mare; a la colònia ens varen fer espavila els nens de la “Inclusa” de Madrid que havien viscut sense família o els refugiats que venien del front. També va influir el fet de desarrelar-nos de casa fent vida col·lectiva, sense la intimitat de la família, vàrem viure la pèrdua de la llar sense veure el pare, vàrem passar fred i gana; després, cap a França... Si en tornar ens castigaven sense tenir una medalla, era ben bé igual.

“Quan m'he fet gran, sempre he pensat que jo sóc d'una determinada manera i tinc el meu caràcter; però en aquesta època que és quan es comença a descobrir el món, estava sol amb el germà, això fa que durant la resta de la teva vida vegis les coses d'una manera determinada.

“Una obsessió de la meva vida ha estat saber què va passar amb els nens que van quedar allà dalt, a Arras; perquè, és clar, aquells nens eren orfes de guerra i el setembre de 1939 va començar la II Guerra Mundial. Nosaltres ens vàrem fer amics; ens barallàvem, però érem amics”.

Després d'aquest testimoni conmovedor i ferm, penso i sento que durant aquells temps l'Anselm i l'Àngel van seguir un camí de pèrdues; però, sens dubte, es va convertir en un camí d'aprenentatge.

Barcelona, 10 i 14 d'octubre, 2003

